

hymnologi

Hymnologi – Nordisk tidsskrift

1/2024

Indhold

Forord

Helen Rossil, Samuli Korkalainen og Sofija Lazić Pedersen

Velkommen til det ny *Hymnologi – Nordisk tidsskrift!* 1

Artikler

Stig Wernø Holter

En Ny Psalmebog 1553: Tausens, Pedersens eller Vingaards salmebok? 7

Håvard Skaadel

Salbmagirje 1870/1897: En nordsamisk salmekanon i skyggen av Landstads

Kirkosalmebog 1870 28

Ea Dal

Danske salmetraditioner i Nord- og Sydslesvig 68

Peter Weincke

Dansk Kirkesangs betydning for det 20. århundredes liturgiske reformer 86

Anmeldelser

Samuli Korkalainen: The Standardisation of Lutheran Congregational Singing and Liturgical Melodies in Nineteenth-Century Finland and Ingria (Sofija Lazić Pedersen) 107

Helen Rossil: Kingotone og brorsonsang: folkelig salmesang i Danmark. Fra salmebøger og lydindspilninger (Sofija Lazić Pedersen) 110

Sirkku Rintamäki: Villivirrestä Virsileikkiin: virren luomisesta luovaan virteen

(Leena Lampinen) 113

Danske reformationssalmer: Melodier og tekster 1529–1573 (<https://salmer.dsl.dk>)

(Uffe Holmsgaard Eriksen) 116

Marita Akhøj Nielsen et al. (red.): Danske reformationssalmer i kontekst

(Rasmus Nøjgaard) 121

Musica Ficta: Reforming Hymns (CD) (Mattias Lundberg) 127

Stig Wernø Holter et al. (red.): Nytt norsk salmeleksikon, Bind IV. Kommentarer til Norsk

salmebok 2013 (Jákup Reinert Hansen) 130

Jørgen Kjærgaard, & Peter Weincke: <i>Liturgi: Grundbog til folkekirkens gudstjenester og kirkehandling</i> , 3 band (Mattias Lundberg)	136
Gustav Björkstrand: <i>Svenska psalmförfattare i Finland</i> (Samuli Korkalainen)	140
Kirsten Nielsen (red.): <i>Hvor jord og himmel mødes – Om teologien i nye salmer</i> (Mette Kathrine Grosbøll)	143
Iben Krogsdal: <i>Fra dybet – Nye salmer over gamle salmer</i> (Ove Paulsen)	147
Susanne Rosenberg: <i>Koraler</i> (CD) (Ingrid Gjertsen)	154
Rapporter	
<i>Ove Paulsen</i>	
<i>Hymnologiske Meddelelser og Hymnologi – Nordisk tidsskrift: Et forsøg på et kort begreb om en begivenhedsrig historie</i>	157
<i>Mattias Lundberg</i>	
Rapport från Nordhymns aktuella verksamhet	163
Nordhymns vedtekter	165
<i>Sven-Åke Selander</i>	
Till minnet av Vagner Lund	168
Forfattere	
Artikelforfattere	169

Forord | Helen Rossil, Samuli Korkalainen og Sofija Lazić Pedersen

Velkommen til det ny *Hymnologi – Nordisk tidsskrift!*

Tidsskriftet set i bakspejlet og gennem forruden

Det er med stor og længe ventet glæde at vi kan byde velkommen til den ny version af *Hymnologi – Nordisk tidsskrift*. Med overgangen til digital publicering øger vi tidsskriftets tilgængelighed. Vi håber dermed at kunne tiltrække nye læsere og skribenter fra hele Norden og derigennem styrke og udvikle nordisk salmeforskning.

Tidsskriftets 50-års jubilæum i 2021 blev forbigået i tavshed. Det er derfor på høje tid med nogle refleksioner over de skuldre vi står på, og over deres betydning for tidsskriftets videre liv, dets mål og visioner.

Det tidsskrift der i dag skal være platform for hele det nordiske område, begyndte i 1971 som "organ for Salmehistorisk Selskab" i Danmark.¹ Allerede i det første og meget korte nummer af *Hymnologiske meddelelser* formuleres "organets" formål: at stimulere interessen for salmedigtning og salmesang. Fra den spæde start kan man aflæse to strenge i dette arbejde: formidling af nyskrevne salmetekster og -melodier og formidling af hymnologisk forskning. Desuden anmeldelser inden for begge grene.

Set i bakspejlet må man sige at projektet er lykkedes endda særdeles godt – interessen for salmer er i disse år usædvanlig stor. I hele det nordiske område oplever vi en stigende produktion af nye salmer. Fx modtog Svenska kyrkans *brevlåda* for forslag til den kommende salmebog på 14 måneder ikke mindre end 9485 forslag. Selv om disse ikke alle er nyskrevne, vidner dette tal om en sand højkonjunktur. Den øgede interesse for salmer og salmesang afspejles i hele regionen også i forskelligartede bog- og cd-udgivelser samt i arrangementer så som sangaftener, salmemarathon og salmeværksted.

Noget tyder altså på at tidsskriftets fødsel snarere skal ses som et udslag på tidsårsbarometeret end som den egentlige igangsætter. På den baggrund kan vi til den

---

¹ Samtlige tidligere udgaver af *Hymnologiske meddelelser / Hymnologi – Nordisk tidsskrift* er digitaliserede i samarbejde med salmer.dk og kan findes på <https://salmehistorisk.dk/salmehistoriske-ressourcer.html>.

oprindelige formålserklæring fra 1971 tilføje at vores intention ikke blot er at yderligere stimulere, men også – og måske frem for alt – at bidrage til kvalificeringen og udviklingen af en allerede igangværende produktion og aktivitet. Uden dermed at have sagt noget om kriterier herfor! Internettet har ganske vist overflødiggjort tidsskriftets funktion som formidler af nye salmer, men der ligger stadig en vigtig opgave i at være mødested for den kunstneriske og akademiske samtale om ny salmeproduktion.

Tidsskriftets rolle som en kvalificeret stemme i den nordiske salmesamtale må nødvendigvis bygge på gedigen forskning. De knap 50 års hymnologiske udgivelser vidner på én gang om forskningsområdets faglige spændvidde og om dets endnu ikke fuldt udfoldede potentiale.

I det første *Hymnologiske meddelelser* udtrykkes en opmærksomhed på ikke at begrænse hymnologien til ”salmebogshistoriske formalia,” og der erklæres en hensigt om at ”tage fat også på salmeanalyser, på typebestemmelser, på tematiske studier osv.” Det vil føre for vidt på dette sted at skulle vurdere hvordan det så gik. Vi henviser i stedet til Ove Paulsens jubilæumsartikel. Men det er ikke for meget sagt at man kan finde både litterære, musikalske, historiske, liturgiske og teologiske studier, som er skrevet på svensk, på norsk og – især – på dansk.

I 2006 fik tidsskriftet navnet *Hymnologi – Nordisk tidsskrift*. Denne proces fra overvejende dansk til egentligt nordisk tidsskrift ønsker redaktionen at videreudvikle. Vi er ikke i mål endnu. Tidsskriftet skal formidle viden om salmer og salmesang fra *hele* Norden, også fra randområderne, og det skal derfor være muligt at skrive på disse områders sprog, dvs. de ikke-skandinaviske. Redaktionen vil så sørge for en engelsk oversættelse af disse tekster. Med denne sprogpolitik tilstræbes en bredere kulturel repræsentation, hvilket må være den nødvendige forudsætning for en kvalificeret udvikling af nordisk hymnologi som forskningsområde. Redaktionen håber med denne åbning at kunne tiltrække salmeinteresserede forskere og praktikere fra de geografiske og kulturelle områder i Norden som ofte er blevet overset pga. fokuseringen på majoriteternes perspektiver – de hører til som en uadskillelig del af den fællesnordiske salmetradition og af den fællesnordiske salmesamtale.

Kaster man et blik på de hymnologiske metoder der foldes ud i 50 års *Hymnologi*, ser man hurtigt at boghistorisk grundighed og filologisk nøjagtighed står stærkt. Redaktionen vil arbejde for at fastholde den salmehistoriske forankring, men også for at udvikle denne ved at lade den gå i dialog med studier og vinkler der reflekterer samtidens tendenser og

akademiske udvikling. For at kvalificere den debat om salmer og salmesang der har indflydelse på kanoniseringsprocesserne, må forskningen også stille nogle af de spørgsmål til salmesangen, som stilles i tiden i øvrigt – kirkeligt, videnskabeligt, samfundsmæssigt og alment.

Ligesom i tidsskriftets første nummer vil vi derfor betone at hymnologien ikke begrænser sig til hverken "salmebogshistoriske formalia" eller blot salmehistorie, men at den er et mangefacetteret og interdisciplinært område med nutidig relevans. (Hvordan) kan fx børn, kvinder, migranter og etniske eller seksuelle minoriteter se sig selv i de salmer vi synger og i den måde vi synger dem på, og har salmerne et potentiale som menighedsdannende inklusionsværktøj? Hvad betyder i det hele taget performative og rituelle aspekter for syngende menneskers erfaring af salmesangen i og uden for gudstjenesten, for den enkelte og for menigheden? Hvilke magtstrukturer og hvilken brug af disse kan knyttes til salmer og salmesang? Og hvordan kan salmer indgå i arbejdet med at styrke fleksible eller flydende fællesskaber, bygge bro mellem individer og grupper eller mellem kirke, hjem og andre institutioner? Hvordan kan salmer indgå i sjælesorg, pædagogik eller mission, og har dette ændret sig gennem tiden? Hvilken rolle spiller salmer og salmesang (eller fraværet af samme) i krigstid og klimakrise eller under en pandemi – historisk og aktuelt? Og hvilken betydning har endelig medieringsformerne for salmers tilgængelighed og for erfaringen af salmesangen? Dette er blot eksempler på spørgsmål der allerede stilles i den internationale hymnologi, og som også bør være relevante i Norden. I et særligt nordisk perspektiv kan vi desuden tilføje: Har den nordiske salmetradition nogen betydning for pannordisk identitet og samarbejde? Og hvorfor i al verden har vi ikke en fællesnordisk salmebog?

Den nordiske hymnologiske forskning har traditionelt fokuseret på lutherske salmetraditioner og lutherske kirkers salmebøger. I en bredere forståelse er hymnologi imidlertid et økumenisk forskningsområde, som derfor også skal dække andre kristne konfessioners sangtraditioner og praksisser i de nordiske lande. Selv til andre religioner kan hymnologien finde interessante og inspirerende forbindelser.

Med det ny *Hymnologi – Nordisk tidsskrift* har vi muligheden for at gentænke nordisk hymnologi og dermed synliggøre sammenhængen mellem de tilsyneladende diverse discipliner der er forbundne i studiet af salmer og salmesang. Det gælder såvel feltets genstand som dets metoder; den mangfoldighed og kontinuitet der findes i den nordiske salmetradition skal også afspejles i udforskningen af den. Redaktionen vil arbejde for at gøre tidsskriftet til et internordisk og interdisciplinært mødested og ønsker at gøre det attraktivt for fagområder så som historie, etnologi, sociologi, antropologi og genusforskning, uden

dermed at ville svække de mere velkendte teologiske, litteratur- og musikvidenskabelige studier. Redaktionen byder også relevante bidrag fra forskere uden for det nordiske område velkommen.

Dermed vil vi styrke den udvikling der allerede blev sat i gang med indførelse af fagfællebedømmelse (peer review) af forskningsartikler i 2012. Målet er at gøre tidsskriftet attraktivt for god nordisk salmeforskning, så det kan bidrage til udviklingen af hymnologien som internationalt forskningsområde. Redaktionen arbejder i forlængelse heraf også på at opbygge et samarbejde med internationale søstertidsskrifter.

I dag er tidsskriftet organ for det nordiske salmeforskningsnetværk Nordhymn, som i 2022 blev omdannet til en forening. Nordhymns nuværende formand, Mattias Lundberg, vil i en fast klumme i tidsskriftet skrive om arbejdet i foreningen. Dermed bør samarbejdet mellem forening og tidsskrift blive tydelig. På nuværende tidspunkt sidder to af redaktionens medlemmer i Nordhymns styregruppe: Samuli Korkalainen (Finland) og Helen Rossil (Danmark). Der er således regelmæssig dialog mellem foreningens valgte styregruppe og tidsskriftets redaktion. I redaktionen sidder derudover Sofija Lazić Pedersen (Sverige). Redaktionen vil i dette nummer præsentere sig selv ved at lade sit svenske medlem anmelde sin finske og sin danske kollegas afhandlinger.

Hymnologis ny form

Det finske selskab for hymnologi og liturgik (Hymnologian ja liturgiikan seura) har generøst stillet sin digitale platform til rådighed for *Hymnologi*. Denne løsning er praktisk og smidig, og den synliggør samtidig finsk salmetradition og -forskning og indgår dermed i realiseringen af redaktionens ambition om i højere grad at inddrage hele det nordiske område i det hymnologiske fællesskab. Med denne Open Access-model vil tidsskriftet kunne nå ud til nye og bredere kredse af læsere.

Hvert nummer af *Hymnologi – Nordisk tidsskrift* vil indeholde

- en sektion med fagfællegranskede forskningsartikler
- en sektion med anmeldelser
- en sektion med rapporter og ”småt og godt,” herunder en fast klumme med mødereferat og eventuelle nyheder fra Nordhymn.

Tidsskriftet vil udkomme to gange om året: i december med et temanummer og i juni med et åbent nummer. Temanumre vil så vidt muligt være koordineret med efterårets fysiske

Nordhymn-møder, sådan at oplægsholdere får mulighed for publicere deres oplæg i bearbejdet form.

Som erfarne læsere af *Hymnologi* vil have bemærket, har tidsskriftet fået et nyt logo, tegnet af den finske designer og multikunstner Viljami Kukkonen. Med det ny logo vil vi markere tidsskriftets genstart. De syngende mennesker skal vise at hymnologien ikke blot interesserer sig for bøger, tekster og melodier, men også for en musikalsk, social og religiøs praksis som for mange mennesker er en vigtig del af livet. Derudover har vi lagt vægt på logoets motiv, farvevalg og grafiske enkelhed, som vi synes har et genuint nordisk udtryk – en efterklang af de nordiske svaner.

Dette nummer

Vi er stolte af allerede med dette første nummer af det ny *Hymnologi* at kunne præsentere en flot bredde af hymnologisk forskning og hymnologiske anmeldelser. Hele to artikler sætter med salmehistorisk grundighed fokus på salmetraditioner fra nordiske randområder og diskuterer dermed stadig relevante spørgsmål om forhold mellem majoritet og minoritet, mellem konflikt og sameksistens. Håvard Skaadel præsenterer i sin fyldige artikel tidlige samiske salmebøger i Norge, medens Ea Dal beskriver arbejdet med dansk-tyske salmebøger i det slesvigske grænseland. Begge forfattere har selv virket i de respektive områder.

Et andet tema i dette nummer er reformationstidens salmebøger og salmesang. "Hvem redigerte *En Ny Psalmebog* 1553?" spørger Stig Wernø Holter i sin artikel om netop dette "vanskelige spørgsmål som knytter sig til de eldste danske salmebøkerne." I sommeren 2022 lancerede Det Danske Sprog og Litteraturselskab (DSL) sin portal for reformationstidens danske salmebøger. Selve portalen anmeldes af Uffe Holmsgaard Eriksen, medens Rasmus Nøjgaard anmelder *Danske reformationssalmer i kontekst*, den forskningsantologi som udkom i samme anledning, og Mattias Lundberg anmelder *Reforming Hymns*, den CD som udkom i et samarbejde mellem DSL og vokalensemblet Musica Ficta.

Vi er også glade for at kunne præsentere Peter Weinckes artikel om Thomas Laubs betydning for liturgien i den danske folkekirke. Hvor der ikke ligefrem har været stille om Laubs betydning for den danske salmetradition, er det mindre alment kendt i hvilken grad han har præget den liturgiske musik som endnu i dag bærer gudstjenesten i danske kirker. Herudover anmeldes hele Peter Weincke og Jørgen Kjærgaards trebindsværk *Liturgi* af Mattias Lundberg.

Med en vis forsinkelse bringer vi også Jákup Reinert Hansens anmeldelse af fjerde og sidste bind af *Nytt norsk salmeleksikon* og Samuli Korkalainen anmelder Gustav Björkstrands bog *Svenska psalmförfattare i Finland*. Som allerede nævnt, anmelder Sofija Lazić Pedersen Samuli Korkalainen og Helen Rossils ph.d.-afhandlinger om folkelige salmesangstraditioner i hhv. Finland og Danmark, medens Leena Lampinen anmelder Sirkku Rintamäkis ph.d.-afhandling *From Wild Hymns to Hymnplay: From Hymn Creation to the Creative Hymn*. To udgivelser fra den danske salmeplatform Syng Nyt anmeldes også. Ove Paulsens anmeldelse af Iben Krogsdals gendigtninger af Davidssalmer i *Fra dybet – Nye salmer over gamle salmer*, som 2019–2023 har ligget på *Hymnologis* gamle hjemmeside, bringes i dette nummer, medens Mette Kathrine Grosbøll anmelder *Hvor jord og himmel mødes*, en antologi om teologien i nyere danske salmer, redigeret af Kirsten Nielsen. Dette nummers anden CD-anmeldelse er af Ingrid Gjertsen. Hun skriver om Susanne Rosenbergs CD *Koral*. Ikke alt anmeldt materiale er lige nyt, men det er alt sammen lige hymnologisk relevant.

Endelig har Ove Paulsen påtaget sig at skrive et historisk tilbageblik på *Hymnologi*, og Mattias Lundberg om status på arbejdet i Nordhymn. Foreningens vedtægter, som blev vedtaget på mødet i Lund i efteråret 2022, bringes også. Sven Åke Selander har skrevet mindeord om Vagner Lund.

Alt i alt håber vi med dette nummer af det genopstandne *Hymnologi* at præsentere et bredt udvalg af de mange facetter af nordisk salmeforskning – forstået både som fagområde og som netværk. Vi takker alle skribenter, anmeldere og bedømmere der har bidraget til denne udgave af tidsskriftet. En særlig tak skal lyde til forhenværende *Hymnologi*-redaktør Ove Paulsen, der ikke bare har holdt tidsskriftet flydende i flere år, men også har stået for væsentlige dele af det indledende arbejde til dette nummer.

Efter 50 år fortsætter både *Hymnologi – Nordisk tidsskrift* og den nordiske salmeproduktion med at blomstre. Det er derfor vigtigt også at fortsætte diskussionen, at blive ved med at forske med en bred og flerfaglig tilgang samt at fremme enhed, sammenhæng og udveksling i den nordiske salmesang. Vi håber at artiklerne og de andre tekster i dette nummer vil stimulere læsernes lyst til aktivt at være med til at holde nordisk salmesang og forskningen i denne i gang 50 år endnu.

Artikkel | Stig Wernø Holter

En Ny Psalmebog 1553: Tausens, Pedersens eller Vingaards salmebok?*

Innledning

Hvem redigerte *En Ny Psalmebog 1553*? Det er ett av mange vanskelige spørsmål som knytter seg til de eldste danske salmebøkene. Det fremherskende syn innenfor hymnologien har vært at det dreier seg om en senere utgave av den tapte salmebok som Hans Tausen skal ha utgitt i 1544. Salmeboken selv gir ingen informasjon om noen redaktør, kun om boktrykkeren. På kolofonsiden (siste side, etter registeret) står det: «Prentet i Københaffn hoss Hans Vingaard/ Aar effter Gudz Byrd M. D. Liii.» (Bilde nr. 1.) Niels Knud Andersen har underkastet boken en grundig undersøkelse. Hans viktigste forskningsresultat er at Hans Tausen *ikke* kan ha vært bokens redaktør, og at dens første utgave kan tidfestes til rundt 1535. Boken i sitt nå kjente omfang, inklusive de siste tilleggene, kan ha foreligget i 1544. Andersen konkluderer med at «[r]edaktøren er ukendt. Alle anstrengelser for at 'finde' ham har været forgæves».¹ Men hvilke kandidater han har vurdert, gjør han ikke rede for. Derimot skriver han like etter: «Vor salmebog er væsentlig en ny udgave af Chr. Pedersens fra 1533, med nogle nye salmer og tillæg».² Spørsmålet om det kunne være mulig å knytte også *En Ny Psalmebog* til Pedersens utgivervirksomhet, reises ikke av Andersen, hvis argumentasjon jeg for øvrig drar veksler på i denne artikkelen. Det er dette spørsmålet jeg vil drøfte i det følgende.³

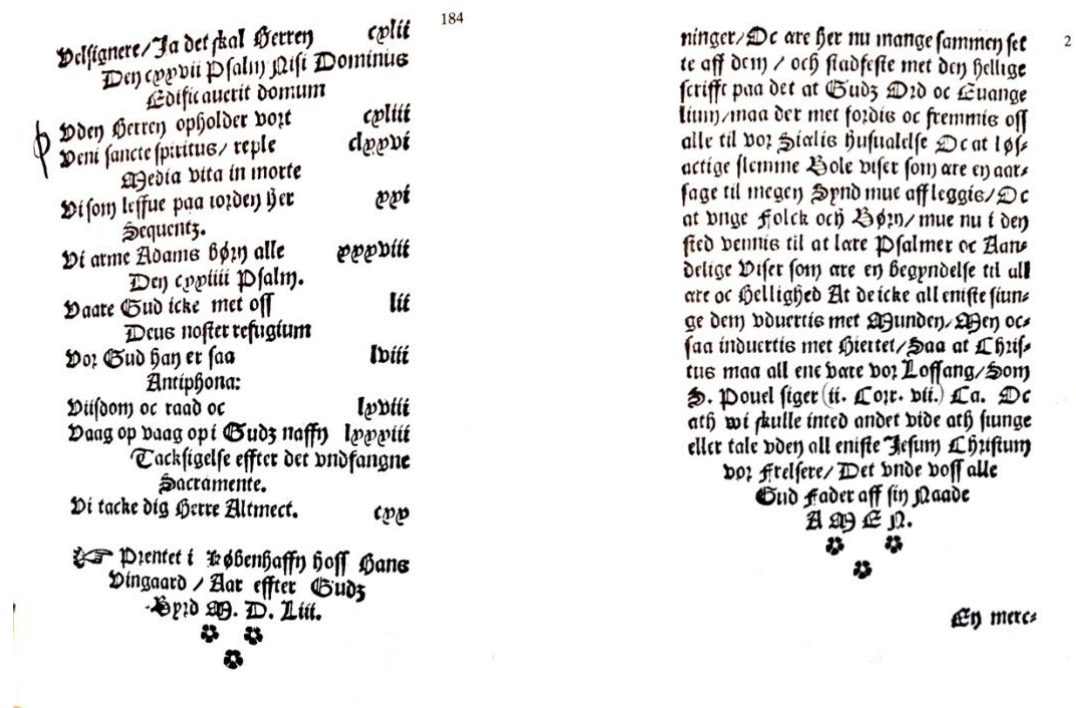
---

* Til minne om Rune Kyrkjebø (1968–2023).

¹ Andersen 1983 s. 162f.

² Ibid.

³ Hovedpunktene i artikkelen ble presentert under Nordhymns konferanse på Skálholt, Island, 23. oktober 2019.

Bilde nr. 1. Kolofonsiden med slutten av registeret. Bilde nr. 2. Slutten av fortalen.

Allerede en overflatisk sammenligning viser at boken av 1533 (kjent som Malmøsalmeboken) og boken av 1553 har mye felles. De er trykt med den samme fransk-gotiske skrifttypen, fortalen er den samme (bilde nr. 2), og mye av innholdet er sammenfallende, om enn ikke alltid i samme orden. *En Ny Psalmebog* har ca. 50 nye salmer/sanger foruten noen latinske sanger. Den er bevart i tre eksemplarer:

- 1) Ett med kalendariet som hovedinnhold (digitalisert)
- 2) Ett defekt eksemplar (mangler de 39 første blad og de 21 siste blad, digitalisert)
- 3) Ett komplett eksemplar.

Boken ble trykt opp flere ganger av boktrykkere i Lübeck, siste gang i 1568. Det komplette eksemplar ligger til grunn for faksimileutgaven fra 1983, utgitt av Universitets-Jubilæets danske Samfund (Akademisk Forlag, København 1983). Utgaven er ledsaget av et kommentarbind (i samme lille format) som inneholder Niels Knud Andersens omfangsrige undersøkelse, supplert med kortere bidrag av Henrik Glahn (om melodiene) og Erik Dal (om de bevarte eksemplarer).

Hvorfor snakker vi om Tausens salmebok?

Når det fortsatt tales om Tausens salmebok, synes det primært å skyldes at Hans Thomissøn i sin fortale til *Den danske Psalmebog* (1569) skrev: «Oc loed hand [Hans Tausen] den danske Psalmebog vdprentis forbedrit/ i det Aar etc. 1544.» Ingen dansk salmebok fra 1544 er bevart. I sitt trebinds leksikon fra 1771–74 nevner leksikografen Jens Worm «Den Danske Psalme-Bog forbedret af M. Hans Taussen. 1544 og Khv. 1557. 8»⁴. Hymnologene Brandt og Helweg identifiserte i 1847 den bevarte 1553-boken med den tapte fra 1544. «Vi have troet at gjenfinde disse [dvs. de danske sangene til den jyske aftensang] i en lille Afdeling af en senere Psalmebog (1553), rimeligviis et Oplag af den, Tausen 1544 selv besørgede».⁵ «Da de kirkelige Forhold atter vare ordnede, var H. Taussen den første, der tog sig af Psalmebogen, og 1544 lod han den forbedret udgaae paa Prænt. Ogsaa denne er desværre tabt, med mindre vi skulde have den, i en noget forandret Form, i Psalmebogen fra 1553. [...] da det desuden er den ældste danske Psalmesamling vi eie,⁶ vilde det være af Interesse at kjende dens Ophavsmand, men derom giver Bogen sletingen Besked. [...] Man har gjættet baade paa Palladius og paa Taussen, som dens Forfatter, men det første er vistnok slet ikke rigtigt, det sidste kun halvt. [...] man kommer udentvivel det Rette nærmest, ved at holde sig til den Mand der nævnes, Bogtrykkeren Hans Viingaard, der har dannet sin Bog af Taussens Psalmebog og et Tillæg af hvad han havde ved Haanden [...]».⁷ De trekker altså ikke Thomissøns utsagn om Tausen i tvil, men tar et visst forbehold med hensyn til en tausensk medvirkning ved utgivelsen av 1553. Men hvorfor har ikke Brandt og Helweg sett den påfallende likheten med salmeboken av 1533? Jo, ganske enkelt fordi de i 1847 ikke kjente til dens eksistens.⁸ Det eneste bevarte eksemplar befant seg på det tidspunkt i Christiania.⁹

---

⁴ Worm 1773 s. 464. 8-tallet angir formatet. 1544-utgaven er som nevnt tapt, og en utgave fra 1557 trykt i København er ikke kjent.

⁵ Brandt og Helweg 1847 s. VI.

⁶ Bøkene fra Malmø omtales som skånske.

⁷ Brandt og Helweg 1847 s. IX–XII

⁸ Heller ikke Jens Worm kjente denne salmeboken. Han nevner den ikke blant Chr. Pedersens skrifter (se Worm 1773 s. 182), og den eldste danske salmeboken sies å ha kommet ut i 1528, 1529 og 1534, med andre ord opplysninger hentet fra Thomissøns fortale fra 1569 (Worm 1773 s. 498).

⁹ Boken kom fra den norske boksamleren, kancelliråd Halvor Andersens bibliotek. Samlingen ble testamentert til et fremtidig norsk universitetsbibliotek i 1786, men ikke ført til Christiania før etter Andersens død i 1810. Samlingen ble da først oppbevart ved Deichmans Bibliotek, hvor salmeboken kan ha blitt reparert. Senere har den på permens forside fått inngravert «Universitetsbiblioteket» og på baksiden «Bibl. Univ. Freder.» (= Biblioteket ved Det Kongelige Frederiks Universitet). I boken er det lagt inn et notat på et løst ark, brettet én gang. Notatet lyder: «Formeenes at være en ubekjent Udgave af Claus Mortensen Tøndebinder eller Bødtkers Danske psalmebog, som var den første Evangeliske Lærer i Malmø. Hos Worm 2 Deel Side 498 siges den først at være trykt Malmøe 1528, men siden forbedret af Hans Spandemager og Arvid Pedersen, og igjen oplagt 1529 og 1534. cfr. S. 178 ibm eller maaskee Hans Thausen siden der paa sidste Side staaer jeg og icke vi (altssa kun een) haver icke nu anderleedis fordansket somme af psalmerne, item jeg lod nu igjen Noder sette. Hans bekjendte forbedrede Udgave af den danske Psalmebog udkom ellers først 1544 og 1557 efter Worm ibm. S. 464.» (Jeg takker Rune Kyrkjebø for hjelp med å transkribere teksten.) Notatets forfatter, trolig Halvor

Det var derfor ikke naturlig for dem å tenke på Christiern Pedersen som salmebokutgiver. De tar det altså for gitt at Tausen ga ut en salmebok i 1544, selv om alle spor etter den er forsvunnet.¹⁰

Når Thomissøn sier at Tausen ga ut en salmebok i 1544, kan man tenke at Thomissøn har vært i besittelse av en salmebok fra dette år og i den funnet Tausens navn en rekke ganger i det andre tillegget: «Fordansket aff M. Hans Taussen».¹¹ Men det er ingen god forklaring. For det første er det neppe Tausen selv som har skrevet «Fordansket aff M. Hans Taussen» over salmene i det andre tillegget. Denne uttrykksmåten «kunde ligne en Discipel, der vilde hædre den berømte Lærer, eller ialfald en Boghandler, som dermed [...] vilde anbefale sin Bog».¹² Videre kan Tausen som superintendent umulig ha gitt ut en salmebok med et, som vi skal se, katolsk preget kalendarium og en messeordning i strid med Kirkeordinansen (KO) av 1537, et dokument han selv var med å forfatte. Bortsett fra et par småskrifter fra sin tid i Viborg på slutten av 1520-tallet, ga Tausen ikke ut noe hos Vingaard, men fikk sine skrifter trykt i Magdeburg hos boktrykkerne Michael Lotter og Hans Walther.

Noen salmebok fra 1553 nevner Thomissøn overhodet ikke. Det kan naturligvis forklares med at *En Ny Psalmebog* i alt vesentlig er en nyutgave av 1544-boken. Samtidig burde man kunne forutsette at Thomissøn visste beskjed om sin tidligere biskops rolle i den tidlige danske salmebokhistorie. Utsagnet i fortalen forblir en gåte, med mindre man vil mistenke Thomissøn for bevisst å ville tie om en annen aktør på salmebokmarkedet.

Kan 1553-boken ha vært et slags komiteprodukt? På bl 8v står en kommentar i vi-form: «Disse gamle Sange haffue wi antegnet At huer maa see/ at der haffuer verit fromme Christne mit vdi den blindhed oc vildfarilse som wi vore vdi Och haffue dog verit opholdne vid Gudz naade vdi Christi sande bekendelsse». Dette avsnittet er imidlertid oversatt fra Klugs salmebok (1529) og Slüters salmebok (1531). Det kan neppe brukes som argument for at det skulle stå en gruppe av personer bak utgivelsen.

De senere danske hymnologer har, med noen unntak, videreført Brandt og Helwegs tolkning. Enkelte har likevel ikke helt lykkes i å forlike 1553-bokens innhold og profil med Tausens lidenskapelige reformatoriske engasjement. Brandt selv holder fast ved tolkningen

---

Andersen, har overraskende nok ikke oppdaget årstallet 1533 nederst på kolofonsiden som han nettopp har sitert fra! Men siden boken omtales som «ubekjendt», kan det tenkes at den var det eneste eksisterende eksemplar allerede da Andersen ervervet seg boken.

¹⁰ Nutzhorn viser til *Aarsberetninger fra det store kgl. Bibliotek 1875*, s. 362 (Nutzhorn 1913 s. 298). Det behøver dog ikke bety at den ikke har funnes. «[...] hvert eneste Eksemplar af en Mængde danske Bøger [er] i Tidens Løb gaaet til Grunde, ofte uden at efterlade det mindste Spor, [...]». Nielsen 1923 s. 4.

¹¹ Bl 163–169.

¹² Brandt og Helweg 1847 s. XI.

i sin bok *Vore danske Kirke-Salmebøger* fra 1886. Her har han inkludert 1533-boken i sin historiske oversikt og identifisert Chr. Pedersen som dens redaktør og utgiver, men uten av den grunn å se *En Ny Psalmebog* i et nytt lys. P. Severinsen erkjenner dennes avhengighet av 1533-boken, men gir ikke rom for noen tvil om et tausensk opphav. Han anfører en rekke indisier for å bestyrke dette. Til 1553-bokens konservative preg bemerker han: «Han [Tausen] har aabenbart stærkere end hans Samtidige lagt Vægt paa Gudstjenestens liturgiske Rigdom i gammel Stil. Den samme Omhu for det liturgiske aabenbarer sig i Behandlingen af Messe-Embedet i Salmebogen. [...] det [har] bevaret alle Led af den oprindelige Malmø-Messe og egentlig med Tilbøjelighed til at gøre Messen endnu mere liturgisk rig.»¹³ H. Nutzhorn skriver: «[...] i Valget af det nye er der noget ejendommeligt hos Hans Tausen; thi mens de tidligere Udgivere ikke synes at have haft Mod paa at optage synderlig andre ny Salmer end dem, de laante fra de nye *lutherske* Salmebøger i Tyskland, saa nærede Hans Tausen derimod ingen Betænkelighed ved desuden ogsaa at optage andet, som han fandt tiltalende og brugeligt fra sin *katolske* Tid [...]».¹⁴ S. Widding betrakter Tausen som en «formidlende Aand, der søger at forene det gamle og det nye».¹⁵ Han skriver at den latinske sang begynner å komme til ære og verdighet igjen. Men det samme anfører han i forbindelse med et utsagn hos Klug 1529: «Det begyndende Omslag i Vurderingen af det gamle».¹⁶ Så må man spørre hvor tidlig et slikt omslag kunne inntreffe, den historiske overgangssituasjon tatt i betraktning. Widding argumenterer til fordel for Tausen som utgiver med at 1) Thomissøn ikke omtaler noen annen salmebok i tidsrommet 1544–1569, 2) en del av de nye salmebearbeidelsene bærer Tausens signatur, og 3) salmeboken inneholder ikke noe som peker ut over året 1544.¹⁷ Hver for seg er Widdings observasjoner korrekte, men de beviser ingenting. Anders Malling skriver om 1553-boken at den «ikke synes at være udgivet af Hans Tausen», men at den «synes at være et boghandlerforetagende». Mallings gjennomgang av boken konkluderer likevel med at «her er Hans Tausens bog og to senere tilføjede tillæg». Tilleggene tilskrives Hans Vingaard.¹⁸ Men Malling nevner også Peder Palladius som en mulig utgiver og viser til (Jacob) Langebek (uten kilde), som skal ha opplysningen fra Corvinus. «Maaske har Langebek misforstaaet Corvinus», skriver Malling videre.¹⁹ Og det stemmer. Corvinus sier i sin *Heptachordum*

---

¹³ Severinsen 1904 s. 98.

¹⁴ Nutzhorn 1913 s. 297.

¹⁵ Widding 1933 s. 73

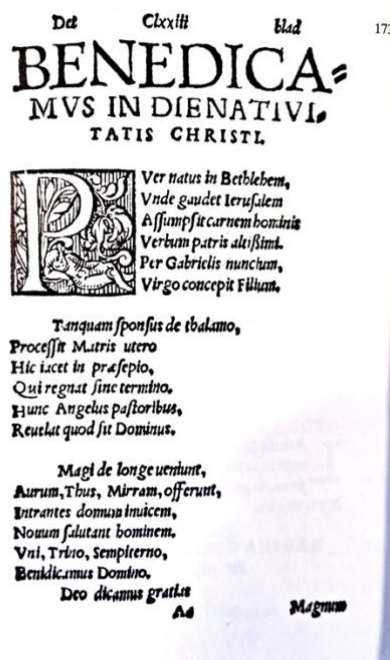
¹⁶ Widding s. 87.

¹⁷ Widding s. 73.

¹⁸ Malling 1978 s. 31, 37f.

¹⁹ Malling 1972 s. 288f.

danicum (1646) ikke annet enn det han har fra Thomissøn.²⁰ J. Kjærgaard unngår begrepet «Tausens salmebok», men trekker ikke Thomissøns problematiske utsagn i tvil. Han ser det som «tænkeligt [at] bogen fra 1544 [er] gået helt eller delvis op i denne senere, forøgede udgivelse».²¹ Så vidt jeg kan se, er det blant de danske hymnologer kun P. Balslev-Clausen som følger N.K. Andersen i å avskrive et tausensk opphav for *En Ny Psalmebog*. Han regner likevel Tausen som involvert i det første (andre?) tillegget.²²

Bilde nr. 3. Begynnelsen av det latinske tillegget. Bilde nr. 4. H-initial med bokstavene C og P.

Boktrykkeren

Hans Vingaard ble født i Stuttgart. Hans boktrykkermerke var HW, og man antar at hans tyske navn var Hans Weingarten. Han var virksom i Viborg 1528–32, deretter i København fra 1532 til sin død i 1559. I 1536 overtok han Pedersens trykkeri for 400 daler. Men de fransk-gotiske typene ble ikke tatt i bruk før i 1552.²³ Mye av det typografiske materiell i 1553-salmeboken er tidligere benyttet av Pedersen og hans faktor Johann Hoochstraten i Malmø. Det meste av brødskriften er satt med det Lauritz Nielsen betegner som

²⁰ Johnsson 1977 s. 68.

²¹ Kjærgaard 2003 bd. I s. 518, jf. s. 67.

²² Balslev-Clausen 2014 s. 220.

²³ Nielsen 1916 s. 91–111.

Hoochstraten type 2 (20 linjer på 98 mm = 1533-salmeboken). En stor del av kalendariet er satt med en mindre type, Hoochstraten type 5 (20 linjer på 81 mm). Det latinske tillegget er satt med kursiv («Lille Cicero») med antikva kapiteler for majusklene (20 linjer 84 mm, Hoochstraten type 7) (bilde nr. 3).²⁴ Initialene er også fra Pedersens trykkeri. Den gotiske H-initialen med bokstavene C P forekommer to ganger (bl 58r og 79r) (bilde nr. 4). Initialer og tresnitt var på vandring mellom flere boktrykkere.²⁵ Vingaard ga ut over 100 bøker, blant annet Kirkeordinansen, og var brødrene Palladius' boktrykker.

Bilde nr. 5. Tittelbladet i En Ny Psalmebog 1553.

Tittelbladet

Tittelbladet er satt i rødt og sort med tre ulike skrifttyper (øverste linje: fraktur; linje 2, 3 og 9: textura; resten: fransk-gotisk) i til sammen fem ulike størrelser (bilde nr. 5). Nederst har det blitt plassmangel, slik at de nederste av de sorte linjene har måttet settes i ekstra små typer. Den røde teksten angir hovedinnholdet i boken: salmer og kalender. I boken er rekkefølgen den omvendte, men på tittelbladet fremheves salmene som hovedsaken. På grunn av de nye skrifttypene kan man se at det er satt på ny i 1553, men selve tittelen må

²⁴ Nielsen 1923 s. 60f.

²⁵ Nielsen 1916 s. 98f; Nielsen 1923 s. 6.

være overtatt fra en tidligere utgave, ettersom boken åpenbart ikke lenger var ny. Når 'psalmebog' første gang ble brukt på tittelbladet, vet vi likevel ikke.²⁶ To trykkfeil på tittelbladet i ekspl. 3 er blitt rettet i ekspl. 1: «og» → «oc», «lillforne» → «tillforne». Ekspl. 1 må altså høre til et senere opplag enn ekspl. 3. Rammen har de tre nordiske lands våpenskjold, et uttrykk for Christian IIs (mislykkede) visjon om en nordisk union. Ved en feil er sidestykkene (søylene) satt opp ned, slik at de to klatrende figurer vender hodet nedover! Den samme rammen er brukt i flere andre av Chr. Pedersens utgaver, blant annet *Det Ny Testamente, Jhesu Christi egne ord oc Euangelia, ...* (Antwerpen 1529/31) og *Dauidz psaltere* (1531).

Formuleringen «Psalmer oc Christelige oc Aandelige lofsang» er påfallende. Hvorfor både kristelige og åndelige lovsanger? Ingen salmer har begge adjektivene i overskriften. Distinksjonen mellom salme og lovsang er fortsatt intakt. Tittelbladets tredje linje har to store bokstaver: P og C. Kan det være et hint om en redaktør hvis navn ikke skulle nevnes? Tittelbladet nevner også – som et markedsføringsknep – tekster som ikke tidligere er trykt «i de andre Psalmebøger». Det må vise til tidligere utgaver av den ene og samme danske salmeboken, for vi har ingen holdepunkter for å anta eksistensen av selvstendige og innbyrdes konkurrerende salmebøker i tiden før Thomissøn.

Salmebokens innhold

En Ny Psalmebog består av følgende deler:

- 1) Kalendarium (19 blad)
- 2) Fortalen til leseren (1 ½ blad)
- 3) Salmer ordnet etter
  - a. kirkeåret (ca. 43 blad)
  - b. psalteret (ca. 19 blad)
- 4) Den jyske aftensang (7 ½ blad)
- 5) Salmer av blandet karakter samt litaniet med kollekter (36 blad)
- 6) Messeembedet med kollektrekke (ca. 42 blad)

---

²⁶ Malmøpsalmeboken het kanskje 'sangbog', jf. forklaringen til registeret: «Ith Register paa denne Sangbog [...]» (blad cxii).

- 7) Første tillegg (16 blad)
- 8) Andre tillegg (18 blad)
- 9) Tredje tillegg (det latinske, 4 blad)
- 10) Register (7 ½ blad)

Kalendariet er tydelig ment å kunne selges som en egen liten bok, da fortalen til leseren begynner med ny arknummerering, A. Kalendariet er trykt på tre ark: Ai-viii, Bi-viii og Ci-iiii. Det har en rekke tresnitt, blant annet ett til hver måned, mens salmedelen kun er utsmykket med store initialer. Initialene er i høyst ulike stilarter og virker vilkårlig anvendt. Erik Dal mener tross dette at det «alt i alt er [...] tale om en ret velgjort bog».²⁷ Dals relative vurdering må sees i lys av hva L. Nielsen skriver: «[...] den Udsmykning, der findes i danske Bøger lige indtil Midten af det 16. Aarhundrede, [gør] et pauvert Indtryk».²⁸ Som vi skal se, er det snakk om en nokså skjødesløs trykksak.

Kalendariet

Niels Knud Andersen har godtgjort at kalendariet i *En Ny Psalmebog* er førreformatorisk (bilde nr. 6). Et kalendarium forekommer første gang i en salmebok i Malmøsalmeboken 1533. Forekomsten av helgennavn i kalenderen er riktignok i seg selv ikke noe bevis for at kalendariet er fra katolsk tid. Men også den lokale helgen for Roskilde stift er med: St. Lucius (pave i 3. årh., 4. mars og 25. august, henholdsvis festdag og dagen for overføringen av hans relikvier til Roskilde). Det sjællandske bispesete ble ved reformasjonen flyttet fra Roskilde til København. Videre er gyldentallene for å beregne begynnelsen av fasten fortsatt med, og ved 17. desember står det «O Sapientia», det vil si den første av de syv Magnificat-antifoner som synges i den katolske tidesang i tiden 17.–22. desember.²⁹ Videre kan nevnes at Thomas de Aquino står på 7. mars, men hos Thomissøn er han utelatt. Ingen hendelser eller personer fra reformasjonen er med. Mens 1553-kalendariet utelukkende har kirkelige minne- og festdager, har Thomissøn også viktige verdslige begivenheter med, slik som kongers fødsel, kroning og død, grunnleggelsen av universitetet i København etc. Thomissøn er også alene om å ha med dagene da «kjetterne» Savonarola (død 23. mai 1498) og Jan Hus (død 6. juli 1415)³⁰ ble brent på bålet. Vårjevndøgn er på 14./15. mars i 1553-boken (bilde nr. 7), men

---

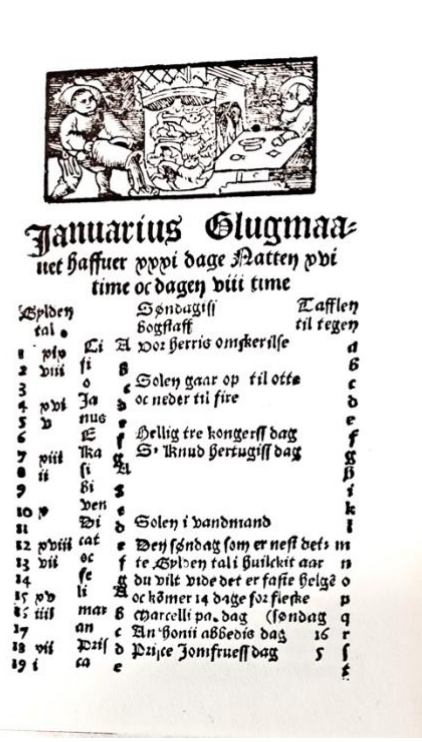
²⁷ Andersen 1983 s. 264

²⁸ Nielsen 1923 s. 34

²⁹ «O sapientia» står også i Pedersens *Vor Frue Tider* 1514.

³⁰ Dødsdatoen for Hus er feil hos Thomissøn, som plasserer ham på 8. juli.

hos Thomissøn på 10./11. mars. Høstjevndøgn er på 18. september i 1553-boken, men på 13. september hos Thomissøn.³¹ Vintersolverv er 14. desember i 1553-boken, men 12. desember hos Thomissøn. Thomissøn er her mest korrekt. Unøyaktigheten i den julianske kalender er ett døgn pr. 128 år. Den forklarer altså ikke hele differensen på henholdsvis fire-fem og to dager. Uansett må kalenderen i 1553-boken være betydelig eldre enn utgivelsesåret. Videre forekommer tittelen martyr 13 ganger, pave 6 ganger, abbed 3 ganger, abbedisse 1 gang, biskop 15 ganger og confessor 3 ganger. Hos Thomissøn forekommer tittelen martyr kun én gang (29. april), pave én gang (31. oktober i forbindelse med Luthers dispuTT mot pavens avlat). De øvrige titlene forekommer ikke hos Thomissøn bortsett fra de evangeliske superintendentene på 2. september.

Bilde nr. 6. Kalendariet – januar måned. Bilde nr. 7. Kalendariet – mars måned.

³¹ Også i København Universitets almanakk for året 1555, trykt av Hans Vingaard (kun et fragment er bevart), er høstjevndøgn på 13. september. (Bladet for mars mangler.) Dette er den eldste bevarte danske almanakk. Ifølge moderne beregning inntraff jevndøgnene på 1500-tallet 11. eller 10. mars, henholdsvis 13. og 12. september etter den julianske kalender. Avviket mellom kalenderen og det tropiske år var på 1500-tallet kommet opp i rundt 10 døgn. Jevndøgnene er ikke angitt i Malmø-salmeboken, heller ikke i Pedersens *Vor Frue Tider* 1514.

Messeordningen

På viktige punkter avviker messeordningen i *En Ny Psalmebog* fra ordningen i KO. Ordningen har:

- skriftemål med avløsning
- Gloria/Laudamus, prefasjon, Sanctus og Agnus Dei i dansk prosa
- mange sekvenser
- både elevasjon og utdelingsord
- tittelen biskop i stedet for superintendent.

Messeordningen i 1553 er egentlig malmømmessen, slik den kjennes fra messeembedet 1528 og Malmøsalmeboken. Den avspeiler praksis i Malmø i den tidlige reformasjonstiden. Noen av de nytestamentlige tekstene i både 1533- og 1553-boken følger Pedersens NT: 1 Kor 11,17–32 (epistellesning i messen) og Joh 6,24–58 (evangelielesning i messen). Andre bibeltekster har et tydelig mer arkaisk språk, f.eks. i Sakarjas lovsang: «Benedidet vere Israels Gud och Herre/ Fordi han haffuer søgt och forløst sit Folck», mens Pedersen oversetter med «Velsigned vere Gud Israels Herre thi han søgte oc frelste sit folk». I Marias lovsang har salmeboken «Min Siæl holder megit aff Herren/ Och min Aand frøyder sig i Gud min Frelser», mens Pedersens NT har «Min siel loffuer Herren/ oc min aand gledes i Gud min frelsere». I Simeons lovsang har salmeboken «FORlad nu din Suend o Herre/ effter dit ord i freden», mens NT har «Herre lad mig din tienere nw gaa i fred effter dit ord».

Melodiene

Boken har seks melodier, hvorav kun én i tresnitt og med underlagt tekst (bl 12r) (bilder nr. 8 og 9). De øvrige er satt med et metallsnitt som antakelig er laget for en annen bok med smalere format (57 mm mot 67 mm), kanskje en tidligere utgave av *En ny psalmebog*. Det er snakk om et temmelig primitivt notetrykk som ligner sterkt på en salmebok fra Magdeburg 1541.³² Fem av disse melodiene videreføres til Thomissøns salmebok.

---

³² Andersen 1983 s. 256, påvist av Henrik Glahn.

Det vil blid

O Jesu Christi som Mandom tog
kærlighed dig der til drog
i rene Jomfru luffue
vort haaff saa vilde du bliffue
Du saast vor synd oc store nød
at oss stod for den ewige Død
Helffuede stod oss aabid
Det lodst du da forbarne dig, Kunde
det ey lenger lide, Atth Dieffuelen tog oss
saa met sig der fore vilde du stude Saff saa
dig her i verden ned oc gjorde oss enig fied
At met dig Bød oc pine B iii De

12

258

O Jesu Christ som mandom
[stor] Kær-lig-hed dig der-til
tog i re-ne Jom-fru liff-ue
drog vort haaff saa vil - de du bliff-ue
Du saast vor synd oc sto-re nød
at oss stod for den e- ui-ge Død
Helff-ue-de stod oss aa-bid.

1) orig. 2) orig. 3) orig. 4) orig.
5) rytmisk utydelig; måske: 6)
tonen ej noteret, men ses ved
kustos fra 4. til 5. system.

Bilde nr. 8. Tresnitt med melodien "O Jesu Christ som Mandom tog". **Bilde nr. 9.** Henrik Glahns transkripsjon av melodien.

Forholdet mellom salmebøkene av 1533 og 1553

Det er allment akseptert at Malmøsalmeboken (1533) er redigert og utgitt av Chr. Pedersen, selv om hans navn ikke forekommer i det ene bevarte eksemplaret av boken.³³ Dette mangler (minst) fire blad: tittelbladet, to blad i kalendariet og ett blad i salmedelen. Bortsett fra tittelbladet er innholdet på de manglende blad i faksimileutgaven av 1967 rekonstruert etter Chr. Bruuns *Psalmebøger fra Reformationstiden* (1865). I likhet med C.J. Brandt mener jeg det også må mangle noe mellom registeret og kolofonsiden.³⁴ Jeg-personen, altså utgiveren, henvender seg til leseren i etterordet, men presenterer seg ikke noe sted. Med andre ord er det nettopp de bladene som kan tenkes å ha navngitt utgiveren, som mangler. Øverst på siste side, hvor en skade³⁵ har fjernet et ord, har det verken vært overskrift eller stor initial, noe man ville forvente i begynnelsen av et etterord. Det manglende ordet, kanskje et «thi», krever et forutgående utsagn, som begrunnes slik på siste side: «[Thi] skal ingen forundre der paa ath ieg haffuer icke nu anderledis fordansket somme aff Psalmerne

³³ Oppbevares ved Nasjonalbiblioteket i Oslo. Undersøkt av artikkelforfatteren 18. desember 2019.

³⁴ Brandt 1883 s. 283.

³⁵ Der er flere hull på de siste bladene, muligens forårsaket av et insekt.

i denne bog en de vaare føre prentede [...]». En nesten likelydende formulering finnes i Pedersens utgave av NT: «Der faare skall ingen førundre der paa ath dansken følger icke alle stede/ lige ord fra ord met latinen [...]» (fra fortalen til Paulus-brevene). Setninger eller avsnitt som begynner med «thi» eller «der faare», viser alltid til noe foran. Man kan tenke seg at salmeboken ble avsluttet med et etterord, gjerne ganske ordrikt, på 2-4 sider, slik Pedersen avslutter sin psalteroversettelse (1531). Der er ingen synlige spor av noe (eller noen) manglende blad på dette stedet i Malmø-salmeboken, men det kan skyldes at den er blitt reparert.

Praktisk talt hele Malmøsalmeboken er tatt opp i *En Ny Psalmebog*. De endringer som kan påvises, er ikke større enn at de kan forklares ut fra hva en redaktør kan ha ønsket å revidere i en ny utgave av sin egen bok. De ortografiske endringene kan forklares ut fra den skriftspråklige utviklingen på denne tiden. Et spesielt forhold er at fortalen i 1553 har «voss» i stedet for «oss», som i 1533. Ortografien i 1553 er gjennomgående mer moderne, f.eks. «huor» i stedet for «hwor», «jomfru» for «iomfrw». Den inkonsekvente vekslingen mellom «haffde» og «hagde» i første strofe av «Ith lidet barn saa løstelig» (1533 bl xiii) er rettet til «haffde» begge gangene i 1553 (bl 75v). Formen «hagde» er typisk for Pedersen, men forekommer også i 1553. En annen påfallende forskjell er at 1533 bruker «Julen», mens 1553 unngår ordet og bruker «Jesu Christi fødelssis tiid» eller lignende i stedet.

En skjødesløs utgave

Ved nærmere granskning gir *En Ny Psalmebog* et skjødesløst inntrykk. Som nevnt er sidestykkene i tittelbladets ramme satt opp ned. I ekspl. 2 er det delvis benyttet dårlig papir med fargegjennomslag. Flere blad er feilpaginerte, f.eks. forekommer bl 90–99 to ganger. Der er mange trykkfeil og utelatelser, blant annet i fortalen og i salmestrofer (bl 55r, 57v, 85r). I Credo nicænum (bl 175v) mangler ordene «cuius regni non erit finis» i andre artikkel, mens tredje artikkel er sterkt forkortet. Noen eksempler på meningsforstyrrende feil får illustrere det lave korrektturnivået: «vdi en ret tro» (1533) er blitt: «wden ret tro» (bl 40r); «Brugens attraa» skal selvsagt være «Bugens attraa» (bl 153v); «Sathan ... miskunder» skal like selvsagt være «Sathan ... missunder» (bl 149v), og «vduertis bekømrrelse» skal være «induertis bekømrrelse» (bl 64v). Videre står det «Grundhed» for «Grumhed» (bl 46r) og «Bud» for «Brud» (bl 73r). Jesu syv ord på korset er redusert til fem (bl 146r). «Sigens Raad» i en av kollektene skal være «Rigens Raad» (bl 95IIr). «Wi græde oc icke sucke», skal være «Wi græde oc sucke» (bl 22r). Salighetens horn i Sakarjas lovsang er blitt til «salighedens

børn» (bl 96 Iir). Man må spørre om boken i det hele tatt er korrekturlest. Det er vanskelig å forstå at man ikke har rettet opp feil som må ha fulgt med fra det forrige trykket.

Noen ujevnheter må skrives på redaktørens konto: «Anderledis fordansket» står over en salme med en helt annen salme foran (bl 36r). Instruksjonen «Nu begyndis salue», som ga mening i 1533, står i 1553 i en ny kontekst hvor den ikke lenger gir mening (bl 21). Over en salme første gang trykt i 1533, altså 20 år tidligere, står det fortsatt «nylige Fordansket» (bl 97 I). Skrifthenvisingene som fortalen viser til, mangler.

Layouten synes lite påkostet. Den samme skrifttype og -størrelse er benyttet i overskrifter og salmetekster. Flere steder i kalendariet er det ujevne linjer (se f.eks. bl B2r). Initial F viser to kopulerende dyr (bl 59r og 93 Ir), i det ene tilfellet ved kongesangen for Frederik I (bilde nr. 10). På siste side av kalendariet med det latinske verset «Verbum Domini manet in eternum» (Jes 40,8) er «Isaia» trykt med rødt, men initialen er overtrykt med en sort E. Hvordan kan denne skjødesløsheten forklares? At biskop Tausen satt i Ribe, mens trykkeren var i København? Eller at Chr. Pedersen var begynt å bli gammel og syk, trett etter det store bibeloversetterarbeidet som han fullførte i 1543?

Kong Fredericks vise

Red giſſ off kate Her
Troen teen/aff naadi
fformedelse Chriſtum
Døn haſſuer du off løſ
medeſt din gunſt itj

Bilde nr. 10. F-initial til Kong Frederiks vise.

Kirkeordinansen 1537/39: *terminus ante quem*

Kirkeordinansen for Danmark-Norge ble vedtatt 2. september 1537. I 1539 kom den i dansk oversettelse. Hvorfor må *En Ny Psalmebog* (bortsett fra tilleggene) være fra tiden før KO? Som nevnt er kalendariet fra katolsk tid, og fortalen er videreført fra 1533, kun med ortografiske endringer.³⁶ Tidebønnene omfatter «Natsang» (completorium), som er utelatt i KO. På viktige punkter avviker messen fra ordningen i KO. Kolofonens «effter Gudz Byrd»,

³⁶ Selv den feilaktige henvisningen til Paulus i «ii Cor. vii ca» (2. korinterbrev 7. kapittel) på slutten av fortalen er videreført. Riktig bibelsted er 1 Kor 2,2, riktig nok parafraisert.

den vanlige oversettelse av *Anno domini* før reformasjonen, klinger katolsk. Ordningen av kirkeårsdagene beholder den katolske delingen mellom «de tempore» og «de sanctis». En rekke fester og helgendager som ble avskaffet av KO, er fortsatt i behold i salmeboken. En interessant detalj i kirkeåret viser det samme: *En ny Psalmebog* benevner søndag septuagesima som «Søndag som Alleluya affleggis», mens den samme søndag i Hans Tausens postill av 1539 omtales som «Den Søndag der Alleluya lagdes» (bl CXXXVII). Med preteritumsformen viser altså Tausen til en avskaffet praksis. Riktignok har *En Ny Psalmebog* fjernet informasjonen om når faste er påbudt.³⁷ Like fullt er det mange fellestrekk mellom kirkeåret slik det fremkommer i Pedersens NT-utgave av 1529 og i kollektrekken i *En Ny Psalmebog*. Begge skiller ut helgendagene i et eget register, selv om salmeboken har færre helgendager og blant annet mangler Alle sjelers dag (2. november). De forutsetter begge tre messer på juledag, kaller 2. juledag for S. Staffen (Stefanus) martyrs dag og beholder Johannes evangelistens dag og de uskyldige barns dag (begge mellom jul og nyttår). Oktavbegrepet forekommer i begge. Kirkeåret i Tausens postill viser en klar forenkling i evangelisk ånd: Todelingen mellom «de tempore» og «de sanctis» er forlatt. Den har én høymesse på juledag, kaller den følgende dag Annen juledag, innfører en tredje juledag, og sløyfer de gamle betegnelsene på de nevnte dagene i mellomjulen. Tausen bruker sine egne oversettelser av perikopene, ikke Pedersens NT.

I noen av kollektbønnene i *En Ny Psalmebog* fornemmer vi gjenklanger av katolsk teologi: «Vi bede dig Fader/ ath du vilde lade din helligaand voxte oc formeris i oss/ Ved Jesum Christum [...]» (bl 152v). Her kommer tanken om den inngydte nåde til uttrykk. I en annen bønn heter det: «Der fore min Herre/ anse icke mine synder/ Men anse din Hellige Christelige Kirckes Tro/ Huilcken ieg oc Tror oc icke seer [...]» (bl 154r). Bakgrunnen for denne formuleringen er tanken om den skatt kirken forvalter, *thesaurum ecclesiae*. I det latinske tillegget finner vi en senmiddelalderlig antifon (kalles også responsorium), *Cognoscimus Domine* (blad 176r), som kunne brukes ved gravferd eller i fastetiden. Pedersen oversatte den i sin *Vor Frue Tider*:

O Herre gwd wii arme syndige menniske vide och bekende at wii haffue swarlige sindet mod dig Thi bede wii dig om naade oc miskundhed en dog ath wii ingen fortient haffue Vii ære aldelis neder faldne i synden reck oss din hond oc reyss oss op igen. Dw som tacknemmelige anammede røffuerenss bøn paa korsset och oplodh hannem deth hemelske paradiss. Vor leffned er fuld met sorg oc drøuelse. *Wii gøre engen gode gerninger der wii kwnde afflegge synden meth.* Dw bider effter vor syndige bedring en dog wi inthet rette oss heffner dw

---

³⁷ Se Pedersens *Vor Frue Tider* (1514).

strengelige offuer oss tha bliffne [sic] wii plat forderffuede. (Bl 278f; forfatterens fremheving)

Portrett av en anonym salmebokutgiver

På denne bakgrunn er det mulig å hevde at den viktigste danske salmebokutgiver mellom 1533 og 1569 het Christiern Pedersen (ca. 1480–1554). Han var en katolsk prest som sluttet seg til reformasjonen. Hans betydeligste virksomhet var som litterat, historiker og bokutgiver, og han ble retningsgivende for utviklingen av det danske skriftspråk i første halvdel av 1500-tallet. Av skrifterne hans, hvorav flere ble utgitt i utlandet, er rundt halvparten luthersk preget. Ifølge Jens Worm ble han født rundt 1480 i Svendborg på Fyn.³⁸ Skolegangen fikk han i Roskilde. Noen viktige årstall i hans biografi er følgende:

- 1505 (?): Kannik i Lund
- 1510–15: Opphold i Paris
- 1528: Nedlegger kannikembedet
- 1526–31: I eksil hos Christian II
- 1531: Deltar i Norges-toget?³⁹
- 1532–35: Får kongelig amnesti og borgerskap i Malmø, hvor han virker som boktrykker.
- 1536: Selger trykkeriet til Hans Vingaard i København.
- 1543: Fullfører bibeloversettelsen.
- 1544: Sykdom rammer. Svekket av sykdom og alder tilbringer Pedersen sine siste ti år som en slags leieboer i en prestegård i Helsinge på Sjælland. Han gjenopptar i noen grad sine litterære sysler, før han i 1554 dør.

Chr. Pedersen utga blant annet:

- Latinsk-dansk ordbog (1510)
- Saxos danmarkskrønike (1514)
- Vor Frue Tider (1514)

---

³⁸ Worm 1773 s. 179.

³⁹ Med Norges-toget menes Christian II's mislykkede gjenerobningsforsøk.

- Bok om å høre messe (1514)
- Jærtegnspostillen (1515)
- Det nye testamente (1529/31)
- Davids psalter (1531)
- Salmebok (1533)
- En nyttig legebok (1533)
- Agricolas katekisme (1533)
- Karl den stores krønike (1534)
- Holger Danskes krønike (1534)
- Den danske rimkrønike (1534)
- Æsops fabler (posthumt 1556)

Chr. Pedersens biograf er Carl Joakim Brandt, som i 1882 utga boken *Om Lunde-Kanniken Christiern Pedersen og hans Skrifter*. På dette tidspunkt kjente Brandt godt til salmeboken av 1533.⁴⁰ Lauritz Nielsen har skrevet om Pedersens virksomhet som boktrykker: «Christian Pedersen og bogtrykkerkunsten. Nogle boghistoriske Undersøgelser» i *Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen* V, 1918 s. 45–60.

I løpet av årene som boktrykker – eller med en nyere term: forlegger – i Malmø ble han gift og fikk en datter. Men allerede i 1539 ble han enkemann. Det var i eksiltiden i Lier/Antwerpen at han orienterte seg mot den lutherske reformasjon. I fortalen til sin NT-utgave bekjenner han sin omvendelse fra de katolske villfarelser: «Jeg bekender her oc selff min store vildfarelse som ieg vaar før vdi/ den tid ieg lod sette de Jertegen oc fabel i de andre bøger i Paris [...] Thi beder ieg alle / ath i lade samme Jertegen oc fabel hen fare/ och setter ingen tro eller loffue til dem/ Men bliffuer all eniste stadelige oc fast hoss Gudz egne sande ord oc Euangelia [...] Gud vere benedidet til euig tid Som drog mig aff min vildfarelse aff sin miskundhed [...]» (bl a vi).⁴¹

Vor Frue Tider (1514) er både en kalender og en tidebønnbok. I denne bruker Chr. Pedersen første gang den fransk-gotiske skrifttypen. Senere brakte han typografisk materiell med

---

⁴⁰ Brandt 1882 s. 282ff.

⁴¹ Her kunngjør han også at han planlegger å oversette GT til dansk i fremtiden. Digitalisert versjon på proquest.com

samme skrifttype hjem fra Antwerpen. Det ble supplert med ytterligere materiell for å kunne drive eget boktrykkeri i Malmø.⁴² Til det samme formål hadde han en nederlandsk medhjelper eller faktor, Johan Hoochstraten. Denne hadde tidligere virket som boktrykker i Antwerpen og Lübeck, og han vendte senere tilbake til sitt fedreland, hvor han døde i 1543.

Pedersens forlagsvirksomhet hadde både folkeopplysende og reformatoriske formål, men også politiske: Han arbeidet for å få Christian II gjeninnsatt som konge. Denne kampen taptes endegyldig i 1535, samme år som Chr. Pedersen la ned virksomheten som boktrykker. Pedersen fikk aldri noe kirkelig embede etter innføringen av reformasjonen, og av politiske årsaker var han ikke vel ansett. Som *de facto* landsforræder var han nærmest en ikke-person, og han hørte ikke til det kirkelige establishment. Han foretrakk derfor å vie seg til boklig virksomhet.

Tese

Jeg vil da fremsette følgende tese: Hans Tausen redigerte ingen salmebok. Chr. Pedersen utga én eller flere forbedrede (nå tapte) utgaver av Malmøsalmeboken 1533, kanskje i 1535 (fra eget trykkeri?) og 1544 (hos Vingaard i København?). 1553-boken er et opptrykk av 1544-utgaven (eventuelt av en ukjent utgave fra tiden mellom 1544 og 1553), satt på ny med de fransk-gotiske typer som Vingaard da hadde tatt i bruk. Pedersens sykdom i 1544 og hans svekkede helse de siste ti leveårene kan forklare at utgivelsen ikke kunne skje med det nødvendige redaksjonelle overoppsyn og dermed fikk et skjødesløst preg. Det lave korrekturnivået kan forklares av at boktrykkeren var innvandret tysker. Den manglende opplysning om bokens redaktør kan kanskje forklares med at det under de rådende forhold ikke var opportunt å knytte Chr. Pedersens navn til salmeboken. Tilleggene, da helst de to siste, kan være kompilert av Vingaard selv. *En Ny Psalmebog* 1553 må derfor bestemmes som både Pedersens og Vingaards salmebok.

Thomissøns utsagn om Tausens rolle i 1544 må være feil, dog kan grunnen bare være gjenstand for gjetning. Som en *persona non grata* nevnes Chr. Pedersen ikke av den ærgjerrige Thomissøn, verken som salmebokutgiver eller som bibeloversetter. Det første ville vært naturlig i salmebokfortalen, det andre i minnetalen over Christian III. Thomissøn stod hoffet nær, og i hoff- og adelskretser hadde Chr. Pedersens navn dårlig klang. Han skulle ikke nevnes. Også Brandt har merket seg at Pedersen ikke omtales av Thomissøn.⁴³

---

⁴² Se nærmere om dette hos Nielsen 1918.

⁴³ Brandt 1882 s. 369.

Det bør heller ikke glemmes at Thomissøn bare var 12 år gammel da Tausen angivelig ga ut sin salmebok. Men én ting er å fortie Pedersens navn, en helt annen er å kreditere Tausen for en salmebokutgivelse i 1544. Kanskje ligger svaret i formuleringen om at Tausen «*lot salmeboken utgå*» (parafraisert og kursivert av forf.). Det behøver ikke nødvendigvis bety at Tausen personlig redigerte og reviderte den, men at han i kraft av sin posisjon på en eller annen måte bevirket – eventuelt begunstiget – utgivelsen, blant annet ved å bidra med nye oversettelser. Hvis dette var Tausens bidrag til den tidlige danske salmebokhistorie, er det heller ikke overraskende at det er sin far Thomissøn nevner som mentor i sitt eget salmebokprosjekt (se Holter 2019 [2020] s. 107).

Tesen forutsetter minst én ukjent dansk oversetter, og Chr. Pedersen er ikke kjent for selv å ha diktet vers.⁴⁴ Men der har vært mange ukjente, danske salmeoversettere på 1500-tallet. I 1543 skal Pedersen ha vært ferdig med sin bibeloversettelse, slik at det ikke er utenkelig at han kunne rekke å utgi en salmebok i 1544. Da var han rundt 65 år gammel. At Thomissøn nevner en salmebok fra nettopp det året da Pedersen ble syk, kan selvsagt være et tilfeldig sammentreff. Men det kan også tenkes å ha en logisk og forklarlig sammenheng, noe jeg har forsøkt å sannsynliggjøre i denne artikkelen.

Men kan det likevel forsvares å snakke om Tausens salmebok på samme måte som vi snakker om Kingos salmebok? Etter min mening, nei. Kingo var tross alt «sin» salmeboks utgiver og hadde som tidens fremste salmedikter satt sitt sterke preg på innholdet. Noe tilsvarende kan ikke sies om Tausens høyst usikre befatning med salmeboken av 1553.

Litteratur

Andersen, Niels Knud: *En Ny Psalmebog 1553*. Universitets-Jubilæets danske Samfund, Akademisk Forlag, København 1983.

Balslev-Clausen, Peter: «Den danske salmesangstradition» i Peter Balslev-Clausen og Hans Raun Iversen (red.): *Salmesang: Grundbog i hymnologi*, Det Kgl. Vajsenhus' Forlag 2014 s. 211–289.

Brandt, C.J. og L. Helweg: *Den Danske Psalmedigtning*, bind I–II. København 1846–1847.

---

⁴⁴ P. Severinsen er «mest tilbøjelig til ret bestemt at erklære, at Chr. Pedersen ikke er blant Danmarks Salmedigtere». Severinsen 1904 s. 80.

- Brandt, C.J.: Om Lunde-Kanniken Christiern Pedersen og hans Skrifter. København 1882
- Brandt, C.J.: Vore danske Kirke-Salmebøger fra Reformationen til Nutiden. København 1886.
- Bruun, Chr.: Psalmebøger fra Reformationstiden. København 1865.
- Kjærgaard, Jørgen: *Salmehåndbog*, bind I. Det Kgl. Vajsenhus' Forlag 2003.
- Kornerup, Bjørn (utg.): *Hans Tausens postil med indledning og noter af Bjørn Kornerup*. Levin og Munksgaards Forlag, København 1934.
- Holter, Stig Wernø: «Thomissøns salmebok 450 år. En guide for nye lesere». *Hymnologi – Nordisk tidsskrift* nr. 3–4/2019 [utkommet 2020] s. 106–138.
- Johnsson, Bengt: Hans Mikkelsen Ravn [Johannes Michaelii Corvinus]: *Heptachordum danicum* 1646. Bd. II Kommentarer og kildestudier. Horsens 1977.
- Malling, Anders: *Dansk salmehistorie: Bind VII: Digterne L–Ø*. J. H. Schultz Forlag, København 1972.
- Malling, Anders: *Dansk salmehistorie: Bind VIII: Salmebøgerne*. J. H. Schultz Forlag, København 1978.
- Nielsen, Lauritz: «Hans Vingaard. Et Bidrag til Danmarks ældre Bogtrykkerhistorie.» *Nordisk Tidskrift för Bok- och Bibliotekväsen* III, 1916 s. 91–111. Digital versjon: runeberg.org/bokobibl
- Nielsen, Lauritz: «Christian Pedersen og bogtrykkerkunsten. Nogle boghistoriske Undersøgelser» i *Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen* V, 1918 s. 45–60.
- Nielsen, Lauritz: *Boghistoriske Studier til dansk Bibliografi 1550–1600*. København 1923.
- Nutzhorn, H.: *Den dansk-lutherske Menigheds salmesang: dens ord og toner, første bind*. København 1913.
- Severinsen, P.: *Dansk Salmedigtning i Reformationstiden. Studier over vore ældste Salmebøger*. Nyt Dansk Forlag, København 1904.
- Widding, S.: *Dansk Messe, Tide- og Psalmesang 1528–1573. Vol. II. Psalmesangen*. Levin og Munksgaards Forlag, København 1933.
- Worm, Jens: *Forsøg til et Lexicon over danske, norske og islandske lærde Mænd, som ved trykte Skrifter have gjort sig bekiendte [...]* Anden Deel, København 1773.

Andre kilder

E-post fra Espen Karlsen ved Nasjonalbiblioteket til artikkelforfatteren 24. september 2019.

Artikkel «Halvor Andersen» i *Store norske leksikon* (snl.no).

Artikkel | Håvard Skaadel

Salbmagirje 1870/1897: En nordsamisk salmekanon i skyggen av Landstads Kirkesalmebog 1870

Dette er en historie om hvordan det ble etablert en nordsamisk salmekanon på den norske siden av Nordkalotten: Den første fullstendige, *offisielle* nordsamiske salmebok, *Salbmagirje* (1870/1878), feiret 150 år i 2020, og ble utgitt parallelt med *Landstads Kirkesalmebog*. Den nordsamiske salmeboka ble utgitt av nordmannen J. A. Friis og samene Lars Hætta med statlig støtte. Det har eksistert flere nordsamiske forsøksutgivelser i forkant, men de var enten mangelfulle eller manglet støtte i Den norske kirke.

Vi skal nedenfor få se at den teologiske tendensen i *Salbmagirje 1870* i en viss utstrekning bygger på grundtvigianeren W. A. Wexels' salmearbeid, og dermed i noen grad skiller seg fra M. B. Landstads autoriserte norske salmebok fra 1870. Friis og Hætta forsøker å etablere en ny samisk salmekanon som går sine egne veier i forhold til Landstads Luther-restaurasjon.

Revisjonen i 1897 tok med mange nye oversettelser som forsøkte å implementere mer av den norske Landstad-salmeboka. Resultatet ble en stabil samisk salmebok med 360 nummer, en salmebok som har bidratt til å styrke og opprettholde samisk språk og kultur like til i dag. At den reviderte *Girko-Sálbmagirji* fra 1957 aldri ble populær, skyldes lokal konservatisme.

De ulike læstadianske grupperinger har bidratt aktivt til å holde liv i Landstad og *Salbmagirje* som parallelle uttrykk for en klassisk luthersk kristendomsforståelse. *Salbmagirje* av 1897 går et langt skritt i retning av å overføre *Landstads Kirkesalmebog* til nordsamisk og følge den autoriserte norske salmeboka søndag for søndag. Slik sett kunne *Salbmagirje 1897* kalles den samiske «*Gamle Landstad*», men den er også mer. For som språk- og kulturbærer opprettholder den motstanden mot fornorskning og strømningreformering fra det norske majoritetssamfunnet.

Min egen forforståelse

Jeg har arbeidet som kantor i Skjervøy sokn på 70 grader nord i fire år, fra 2018 til 2022. Dette er en luthersk-læstadiansk menighet innen Den norske kirke. På gudstjenestene følger man liturgien av 1920, og bruker fremdeles *Landstads reviderte salmebok* (1924) til hovedgudstjenestene. Kirkefolket går i bedehuset hver søndag ettermiddag. Her synges det fra *Landstads Kirkesalmebog* (1870) og leses høyt fra Luthers kirkepostille.

Jeg har notert ned rundt 80 melodier fra hele regionen mellom Skibotn og Alta, både i kirke, bedehus og hjem. Det viste seg gradvis å være et betydelig samisk islett både i sanger og syngemåte, selv om samisk språk har vært i kraftig tilbakegang etter 1945. Ennå på 1950-tallet var det vanlig med tospråklige møter når de læstadianske predikantene reiste rundt i Nord-Troms. Min arbeidsmetode har vært *deltaagende observasjon*: Jeg har spilt til gudstjenester, søndagsforsamling og stevner, og spurt etter salmer og sanger på hjembesøk hos lokalbefolkningen. Min forståelse av samisk og kvensk kultur er dermed sterkt farget av personlige møter med mennesker fra disse språkfamiliene, og jeg har merket meg at problematikken rundt språk og minoritetsidentitet i det norske storsamfunnet i dag oppleves som sårbar og delvis kontroversiell.

Om konvensjonelle betegnelser på de eldre salmebøkene

Denne artikkelen handler om salmearbeid i Norge på 1800-tallet. På denne tiden fantes det en rekke salmebøker som alle var autorisert til kirkebruk, og det var opp til lokalmenigheten å vedta hvilken salmebok som skulle brukes lokalt. I tillegg kom flere private salmebøker med stor gjennomslagskraft. Derfor har vi en rekke «uformelle» betegnelser på disse salmebøkene som finnes både i norsk dagligtale og i skrift. Av praktiske årsaker vil jeg bruke disse betegnelse utover i artikkelen, og dette er i samsvar med J. A. Friis' egne henvisninger til eldre salmebøker i *Salbmagirje* 1870 samt prøveheftene fra 1860-tallet. Selv om disse bruksnavnene oppleves som helt dagligdagse i norske salmebøker og andaktsbøker fra 1800-tallet, vil jeg sette opp en liten liste over de viktigste salmebøkene som var basis for nye kompilasjoner til og med *Landstads Kirkesalmebog*, slik at det blir klart hvorfor jeg refererer til «Kingo», «Guldberg» eller «Landstad» utover i artikkelen.¹ Her får vi samtidig noe av bakgrunnen for hvordan man lett kunne påvirke det

---

¹ Jens Johnsen setter opp en slik liste i *Christelig Psalmebog* 1846. Man talte ubesværet om «Brorsons Psalmebog ... Guldbergs do. ... Kingos do. ... Pontoppidans Psalmebog.» uten å presisere titlene mer.

nordsamiske salmeutvalget ved å velge ut eller utelate bestemte salmebøker eller teologiske tendenser:

- Kingo (K) = Kingo, Thomas (kraftig redigert av en komité):² *Den Forordnede Nye Kirke-Psalme-Bog*, København 1699. Autorisert til kirkebruk, ortodoks lutherdom.
- Brorson (B) = Brorson, Hans Adolph: *Troens rare Klenodie*, Tønder 1733-35. Privat bruk, pietisme.
- Pontoppidan (P) = Pontoppidan, Erik: *Den Nye Psalme-Bog*, København 1740. Autorisert til kirkebruk i Danmark. Privat bruk i Norge, pietisme.
- Guldberg (G) = Guldberg, Ove Høegh og Ludvig Harboe: *Psalmebog, eller: En Samling af gamle og nye Psalmer, Til Guds Ære og Hans Meenigheds Opbyggelse*, København 1778. Autorisert til kirkebruk, en samling av salmer fra ortodoksi, pietisme og gryende rasjonalisme.³
- Evangelisk-christelig (E) = *Evangelisk-kristelig Psalmebog, til Brug ved Kirke- og Huus-Andagt*, København 1798. (Senere opplag: *Evangelisk-christelig*.) Autorisert til kirkebruk, neologi (populært kalt rasjonalisme).⁴
- Johnsen (J) = Johnsen, Jens: *Christelig Psalmebog*, Christiania 1846. Privat bruk, haugiansk pietisme.
- Lammers (L): Lammers, Gustav Adolph: *Psalme-Skat*, Trondhjem 1834. Privat bruk, mange salmer fra Brorson.⁵
- Wexels (W) = Wexels, Wilhelm Andreas: *Psalmebog*, Christiania 1849. Privat bruk, grundtvigiansk påvirkning.⁶

---

² Sigvald Tveit mente at man alltid skulle sette «Kingo» i anførselstegn fordi Kingos egne ønsker og idéer ble så vingeklippet.

³ Guldbergs salmebok er som helhet farget av Birgitte Cathrine Boyes mange tekster, som igjen er inspirert av Gellert og Klopstock.

⁴ Om begrepet «neologi»: Se STROEVE, Barbara: *Gesungene Aufklärung. Untersuchungen zu nordwestdeutschen Gesangbuchreformen im späten 18. Jahrhundert*, Dissertation, Carl von Ossietzky Universität Oldenburg 2005, s. 33f. «Die Neologie oder 'Neue Lehre' löste seit etwa 1740 die protestantische Orthodoxie in Deutschland ab...» Utviklingen i Danmark-Norge er parallell, og gir seg utslag i en tilsvarende salmebokreform som i det protestantiske Tyskland.

⁵ Lammers utgav senere *Christelig Psalmebog* i Skien 1852.

⁶ Wexels' ulike utgaver av *Christelige Psalmer fra ældre og nyere Tid* ble også utbredt, og flere av disse salmene ble forsøkt oversatt til nordsamisk.

- Landstad (L) = Landstad, Magnus Brostrup: *Kirkesalmebog*, Kristiania 1870 (autorisert i 1869). Offisiell kirkebruk, ortodoks lutherdom (et preg av luthersk restaurasjon eller historisme).⁷

Innledning: De samiske salmebøkene fram til *Salbmagirje* av Friis-Hætta

Samene regnes som et kristnet folk fra rundt 1250,⁸ men de tok med seg egne religiøse tradisjoner inn i den katolske kristendommen. Med den lutherske Reformasjonen kom det gradvis inn en sterkere statlig kontroll.

På 1600-tallet forekom det mange hekseprosesser på samisk område, parallelt med ødeleggelse av samisk synkretistisk praksis – slik som bruk av runeбомmer.⁹ Ingenting er bevart av samisk religiøs sang fra tiden før de lutherske salmebøkene. Fra samisk område i Sverige kjennes Maria-joiker. I Pite Lappmark overlevde noe av denne religiøse joiken fram til begynnelsen av 1900-tallet.¹⁰

Det er rimelig å lese de samiske salmebøkene inn i den lutherske katekismelærdommen, som var ment å gjøre samene til mer strømlinjeformede skandinaviske kristne.¹¹ Det tok lang tid fra Reformasjonen ble innført, og til man fikk etablert et salmerekertoar på det språket som vi i dag forstår som nordsamisk. Samene levde både på dansk-norsk og svensk territorium. Fra svensk side eksperimenterte man med ulike samiske målformer utover på 1600-tallet, og mange gammellutherske salmer ble oversatt i *Manuale Lapponicum* utgitt i Stockholm i 1648 av Johannes Tornæus fra Torneå.

Av geografiske grunner utviklet svenskene senere «det sydlapska bokspråket», som ble brukt i den gjennomarbeidede *Psalm-Kirje* fra 1744, utgitt av Pehr Fjällström i Lycksele:

---

⁷ Det var M. B. Landstad som sørget for at Luthers salmer kom tilbake i den norske salmekanon, etter at kun en liten håndfull Luther-tekster var igjen i alle nye salmebøker fra og med Guldberg 1778.

⁸ RASMUSSEN, Siv: *Samisk integrering i norsk og svensk kirke i tidlig nytid*, Tromsø 2016, Ph.D.-avhandling, Universitetet i Tromsø, s. 40ff. – Avhandlingen tar for seg ulike synspunkter på hvorvidt samer i norsk og svensk område var å regne for «hedninger», «synkretister» eller «nominelle kristne» fra høymiddelalderen og framover mot 1700-tallet. Else Mundal hevder at samene levde i en religiøs dobbeltkultur der de både var aktive kristne og samtidig praktiserte før-kristne ritualer. Etter høymiddelaldersk kirkejus, nemlig Laterankonilet i 2015, var det tilstrekkelig for en kristen å være døpt, og gå til skrifte og nattverd minst én gang i året (ibid. s. 30). Fra midten av 1200-tallet er de ulike samiske folkegrupper åpenbart inkludert i den før-reformatoriske definisjonen av katolsk kristendom.

⁹ LILIENSKIOLD, Hans H.: *Trolldom og ugudelighet i 1600-tallets Finnmark*, Tromsø 1998, Ravnetrykk, redigert og bearbeidet av Rune Hagen og Per Einar Sparboe.

¹⁰ LUNDMARK, Bo: 'Medeltida vittnesbörd om samerna och den katolska kyrkan' in: LINDMARK, Daniel og Olle Sjöström (red.): *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna*, Skellefteå 2016, bind 1, s. 227f.

¹¹ KENT, Neil: *The Sámi Peoples of the North. A Social and Cultural History*, London 2014, Hurst & Company, s. 86ff.

Tekstene var hentet fra den *Karolinska Psalmboken*. Men dette arbeidet var ikke tilstrekkelig for å nå de nordsamiske språkbrukere.

Fra dansk-norsk side begynte et målrettet samisk språkarbeid utover på 1700-tallet gjennom Thomas von Westens lappemisjon. Den norske kirkes forhold til de samiske språkene har vært preget av oppturer og nedturer, med Thomas von Westens entusiastiske finnemisjon og grunnleggelsen av *Seminarium Lapponicum* (først gitt navnet Seminarium Scolasticum, Trondheim 1717) som den første protestantiske «suksesshistorien» blant skandinaviske samer. Deretter kom en mer kjølig og anti-samisk Opplysningstid, representert ved Tromsøbispene Bang og Schönheyder (1774-1803). Prestene Peder V. Deinboll og Niels V. Stockfleth gikk i bresjen for en mer samiskvennlig linje i første halvdel av 1800-tallet.

Men det vokste fram en samisk aggresjon mot en autoritær norsk øvrighet som anvendte regelmessig fysisk avstraffelse av samer i dagliglivet.¹² Kautokeino-opprøret i 1852 fikk ødeleggende ettervirkninger på det samiske språkarbeidet i Norge. Religiøs vekkelse og krav om sosial rettferdighet hadde grepet flere samer, og 8. november 1852 gikk en gruppe radikale samiske menn og kvinner til angrep på handelsmannen, lensmannen og presten i Kautokeino. Handelsmannen og lensmannen ble begge drept, og i etterkant ble to samiske ledere henrettet og lagt i en umerket grav utenfor kirkegårdsmuren i Kåfjord i Alta. Den ene av disse lederne var en eldre bror til salmedikteren Lars Hætta. Salmedikteren selv var også med i opprøret, og ble dømt til livsvarig tukthus sammen med ti andre.¹³ Nordsamisk ble beholdt som kirkespråk utover på 1800-tallet, men nye perioder med fornorskning fortrenget gradvis samisk som skolespråk enda en gang.¹⁴

Den nordsamiske salmekanon fra 1700-tallet: Christian Weldings *Muttom Laulagak* (1763)

Det fantes flere nordsamiske manuskripter utover på 1700-tallet. Den første kjente salmen oversatt til nordsamisk er skrevet av læreren og samemisjonæren Isaac Olsen (ca. 1680–

---

¹² Anders Bær beskriver en systematisk og nærmest daglig norsk maktbruk mot samer og samiske husdyr i sine memoarer. OSKAL, Nils, IJÅS, Johanna Johansen og Ivar BJØRKLUND: *Lars Hætta og Anders Bær: Erindringer*, Stamsund 2019, Orkana Forlag, 'Erindringer', s. 101–105.

¹³ ZORGDRAGER, Nellejet: *De rettferdiges strid. Kautokeino 1852*, Oslo 1997, utgitt av Norsk Folkemuseum og Vett og viten. Et sammendrag av hendelsene under Kautokeino-opprøret in: ANDRESEN, Astrid, EVJEN, Bjørg og Teemu RYYMIN (red.): *Samenes historie fra 1751 til 2010*, Oslo 2021, Cappelen Damm, s. 148–154. – Skjønnlitterært bearbeidet for første gang av den samiske lærersønnen Matti Aikio (Mathis Isachsen) fra Karasjok i fortellingen 'Blodet paa dørstolperne. De religiøse forvildelser i Kautokeino 1852' in: AIKIO, Matti: *Polarlandsbreve og andre* [1912], Kristiania 1914, Helge Erichsen & Co's Forlag, s. 39–68.

¹⁴ ANDRESEN, EVJEN og RYYMIN 2021, s. 181f.

1730), og er en oversettelse av «Inderlig / hiertelig / lengis mig Herre». Et fragment av «Vaibmostam mode urdtziam» er bevart i hans egen håndskrift (kun de to første strofene). Teksten er hentet fra Christian Cassubes *En ny oc fuldkommen dansk Psalmebog* (København 1661), og går på melodien *Mascharada*.¹⁵ Men bare ett salmehefte ble trykt på nordsamisk på dansk-norsk side. Christian Weldingh (1728-1801) var sokneprest i Vadsø, og utgav *Muttom Laulagak* («Noen salmer») i 1763. Dette heftet hadde 46 salmer, hovedsakelig en rekke eldre danske og tyske salmer fra *Den forordnede Kirke-Psalme-Bog* av 1699, som av ettertiden har blitt kalt «Kingos salmebok». Kun seks av Thomas Kingos egne salmer var oversatt (paginering etter *Gradual* 1699, nummerering følger min private Christiania-utgave fra 1854):

- *Muttom Laulagak* 1763 nr. 4: «Man hærvasen galga chjuodjchjot Girko» (Kingo) = «Hvor deylig skal Guds Kircke staae» (*Kingo* 1699 s. 221 = 1854 nr. 231)
- *Muttom Laulagak* 1763 nr. 6: «Gullat dii Christaladchjak, gjæk lædchabetet buokak!» (Kingo) = «I Christne/ hvo I ere?» (*Kingo* 1699 s. 109 = 1854 nr. 101)
- *Muttom Laulagak* 1763 nr. 8: «Mus Sjællø! Jos don goassgen aigok Ibmelad mainot» (Kingo) = «Min Sjæl, om du vil nogen Tid» (*Kingo* 1699 s. 188 = 1854 nr. 181)
- *Muttom Laulagak* 1763 nr. 19: «li embo berre suddo» (Kingo) = «Nu bør ey Synden meere» (*Kingo* 1699 s. 223 = 1854 nr. 233)
- *Muttom Laulagak* 1763 nr. 21: «Miin Ibmel ajve rakiesvuot læ» (Kingo) = «Vor Gud er idel Kierlighed» (*Kingo* 1699 s. 210 = 1854 nr. 219)
- *Muttom Laulagak* 1763 nr. 38: «Jesusam, mu sjælo dorvo» (Kingo) = «Min Jesu/ du min Sæles trøst» (*Kingo* 1699 s. 179 = 1854 nr. 181)

Dette er en meget beskjeden gruppe av Kingo-tekster, og slett ikke representativ for hvilke som ble tatt med videre av Thomas Kingos egne salmer i de nye danskspråklige salmebøkene fra 1778 og framover. Men det var en forsøksvis begynnelse på en nordsamisk salmekanon. Pietismen er knapt berørt. To salmer var oversettelser fra Brorson, og én var tatt direkte fra tysk: Alle var fra 1600-tallet. Tre salmer var hentet fra Pontoppidans salmebok fra 1740, også de uttrykte ortodoks lutherdom:

---

¹⁵ WILLUMSEN, Liv Helene: 'Isaac Olsen – the first missionary among the Sami people in Finnmark', Universitetet i Tromsø 2019. Dansk tekst in: BRANDT, Carl J. og Ludvig HELWEG (utg.): *Den Danske Psalmedigtning indtil Kingo*, Kjøbenhavn 1846, C. A. Reitzel, nr. 579 s. 484. – Takk til Cathrine Bothner-By og Øyonn Groven Myhren for tips om denne salmen. Og takk til Per Anders Siri for å ha lest gjennom den samiske teksten, funnet fram den danske originalteksten og konstatert at det dreier seg om en ordrett oversettelse.

- *Muttom Laulagak* 1763 nr. 44: «Gi dusshje dikta hæra rad'd'it, ja sudngji ajvestes doaajvo» (Georg Neumark) = «Hvo ikkun lader Herren raade» (*Pontoppidan* 1740 nr. 417)
- *Muttom Laulagak* 1763 nr. 45: «Gi djetta, man lak mu laap lædchja?» (Åmilie Juliane) = «Hvo veed, hvor nær mig er min Ende?» (*Pontoppidan* 1740 nr. 485)
- *Muttom Laulagak* 1763 nr. 46: «Man ednak morrash ja hæde gjerdam, Ibmelam!» (Martin Moller)¹⁶ = «O Gud! hvor megen Sorg og Strid» (*Pontoppidan* 1740 nr. 405)

Den samiske parallell til Guldbergs Psalmebog: Anders Bakkes *Kristalæš Salbmagirji* (1860/74)

I første del av 1800-tallet ble *Evangelisk-christelig Psalmebog* fra 1798 forsøkt innført mange steder i Nord-Norge. Denne salmeboka hadde en klar språkføring av de toneangivende moderne dansk-norske diktere, en gjennomslutning teologi preget av neologiens klarhet og rasjonalistiske tendens, og en idébakgrunn fra Opplysningstidens tankegods. På 1840-tallet ble noe av denne åndsretning forsøkt overført til nordsamisk. Prest Jacob Wetlesen (1814–1869) sendte til sirkulering hele 400 nordsamiske salmer; biskop J. N. Skaar hevdet senere at disse ikke var blitt trykt «paa Grund af sine mange Sprogfeil».¹⁷ Wetlesen var seminarlærer i Tromsø fra 1841, sokneprest i Lebesby fra 1846 og sokneprest i Alta og Talvik samt prost i Vest-Finnmark fra 1852 til 1861. På trykk fikk Wetlesen kun noen enkeltstående salmevers i Niels Stockfleths samiske oversettelse av Wexels' bibelhistorie, *Ucca Bibbalhistoriaš manaidi* (Kristiania 1854).¹⁸ Det finnes imidlertid noen manuskripter etter ham, hvorav ett er et renskrevet utkast til en salmebok: Forbildet er Wexels' *Christelige Psalmer* (Christiania 1844), slik det tydelig går fram av

¹⁶ Martin Moller (1547–1606) var imidlertid tilknyttet den milde «filippistiske» retning, og formidlet dessuten middelaldermystikk fra Bernhard av Clairvaux og Johann Tauler i sine innflytelsesrike andaktsbøker. https://de.wikipedia.org/wiki/Martin_Moller#Wertung

¹⁷ SKAAR, J. N. (utg.): *Breve frå Niels J. Chr. V. Stockfleth 1825–1854*, Kristiania 1896, Steenske Boghandels Forlag, s. 68f, fotnote 51. Stockfleth har aktivt delt Wetlesens forsøk med den samiske befolkning. Se brev fra Kautokeino 29. mars 1852: «Jeg har med den største Fornøielse gjennomgaaet samtlige *Wetlesens* Salmer, og ved hver Samling oplæser jeg for Finner nogle af Salmerne, som vise stor Interesse for dem. Jeg noterer deres Bemerkninger. Straks efter min Ankomst til Karasjok skal jeg med *Fandrem* sende Salmebogen ned til Alten.» Ibid. s. 90f. Vi ser dermed at det har foregått en viss grad av språklig kvalitetssikring, men i manuskriptet finnes flere salmer med svært haltende rytme.

¹⁸ STOCKFLETH, Niels Vibe (overs.): *Ucca Bibbalhistoriaš manaidi papast Wilhelm Andreas Wexelst*, Kristiania 1854, Brøgger & Kristie.

innholdsfortegnelsen.¹⁹ Vi skal få en prøve, nemlig «Op alle, som paa Jorden boer» (Wexels *Christelige Psalmer* 1844 nr. 414):

Buok ædnam assek, gittet di

Dal ibmel vaimostrak,

Vai din lavl albmai čuojaši!

Su lavlluk engalak :, [sic!]

(Wetlesen: manuskript *Salmgirje* nr. 6)

Kanskje var ikke Jacob Wetlesens språkføring så ille, han må jo tross alt ha hatt store språkevner. Mer utfordrende kan samene ha opplevd det fremmede salmeutvalget i manuskriptet, med en god håndfull splitternye tekster fra den danske presten H. A. Timms *Søn- og Festdags-Psalmer* (Kjøbenhavn 1839) og *Aftensangs-Psalmer* (Kjøbenhavn 1843). *Svenska Psalmboken* av 1819 var også representert i Wetlesens *Salmgirje*. Den samisktalende Pajala-prosten Lars Levi Læstadius polemiserer imidlertid åpent mot nettopp den nye svenske salmeboka i sitt tidsskrift *Ens Ropandes Röst i Öknen* (utgitt 1852–1854), på grunn av den sterke tilknytningen til Opplysningstiden.²⁰ Det fantes også betydelig nordsamisk sivil motstand både mot fornorskning og mot pådytting av rasjonalistiske salmer. Læreren Anders Johnsen Bakke (1819–1884) fra Taskeby i Skjervøy «var blant de første som beklaget at samiske barn fikk norskdominert opplæring på skolen. [...] Mens han virket som lærer i Kvænangen, fikk han utgitt ei salmebok på samisk, ikke minst med tanke på skolen.»²¹ Salmeboka het *Kristalæš Salbmagirji*, og Bakke fikk den trykt i Tromsø i 1860 og 1874.²² Allerede i 1852, etter ti års erfaring fra Kvænangen, hadde lærer Bakke bedt biskopen om å få tilsendt ei kasse med samiske bøker. Dette var året for Kautokeino-opprøret, og presten Stockfleth rapporterte på samme tid at Skjervøy prestegjeld (som innbefattet Kvænangen)

fremdeles er det Prestegjæld hvor det hos den finske [dvs. samiske] befolkning har begynt at røre sig en bestemt Opposition imot Undervisningen på Norsk.²³

¹⁹ Nasjonalbiblioteket, Ms. 8° 326. Renskrift i protokoll: *Nyeste Indholdsliste til Salmgirje*.

<https://www.nb.no/items/2468cc730e3fbb1f1d18215e4c311372?page=0&searchText=326%20salmegirje>

²⁰ Se særskilt de åpne tiradene mot salmedikterne Ödman og Wallin i artikkelen 'Hur aktar prästeståndet på tidens tecken?' in: LAESTADIUS, Lars Levi: *Ens Ropandes Röst i Öknen* [1852–1854], Norrtälje 1979, moderne utgave ved S. Wettainen, s. 227ff. Læstadius skriver ironisk: «Vore nu en sådan lära av Gud, så vore det bäst, att alla botfärdiga och ångerfulla syndare vände sig om till egenrättfärdighetens djävul, som i nya Psalmboken omskapat sig till ljusets ängel...», s. 229. Jf artikkelen 'Välment förslag till förbättringar i de nya böckerna' in: *Ibid.* s. 249–274.

²¹ JENSEN, Eivind Bråstad: *Skoleverket og de tre stammers møte*, Tromsø 2005, Eureka Forlag, s. 131.

²² Jeg har tilgjengelig kopi fra Universitetet i Tromsø av 1874-utgaven, forlagt av Anders Bakke og trykt hos G. Kjeldseth i Tromsø. – Varm takk til Kristin Mellem, som lånte meg kopiene!

²³ BJØRKLUND, Ivar: *Fjordfolket i Kvænangen. Fra samisk samfunn til norsk utkant 1550–1980*, Oslo 1985, Universitetsforlaget, s. 266. [NB! Rettskrivningen i sitatet følger boka!]

Bakkes virke ble i denne konteksten oppfattet som provoserende samisk aktivisme. Bestyrer Hvoslef ved lærerseminaret i Tromsø, senere biskop, reiste til Kvænangen i 1857 for å undersøke forholdene, og endret opptaksreglene fra 1858 for å hindre samer i å få lærerutdanning.²⁴ Hvoslef hadde selv blitt «tuktet» av fanatiske samer under Kautokeino-opprøret fordi han var lokal sokneprest akkurat da, og man får et inntrykk av at han hadde blitt direkte negativ til samisk kultur etter denne tøffe erfaringen. Man må anta at Bakkes salmebok fra 1860 først og fremst ble brukt lokalt i kjerneområdene Kvænangen og Kautokeino, og ellers blant de samisktalende rundt i distriktet.

Anders Bakke har utgitt en salmebok av betydelig størrelse: Min kopi av 1874-utgaven går fram til nr. 233 før de siste sidene mangler. Både størrelsen, innholdet og selve tittelen – *Christelig Psalmebog* – setter Bakke i gruppe med andre selvstendige salmebokutgivere i Norge rundt midten av 1800-tallet: Haugianeren Jens Johnsen i Lier (1846, 633 salmer), og presten Gustav Adolph Lammers i Skien (1852, 297 salmer). Ingen av disse fornyer 1700-tallets danske salmekanon i særlig grad, men de utvider den til å omfatte Brorsons oversettelser og originaltekster. Fra og med Hans Nielsen Hauges *De sande Christnes udvalgte Psalmebog* (Trondhjem 1799) hadde de nye norske salmebøker til privatbruk tatt inn mye pietistisk stoff fra Brorson og Pontoppidan. Bakke støtter seg på det gamle nordsamiske salmeheftet *Muttom Laulagak* fra 1763, utgitt av Christian Weldingh (1728-1801) som var sokneprest i Vadsø. En stikkprøve viser at Bakke har tatt med 17 av de 20 første salmene i Weldinghs hefte. Vi vet ikke sikkert hvem som har oversatt de resterende salmene, men bortimot 190 nye salmer er tatt med i 1874-utgaven. En venn foreslo som en arbeidshypotese at noen av disse tekstene kunne være skrevet av Wetlesen.²⁵ Stikkprøver viser imidlertid at det ikke er samsvar. Det virker langt mer sannsynlig at Anders Bakke selv er oversetteren, for han har god kontroll på språkrytmen der Wetlesen innimellom blir helt hjelpeløs. Vi ser på julesangen «Et Barn er født i Bethlehem»:

Oversatt av en nordmann:

1 Goč, manna šaddam lo jo Bethlehemast

Lo avvon buokaidi Jerusalæmast.

3 De vises olbmak bočald sisa botte,

Ja golle, suovas, myrrha addegotte.

(Wetlesen: *Salmgirje* nr. 32, etter Wexels' *Christelige Psalmer* 1844 nr. 57)

---

²⁴ Ibid. s. 266–270.

²⁵ Per Anders Siri har vært til stor hjelp for meg med å lete fram glemte samiske bøker og dokumenter, samt med å oversette og drøfte underveis!

Utgitt av en nordsamisk språkbruker:

1 Manna riegadi Betlemi, / Betlehemi,
dast illo čatdai Sioni.

Hærrai gittos, / Hærrai gittos.

4 Visak sabast bote dæsa, / bote dæsa,
ædde golle, suovvas, myrha.

Hærrai gittos, / Hærrai gittos!

(Bakke: *Kristalæš Salbmagirji* nr. 70)

Vi skal nå se over de første 21 salmer fra Weldinghs *Muttom Laulagak* 1763 – som alle er etter Kingo – og konstatere at det meste ble videreført hos Bakke. Denne arven ble i store trekk videreført både hos Friis-Hætta og hos Landstad. Anders Bakke fulgte åpenbart den direkte nordsamiske Kingo-tradisjonen som hadde eksistert i rundt et hundreår, og valgte å revidere disse tekstene grundig heller enn å skrive helt nye. Friis-Hætta følger mer en grundtvigiansk linje der man forandrer for å bevare: Skulle de eldste salmene fortsatt bli sunget, måtte de oversettes helt på nytt.

Fra Muttom Laulagak 1763 til Kristalæš Salbmagirji 1874

Muttom Laulagak 1763 Kingo 1699 (nr. fra 1854-utg. Christiania) Guldberg 1778 (nr. fra 1836-utg. Christiania)	Bakke 1874	Landstad 1870	Salbmagirje 1870 Salbmagirje 1897
1 Herra Jesus Christ duot lbmel ja olmush (Herre Jesu Christ, sandt menneske) Paul Eber 1560: Herr Jhesu Christ war mensch vnd Gott Til dansk i Thommisøn 1569. Kingo 1854 nr. 41 Guldberg 1836 nr. 57	105	548	<i>Salbmagirje 1870: ikke videreført Salbmagirje 1897: ikke videreført</i>
2 Go jurdashjam dam aige ja båd (Naar jeg betenker den tid og stund) Trolig Peder Nielszen, sokneprest i Jølster Håndskrift i Bergen 1611 Kingo 1854 nr. 246 Guldberg 1836: <i>ikke videreført</i>	145	530	Go mon dam aige jurdašam <i>Salbmagirje 1870 nr. 130 Salbmagirje 1897 nr. 274</i>

<p>3 Balostam, hædestam azam du Ibmelam (Udi min angst og nød)</p> <p>Lavtysk tekst fra ca. 1600: Auff meinen lieben Gott Høytysk versjon 1607 Til dansk ved Hans Raffn, Aandelig Vandkilde 1620 Kingo 1854 nr. 105 Guldberg 1836 nr. 122</p>	18	224	<p>Mu balost, hædestam du ocam, Hærraçam!</p> <p><i>Salbmagirje</i> 1870 nr. 84 <i>Salbmagirje</i> 1897 nr. 142</p>
<p>4 Man hærvasen galga zhjuodzhjot Girko (Hvor dejlig skal Guds kirke staae?)</p> <p>Thomas Kingo Kingo 1854 nr. 231 Guldberg 1836 nr. 284</p>	125	484	<p>Nuft čabbes Ibmel girkkko læ</p> <p><i>Salbmagirje</i> 1870 nr. 113 <i>Salbmagirje</i> 1897 nr. 253</p>
<p>5 Stuora Moårstead, Herra! (Udi din store vrede)</p> <p>Clément Marot 1541: Ne veuille pas ô Sire Til tysk ved Ambrosius Lobwasser 1573: In deinem grossen Zoren</p> <p>Til dansk i Udkaarne Psalmer 1642 Kingo 1854 nr. 21 Guldberg 1836: <i>ikke videreført</i></p>	37	<i>ikke videreført</i>	<p><i>Salbmagirje</i> 1870: <i>ikke videreført</i> <i>Salbmagirje</i> 1897: <i>ikke videreført</i></p>
<p>6 Gullat dii Christaladzhjak, gjæk lædchabetet buokak! (I christne hvo I ere)</p> <p>Thomas Kingo 1689, fra Vinterparten Kingo 1854 nr. 101 Guldberg 1836: <i>ikke videreført</i></p>	<i>ikke videreført</i>	<i>ikke videreført</i>	<p><i>Salbmagirje</i> 1870: <i>ikke videreført</i> <i>Salbmagirje</i> 1897: <i>ikke videreført</i></p>
<p>7 Mu sjællø! Ramed Hæra (Min sjæl nu lover Herren)</p> <p>Johann Gramann ("Poliander") 1540: Nvn lob, mein seele, den Herren Til dansk i Thomissøn 1569 Kingo 1854 nr. 71 Guldberg 1836 nr. 18</p>	117	77	<p>Mu sillum! maino Hærra</p> <p><i>Salbmagirje</i> 1870 nr. 18 <i>Salbmagirje</i> 1897 nr. 67</p>
<p>8 Mu Sjællø! Jos don goassegen aigok Ibmelad mainot (Min sjæl, om du vil nogen tiid)</p> <p>Thomas Kingo Kingo 1854 nr. 181 Guldberg 1836 nr. 229</p>	<i>ikke videreført</i>	408	<p>Mu sillum, jos du Ibmelad don aigok goasse maidnot</p> <p><i>Salbmagirje</i> 1870 nr. 103 <i>Salbmagirje</i> 1897 nr. 214</p>

<p>9 Ibmel basse vuoign! Miin mattat bæstemek oskost ætzet (Gud hellig Aand i troe os lær)</p> <p>Bartholomäus Ringwald 1581: Gott heilger Geist, hilff vns mit grund Til dansk ved Søren Jonæsøn 1693 Kingo 1854 nr. 204 <i>Guldberg</i> 1836 nr. 246</p>	9	27	<p>Min oapat, Ibmel Bassevuoign'</p> <p><i>Salbmagirje</i> 1870 nr. 20 <i>Salbmagirje</i> 1897 nr. 29</p>
<p>10 Vui mudngji, dasgo nuft gukka lem baha hemojn vuoigjam (Vee mig! at jeg saa mangelund)</p> <p>Johann Heermann 1630: Weh mir, dasz ich so oft vnd viel Til dansk ved Søren Jonæsøn 1693 Kingo 1854 nr. 235 <i>Guldberg</i> 1836 nr. 291</p>	109	49	<p>Vuoi muo, go manga lakai mon</p> <p><i>Salbmagirje</i> 1870 nr. 159 <i>Salbmagirje</i> 1897 nr. 47</p>
<p>11 Lades Herra! Man stuorak ja fastek læk mu suddok du audest? (Ach Herre from! hvor stor)</p> <p>Martin Rutilius 1604: Ach Gott und Herr, wie grosz und schwer Til dansk hos Cassube 1661 Kingo 1854 nr. 183 <i>Guldberg</i> 1836 nr. 218</p>	<i>ikke videreført</i>	389	<p><i>Salbmagirje</i> 1870: <i>ikke videreført</i> <i>Salbmagirje</i> 1897: <i>ikke videreført</i></p>
<p>12 Maennam! Bala Ibmelest, Æl' ane namas værest (Mit barn frygt den sande Gud)</p> <p>Peder Jenssøn Roeskilde 1628 Kingo 1854 nr. 92 <i>Guldberg</i> 1836 nr. 20</p>	111	13	<p>Mannam, bala Ibmelest! doala Ibmel bakkomid!</p> <p><i>Salbmagirje</i> 1870 nr. 11 <i>Salbmagirje</i> 1897 nr. 14</p>
<p>13 Ibmel sivnedeigje Basse Vuoign! (Kom Gud Skaber o hellig Aand)</p> <p>Martin Luther 1524 etter Hrabanus Maurus Til dansk på 1520-tallet, trolig ved Claus Mortensøn Tøndebinder Kingo 1854 nr. 97 <i>Guldberg</i> 1836 nr. 264</p>	5	209	<p>Boad', sivnedægje Bassevuoign'</p> <p><i>Salbmagirje</i> 1870 nr. 68 <i>Salbmagirje</i> 1897 nr. 136</p>
<p>14 Agaladzh gijto Ibmeli su buorrevuoda audast (O Gud skee lov til evig tiid)</p> <p>Hans Christensen Sthen 1589 Kingo 1854 nr. 280 <i>Guldberg</i> 1836 nr. 48</p>	98	<i>ikke videreført</i>	<p><i>Salbmagirje</i> 1870: <i>ikke videreført</i> <i>Salbmagirje</i> 1897: <i>ikke videreført</i></p>
<p>15 Rakjes Ibmelam ja herra, avast armogasvuodad bæljijit (Jeg beder dig min herre og Gud)</p> <p>Ukjent dansk forfatter, hos Thomissøn 1569 Kingo 1854 nr. 43 <i>Guldberg</i> 1836 nr. 60</p>	26	113	<p>Dust anom, rakis Hærraçam (overs. av F. E. Schreiner)</p> <p><i>Salbmagirje</i> 1870: <i>ikke videreført</i> <i>Salbmagirje</i> 1897 nr. 89</p>

<p>16 Go læ mu ærro-bod boattam dam majlmest erit mannat (Naar min tiid og stund er for haand)</p> <p>Nikolaus Herman 1562: Wenn mein Stündlein furhanden ist Til dansk ved Hans Thomissøn 1569 Kingo 1854 nr. 169 Guldberg 1836 nr. 384</p>	44	569	<p>Go læ dat aigge lakkanam</p> <p><i>Salbmagirje 1870 nr. 141</i> <i>Salbmagirje 1897 nr. 291</i></p>
<p>17 Ibmeli ajve mu doåjv ja dorvo læ (På Gud allene haver jeg sat min liid)</p> <p>Dansk ukjent forfatter før 1611 Kingo 1854 nr. 114 Guldberg 1836: ikke videreført</p>	134	382	<p><i>Salbmagirje 1870: ikke videreført</i> <i>Salbmagirje 1897: ikke videreført</i></p>
<p>18 Go stuoramus hædest mii lep (Naar vi i største nøden staae)</p> <p>Paul Eber 1560: Wenn wir in höchsten nöten sein Til dansk hos Thomissøn 1569 Kingo 1854 nr. 100 Guldberg 1836 nr. 116</p>	27 (I-II)	220	<p><i>Salbmagirje 1870: ikke videreført</i> <i>Salbmagirje 1897: ikke videreført</i></p>
<p>19 Ii embo berre suddo dal rad'd'it mu oådzhest (Nu bør ey synden mere)</p> <p>Thomas Kingo Kingo 1854 nr. 233 Guldberg 1836 nr. 23</p>	66	488	<p>Dal i šal galga suddo</p> <p><i>Salbmagirje 1870 nr. 89</i> <i>Salbmagirje 1897 nr. 256</i></p>
<p>20 Zhuorvom, Herra Kristus! dudngji (Jeg raaber til dig, o Herre Christ)</p> <p>Johann Agricola før 1530 Til dansk i <i>En Ny Psalmebog</i> 1553 Kingo 1854 nr. 98 Guldberg 1836 nr. 114</p>	17	210	<p>Dust, Jesus Kristus, anotam (overs. av F. E. Schreiner)</p> <p><i>Salbmagirje 1870: ikke videreført</i> <i>Salbmagirje 1897 nr. 137</i></p>
<p>21 Miin Ibmel ajve rakiesvuot læ (Vor Gud er idel kjerlighed)</p> <p>Thomas Kingo Kingo 1854 nr. 219 Guldberg 1836 nr. 264</p>	28 (I-II)	458	<p><i>Salbmagirje 1870: ikke videreført</i> <i>Salbmagirje 1897: ikke videreført</i></p>

I korte trekk ser vi at flere salmer fra 1500-tallet og fram til det første tiår av 1600-tallet oppleves perifere utover på 1800-tallet. Blant salmene som forsvinner ut av den eldste nordsamiske salmekanon, er en reformert psalterparafrase av Clément Marot, en trøstesalme av Melanchtons elev Paul Eber, en botssalme av Weimar-diakonen Martin Rutilius. Men et par av de eldste salmetekstene kommer tilbake i *Salbmagirje 1897* i ny nordsamisk språkdrakt ved F. E. Schreiner, fordi de står i Landstads *Kirkosalmebog 1870*: En salme av Johann Agricola, og en dansk salme fra *Thomissøns Psalmebog*. Dessuten

forsvant noen av Thomas Kingos salmer som hadde blitt oversatt i *Muttom Laulagak* 1763. Noen ble tatt bort allerede hos Anders Bakke, andre forsvant i de nye nordsamiske salmebøkene fra 1870 og 1897. Enkelte salmer fra *Den forordnede Kirke-Psalme-Bog* falt likevel bare ut av den nordsamiske tradisjonen for en stund, men kom tilbake. «Paa Gud alene» ble tatt inn i den lokale sangboka *Salmak ja vuoiŋalaš lavllagak* (Kåfjord i Alta 1934), og hele uttrykksmåten er en klar etterklang etter Weldingh 1763 og Bakke 1874. Først i 1957 ble denne mektige salmen autorisert igjen på nordsamisk, i *Girko-sálbmagirji* nr. 368.

Weldingh 1763 nr. 17:

1 Ibmeli ajve / mu doájv ja dorvo læ
su buttes sadne / vækkjet' revtes ajge,
hæggam ja gudnam / buok sjællom mjeeklam,
ja buok Majt du gjedast ælojbam, valdam,
dudngji [a]ddelam, Ibmel lades Herram!

Bakke 1874 nr. 134:

1 Ibmeli aivve / mun doaiv ja dorvo læ,
sun buttes sadne / vækget rievtes aikge,
hæggam ja gudnam, / buok mielam ja Sielom,
ja buok æloidam, / mait Dun giedest vožžom,
Dunji æddelam, / Ibmel, laris [ladis?] Hærram.

Salmak ja Vuoiŋalaš lavllagak 1934 nr. 114:

Aiv' Ibmel ala / mu doaivvum biggjam læm,
su buttes sadne / muo alo væketa.
Mu hæggam, gudnam / ja sillum, rubmašam
ja buok mi must læ, / maid munji addam læk,
dam dudnji addam, / o don Imanuel!

Lærer Bakke har revidert de eldre oversettelsene både med hensyn til rytme, ordvalg og ordstilling: Han bevarer salmene ved å justere språkføringen forsiktig. Hans språklige posisjon og hans salmeutvalg gjør det fristende å kalle ham en samisk Andreas Hauge.²⁶ Bare selve åpningen av salmeboka gjør det klart at han ikke egentlig skiller seg grunnleggende ut fra Friis-Hætta med selve grunnstammen av kjernesalmer, men med den konservative

---

²⁶ Prost Andreas Hauge i Skien utgav et utkast til en ny salmebok i 1863. Det var et konservativt alternativ til Landstads nasjonale og moderniserende salmebokprosjekt. Huges *Psalmebog for Kirke og Hus* ble autorisert ved kongelig resolusjon i 1873, til forskjell fra Anders Bakkes samiske salmebok.

språkføringen. Samtidig formidler han nettopp de salmer fra *Guldberg* som manglet i det gamle heftet fra 1763, og som blir nye nordsamiske kjernesalmer framover:

- *Kristalæš Salbmagirji* 1874 nr. 1: «Jesus nabmi gaelgek čaddæt buok min»
Revisjon av «Jesus nabmi buok miin dagok shjaddan», *Muttom Laulagak* 1763 nr. 23
Landstad nr. 1: I Jesu Navn (Johan Friderichsen) = Kingo nr. 76, Guldberg nr. 94
Friis-Hætta: *Salbmagirje* 1878 nr. 233: «Min Jesus basse nammi buok»
- *Kristalæš Salbmagirji* 1874 nr. 2: «Njalka Jesus mi læ dast»
Landstad nr. 4: Søde Jesu, vi er her (Tobias Clausnitzer) = Guldbergs Psalmebog nr. 3
Friis-Hætta: *Muttom salmak* 1861 nr. 1 = *Salbmagirje* 1870 nr. 3: «Njalgga Jesus, mi læp dast»
- *Kristalæš Salbmagirji* 1874 nr. 3: «Hærra Krist min lusa jorkget»
Landstad nr. 5: O Herre Krist, dig til os vend (Hertug Wilhelm) = Guldbergs Psalmebog nr. 4
Friis-Hætta: *Muttom salmak* 1861 nr. 2 = *Salbmagirje* 1870 nr. 4: «Min bællai jorget, Hærramek»
- *Kristalæš Salbmagirji* 1874 nr. 4: «Baessevuoij̄ rokkadallap Dust»
Revisjon av «Dal rokkadallap Basse Vuoignast», *Muttom Laulagak* 1763 nr. 43 (senere utg. nr. 35)
Landstad nr. 3: Nu bede vi den Helligaand (latin / Luther) = Kingo nr. 2, Guldberg nr. 2
J. N. Skaar: *Salbmagirje* 1897 nr. 3: «Dal Bassevuoij̄ast adnop mi»
- *Kristalæš Salbmagirji* 1874 nr. 5: «Dal boade Ibmel Baessevuoij̄»
Revisjon av «Ibmel sivnedeigje Basse Vuoign!», *Muttom Laulagak* 1763 nr. 13
Landstad nr. 209: Kom, Helligaand, med Skabermagt (latin / Luther) = Kingo nr. 99, Guldberg nr. 264
Salbmagirje 1870 nr. 68 «Boad' sivdneage Bassi Vuoigij̄»

På det tidspunkt da Bakke utgav salmebok, var den nordsamiske rettskrivning ennå ikke helt sikkert etablert. Et kuriøst eksempel på variasjoner i ortografien ser vi i *Kristalæš Salbmagirji* 1874 nr. 27 og 28, som står i to ulike versjoner. Avslutningsvis vil vi framheve at Anders Bakke med *Kristalæš Salbmagirji* ytte et levende og virkekraftig bidrag til en fornyet nordsamisk salmesang. Språkkrytmen var korrigeret, og han hadde til og med tatt inn en moderne originaltekst av Wilhelm Andreas Wexels, «O tænk, naar engang samles skal» (*Christelig Psalmebog* 1849 nr. 583). Salmen var skrevet i 1846 til generalforsamlingen i Det norske Misjonsselskap, og første vers lyder slik i Bakkes salmebok:

Jurtdaš, go gærtte čoaŋganek
buok bæstojuvvumæk
buok dæk olmusokgagotdek
Ibmela illoiræk! / Ibmela illoiræk!
(*Kristalæš Salbmagirji* 1874 nr. 182)

Nyere forskning peker på at samene fikk mindre plass i det norske samfunnet fra midten av 1800-tallet fordi den nye norske nasjonalstaten av 1814 var genuint opptatt av *fornorskning*: En ny generasjon av norske embetsmenn som var utdannet i Kristiania, tenkte mer nasjonalt og mindre flerkulturelt enn de dansk-norske embetsmenn som var utdannet i København.²⁷ Det måtte komme en ny samisk salmebok som fulgte med i denne nasjonsbyggende tida.

J. A. Friis begynner på et nytt salmebokprosjekt

Det var ennå ikke gått et tiår etter sjokket og sorgbearbeidelsen rundt Kautokeino-opprøret i 1852. Staten gav stipend til et nytt nordsamisk språkprosjekt: Den norske presten og språkforskeren Jens Andreas Friis (1821-1896) og den samiske tukthusfangen og Kautokeino-opprøreren Lars Jacobsen Hætta (1834-1896) satt sammen og oversatte salmer. De må ha vært svært ulike mennesker, men fikk til et meget fruktbart samarbeid. Det første store resultatet ble *Salbmagirje* (1870, med tillegg i 1878), en salmebok på 226 salmer (224 s.) med henvisninger til parallelltekster i *Landstad*. Deretter kom *Ođđa Testamenta* (Det Nye Testamente, 1874),²⁸ *Ordbog over det lappiske Sprog* (1887) og en fullstendig samisk bibeloversettelse (*Bibal*, 1895).²⁹ Skjebnen ville at de to oversetterne skulle dø med én dags mellomrom, henholdsvis 16. og 17. februar 1896. Friis var da professor i Kristiania, mens Hætta var blitt lærer og kirketolk i Kautokeino. De to hadde et tett samarbeid mens de levde, så det er en vakker og spesiell biografisk detalj at de skulle dø på samme tid:

Brevvekslingen mellom Friis og Hætta vitner om at de holdt kontakt hele livet. Opprøret og fengselsoppholdet skapte nærmest et skjebnefellesskap mellom dem. De hadde mye å takke hverandre for; benådningen av Lars Hætta og hans inntekter i Kautokeino var langt på vei et resultat av Friis sin innsats. Mye av Friis' akademiske karriere var på sin side bygget på bidrag fra Lars Hætta...³⁰

---

²⁷ ANDRESEN, EVJEN og RYYMIN 2021, s. 155.

²⁸ KJØLAAS, Per Oskar: *Bibelen på samisk*, Oslo 1996, Det Norske Bibelselskap, s. 69–82.

²⁹ Hætta hadde også oversatt Apokryfene, men de kom ikke med. «Han fikk likevel oppleve å se sitt livsverk realisert før han, som han selv skrev, skulle 'bortkaldes fra Verden'.» KJØLAAS 1996, s. 88.

³⁰ OSKAL, IJÄS og BJØRKLUND 2019, 'Innledning', s. 17.

J. A. Friis utgav også skjønnlitteratur, og var en av de første etnisk norske forfattere som skrev gjennomgående positivt om samefolket.³¹

Illustrasjon 1–2. Jens Andreas Friis og Lars Hætta (© Store Norske Leksikon)
Friis-Hætta: Forskjeller fra Landstads salmebok

Salmearbeidet til Friis og Hætta hadde begynt allerede før Landstad utgav sin prøvesalmebok i 1861.

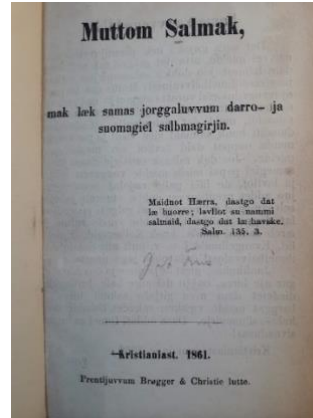
- Friis' første prøvehefte *Muttom salmak* med 35 salmer ble utgitt i Kristiania i 1861 (63 s.).³²
- I 1862 kom en utvidet utgave med 52 salmer (80 s. – nytt opptrykk i 1867).
- I 1870 den første komplette *Salbmagirje* med 225 salmer.
- I 1878 utkom en utvidet *Salbmagirje* med 262 salmer.³³

---

³¹ *Lajla* (1881) er den mest kjente fortellingen til J. A. Friis. Men vi vil også nevne *Skildringer fra Finmarken* (1891), som forteller fra den samiske presten Anders Porsangers tid på 1700-tallet. Anders Porsanger (1735–1780) var den første norske samene som tok universitetsutdannelse.

³² https://nbl.snl.no/Lars_H%C3%A6tta

³³ Jeg har personlig konsultert alle Friis' salmeutgivelser på Nasjonalbiblioteket i Oslo 30. oktober 2019. Prøveheftet fra 1861 var helt uåpnet, jeg var faktisk den første som bladde i Nasjonalbibliotekets eksemplar. Noen av disse bøkene, men ikke alle, er nevnt in: NESSET, Sigmund og Helge SALVESEN (red.): *Bassi čala. En katalog til Universitetsbibliotekets utstilling av samiske religiøse skrifter 13.10.–10.11.1995*, Tromsø 1995, Universitetsbiblioteket i Tromsøs skriftserie Ravnetrykk nr. 5.

Illustrasjon 3–4: *Muttom Salmak* 1861, et usprettet eksemplar på Nasjonalbiblioteket og forsiden etter at boken var sprettet opp. (Foto: Håvard Skaadel)

I tillegg til salmer som kom med i Landstad, er det bl.a. et par finske og svenske salmer. Et virkelig originalt trekk i nordsamisk salmehistorie er at Lars Hætta oversatte flere salmer via finsk, slik som:

- *Salbmagirje* 1870 nr. 12 = *Salbmagirje* 1897 nr. 17 (J. Schnesing): «Aiv dudnji, Hærra Jesusam» («Til dig alene, Herre Krist»). Overs. etter Hemminki Maskulainen 1614.
- *Salbmagirje* 1870 nr. 43 = *Salbmagirje* 1897 nr. 108 (Philipp Nicolai): «Dal allagasast ittam læ» («Af Høiheden oprunden er»). Overs. etter Hemminki Maskulainen 1614.
- *Salbmagirje* 1870 nr. 57: «De engel vuolas luoitadi». Ny oversettelse basert på den «nye finske salmeboka» 161. Jeg finner ikke umiddelbart igjen teksten i *Uusia Wirsiiä* 1836.
- *Salbmagirje* 1870 nr. 61 = *Salbmagirje* 1897 nr. 215 (latin): «Mon Olljovarest Jesusa». Overs. etter Hemminki Maskulainen 1614, B. J. Ignatius 1824 og H. G. Krusberg 1836. NB! Dette er en friere oversettelse basert på den «nye finske salmeboka» 171 og 172. Jeg finner ikke umiddelbart igjen teksten i *Uusia Wirsiiä* 1836.
- *Salbmagirje* 1870 nr. 69 = *Salbmagirje* 1897 nr. 224 (Luther): «O Bassevuoigna, boadašik» («Kom Hellige Aand, Herre Gud!»). Overs. etter Hemminki Maskulainen 1614 og B. J. Ignatius 1824.

En smakebit på en slik nordsamisk tekst etter finsk er en pinsesalme av Paul Gerhardt, «Helge And', min hjertans nöje» («O du allersüsste Freude»):

Virsikirja 1701 nr. 182:

Pyhä Henki, sydämmellen
Täysi turwa, tawaro,
jonka korwat rukoukseen
awaa armo awara,
kost' se Herran temppelistä,
pyhäst' käy sydämmestä.
Sielun puhdistakoon woimas,
majas ett' se olis' omas.

Salbmagirje 1870 nr. 70:

Bassevuoigŋa læ mu vaibmoi
olles dorvvon, davveren;
so mu avččo rokkadussi,
vai mon hærrai dorvastam.
Go son Ibmel tempelist
šuokka ješ mu vaimo sist
ja dam suddost buttasmatta,
orromsagjen aldsis dakka.

Vi merker at språkklangen modelleres på den finske modellen, og at det fjernt beslektede ordforrådet i finsk virker befruktende på den nordsamiske tilretteleggingen på en annen måte enn det som en germanskspråklig tekst kunne gjort. De to tekstene følger hverandre setning for setning, med de karakteristiske bløte konsonantene i samisk der de finske grunnordene har harde konsonanter. Det viser Lars Hættas evner som språkmann at han valgte denne strategien som er særegen for det flerspråklige Nordkalotten, der hvor alle tidligere salmeoversettere hadde oversatt fra dansk-norsk.

Det finnes også enkelte spor igjen av den nordlige Kingo-tradisjon fra 1700-tallet. Vi legger merke til at enkelte samiske salmer har flere vers enn i Landstad. Ett eksempel er *Te Deum laudamus*:

- «Du stuora Ibmel gittep mi», *Salbmagirje 1870 nr. 28 = Salbmagirje 1897 nr. 10*: 21 vers
- «O store Gud! vi love dig», *Kingo 1699 nr. 1*: 23 vers
- «O store Gud, vi love dig!», *Landstad 1870 nr. 10*: 13 vers

Friis og Hætta tar også inn eldre salmer uten norsk tilknytning, og tenker mer kristelig enn nasjonsbyggende. Ett eksempel er Martin Schallings mektige salme «Herzlich lieb hab ich dich, o Herr» fra 1569, mest kjent i Norge som sluttchoral i Bachs Johannespassjon. Den står i norske salmebøker helt tilbake til Cassubes salmebøker fra 1660-tallet, og var også med i *Hauges Psalmebog* 1863 nr. 266. Friis og Hætta tok den inn på samisk som «Mon vaimostam du rakistam» (*Salbmagirje* 1878 nr. 261 = *Salbmagirje* 1897 nr. 240). Teksten ble lett tilpasset til versemålet på «Kom hid til mig enhver især». Men Landstad tok den ikke inn i sin norske salmebok.

Salmen «I Jesu Navn skal al vor Gjerning ske» av Johan Friderichsen 1639 (*Landstads Salmebog* nr. 1) er på samisk tilpasset versemålet på «O Menneske! begræd din Synd saa stor». Tittelen er «Min Jesus basse nammi buok» (*Salbmagirje* 1878 nr. 233 = *Salbmagirje* 1897 nr. 1), og Ole Andreas Lindemans *Choral-Bog* 1838 nr. 157 er nevnt uttrykkelig som melodikilde. Dette var en tidsaktuell referanse rundt 1860, men måtte virke litt gammeldags ved revisjonen i 1897. Først i *Girko-sálbmagirji* 1957 nr. 211 kom det en ny «autorisert» samisk oversettelse som var tilpasset den opprinnelige danske melodien, nemlig «Mu Jesusan, du nammii aive fal» ved Jacob Børretzen. Melodien hadde imidlertid vært i bruk på samisk tidligere, som vi ser av Anders Bakkens oversettelse «Jesu nabmi gaelgek čaddæt buok min» (*Kristalæš Salbmagirji* 1874 nr. 1). Men Anders Bakke hadde åpenbart vært for nært knyttet til den samiske nasjonale språkreisning på 1850-tallet til å bli tatt med i noen autorisert salmebok.

Totalinntrykket av den samiske salmeskatten er at Kingo er selve hjørnesteinen, og at J. A. Friis bygde videre med delvis grundtvigianske salmer fra Wexels' *Psalmebog* av 1849.³⁴ Dessuten inkluderte han danske salmer fra Roskilde-konventets *Psalmebog til Kirke- og Huus-Andagt*. Slik bevarte den nordsamiske salmeboka salmer som Wexels' «Herodes i sin Vrede grum» (Wexels' *Psalmebog* 1849 nr. 97), omdøpt til «Herodes stuora vašestes» (*Muttom Salmak* 1861 nr. 9 = *Salbmagirje* 1870 nr. 77 = 1897 nr. 123). Til og med den rasjonalistiske *Evangelisk-christelig Psalmebog* fra 1798 er representert, selv om den var omdiskutert i Sør-Norge.³⁵ Friis-Hætta tok med Jens Nimb / Frederik Randrups «Jesu, Herre! lad dit Rige» (*Evangelisk-christelig Psalmebog* nr. 193) i *Muttom Salmak* 1861 nr. 28: «Jesus,

---

³⁴ Wexels utgav flere salmebøker, samt et lite utdrag til religionsundervisning. Men en undersøkelse av de angitte nummerne i Friis-Hættas salmehefter og salmebøker viser at det er Wexels' *Psalmebog* fra 1849 som er hovedreferansen. Med *Wexels stuoreb s. g.* er det trolig ment Wexels' *Christelige Psalmer* i 1844-utgaven (jf utvidet utgave av 1859).

³⁵ Skjervøy menighet eier et eksemplar av *Evangelisk-christelig Psalmebog* som er trykt i 1866 og innkjøpt til kirken.

bæste ja min hærra». Salmen kom videre med i *Salbmagirje* 1870 nr. 30. Ett omarbeidet dansk vers er redigert til to samiske salmevers:

Jesu(s), Herre! lad dit Rige / vidt udbredes paa vor Jord!
Mørkhed, Vantro, Laster vige / for dit lyse Sandheds Ord!
Kundskab, Troe og Kjerlighed / her os give Fryd og Fred,
til vi skue dig, Forsoner! / hvor du hos din Fader throner.

1 Jesus, bæste ja min hærra, / divte vidot vidaset
ječad rika ædnam mietta! / Divte fastain uccanet
sævdnjadvuođa, værranus, / æppeosko, čagjadus!
Nuoskes ællem olbmui gaskast / divte gaiddat sanad oudast!

2 Osko, doaivo, rakisvuođa / adde min sist lassanet!
Sane dieđo, buttes oapa / divte sillui oudanet!
Adde ilo, rafhe sist / juokke ovta ællet mist,
dassa du, min soavatægje, / oaidnep almest ače lutte!

Denne salmen falt ut av *Salbmagirje* 1897. Vi ser at Friis-Hætta har nedtont den radikale rasjonalismen ved å bytte ut Opplysningsteologiens *kunnskap – tro – kjærlighet* med det ekte paulinske «osko, doaivo, rakisvuođa» = *tro – håp – kjærlighet*. Her viser Friis en klar praktisk-teologisk innsikt, akkurat som han møter samefolket med sympati i sine profane bøker: Skulle samene få egne salmer, måtte fundamentet være i tråd med Skriften, og ikke lene seg for mye på rasjonalismens nedlatende fornorskningspedagogikk der «kunnskap» var definert som «norskhet».

Opplysningstidens koloniserende norske språkpolitikk var sikkert velment, men var ren «skrivebordspedagogikk» i møte med de samiske språkene. Riktignok er den anerkjente Edvard Storm (1749–1794) fra Vågå tatt med, han er representativ for opplysningsteologien og er rikt representert i *Evangelisk-christelig Psalmebog*. Friis har funnet et vers om den ytterste dom fra Storms *Samlede Digte* (1785) etter Wexels' *Christelige Psalmer* 1859 nr. 693. Salmen heter «Mu bæstam, vielljam, ustebam!», og står i *Salbmagirje* 1870 nr. 72 (= 1897 nr. 88). Den brukes fortsatt til gravferd i Finnmark.³⁶ Det teologiske innholdet er trygghet i troen, og en god samvittighet på dommens dag:

Forsoner, Broder, milde Ven! / Tænk paa mig, naar du kommer
i Herlighed fra Himmelen / som Verdens Gud og Dommer!
Lad mig da med Triumph opstaae / og fra din Dom til Ære gaae!
Saa døer jeg fuld af Glæde.

³⁶ Meddelt meg av organist Halvdan Nedrejord i Karasjok.

Mu bæstam, vielljam, ustebam! / o muite muo, ga boađak
 du hærvasvuođain almestad / dam ædnam rika dubmit!
 Divt' avoin bajaslikkat muo, / ja dubme armod mielde muo,
 vai bæsam illo-riki!

Helt uten belærende elementer er *Salbmagirje* 1870 riktignok ikke. Allerede i 1861 utgav Friis-Hætta B. C. Ægidius salme om å lyde øvrigheten, «Hver Mand skal tage vel i Agt / sin Øvrighed at lyde» (*Guldberg* nr. 260), som på samisk ble «Dast vara valddus juokkehaš / att' jægad eisevaldes» (*Muttom Salmak* 1861 nr. 24 = *Salbmagirje* 1870 nr. 130 = 1897 nr. 290). Friis og Hætta utgav likevel ikke noen snever eller altfor autoritær «norsk-samisk» salmebok, de så både mot Finland (Lars Hætta behersket godt finsk) og mot Danmarks nålevende salmediktere.

Julesalmen «Buris dudnja krubba sist» i *Salbmagirje* 1878 nr. 244 (= *Salbmagirje* 1897 nr. 112) er etter Grundtvig-sympatisøren Frederik Hammerichs (1809-1877) «Hil dig, Barn i Krybben lagt», og kommer fra den danske *Psalmebog for Kirke- og Huus-Andagt* nr. 164. Dette var den såkalte «Konvents-Salmebog» fra 1855 der Hammerich var komitémedlem.³⁷ Igjen ser vi at J. A. Friis valgte ut salmer på et selvstendig grunnlag, og at kristendommen var sentral og mild og lys. Hætta tilførte mer dramatiske motiver med dom og endetid, som vi skal se nedenfor.

Vi tenker i dag så selvfølgelig på M. B. Landstad som den store norske salmedikteren på 1800-tallet. Denne vurderingen var ikke like selvvinnlysene da J. A. Friis utgav sine salmer i tidsrommet 1861-1878: Friis-Hætta oversetter hyppig fra Kingo, ofte fra Wexels' salmebok, og mer sporadisk fra Landstads *prøvesalmebok*, slik at M. B. Landstad egentlig ikke rykker opp til samisk hovedreferanse før flere tiår etter at den er autorisert i 1869. På dette tidspunktet har jo Friis og Hætta trolig allerede oversatt brorparten av de 225 salmer som utgis i samme år som *Landstads Salmebog*. N. F. S. Grundtvig har nok vært en ledestjerne, og er representert i *Salbmagirje* 1897 med flere salmer (her er en stikkprøve fra begynnelsen av alfabetet). Vi legger merke til at Friis-Hætta har inkludert flere Grundtvig-tekster som ikke står hos Landstad:

---

³⁷ 1 Hil dig, Barn i Krybben lagt, / Julens Fyrste, vor Forsoner,
 Dig tilhører Priis og Magt, / Himmerig og Livets Kroner!
 Straaler ei i dag med Glands / over Krybben alt den Krands!
 Hvormed du din Martyr smykked, / da du bort herfra ham rykked!

- *Salbmagirje* 1870 nr. 145 = 1897 nr. 38: «Buktet smavva manaid deik.» = «Kommer hid kun med de Smaa» (L. 38, *Psalmebog for Kirke- og Huus-Andagt* 1855 nr. 325)
- *Salbmagirje* 1878 nr. 232 = 1897 nr. 128: «Čabbes alek albme læ» = «Deilig er den Himmel blaa» (*Psalmebog for Kirke- og Huus-Andagt* 1855 nr. 149)
- *Salbmagirje* 1870 nr. 66 = 1897 nr. 229: «Dal alмест bodi Bassevuoign'» = Fra Himlen kom den Helligaand.³⁸ (*Psalmebog for Kirke- og Huus-Andagt* 1855 nr. 273) Landstad har valgt å dikte sin egen pinsesalme på samme melodi, «Fra Himlen kom et veldigt Veir» (L. 436).
- *Salbmagirje* 1870 nr. 185 = 1897 nr. 310: «Girk(k)o min lbel viesso læ» = Kirken den er et gammelt Hus (L. 589, *Psalmebog for Kirke- og Huus-Andagt* 1855 nr. 286)
- *Salbmagirje* 1870 nr. 182 = 1897 nr. 358: «Divte muolda dal mu gokčat» = «Lad kun Muldet mig bedække» (*Wexels' Christelige Psalmer* 1859 nr. 681)³⁹

Landstads *oversettelser* var aktuelle da Friis begynte å oversette Landstad-tekster for *Salbmagirje* 1870. Men Landstads egne tekster opptrer nokså sporadisk hos Friis og Hætta. En av dem er denne åpningssalmen:

- *Salbmagirje* 1870 nr. 2 = *Salbmagirje* 1897 nr. 7: «Gost guovtes, golmas čoagganek» (utvidet til 3v) = L. 7: Hvor to og tre forsamlet er (2v)⁴⁰

³⁸ Fra Grundtvigs *Sangværk* 1837, verken tatt inn i *Psalmebog for Kirke- og Huus-Andagt* eller i *Wexels' Christelige Psalmer* 1859.

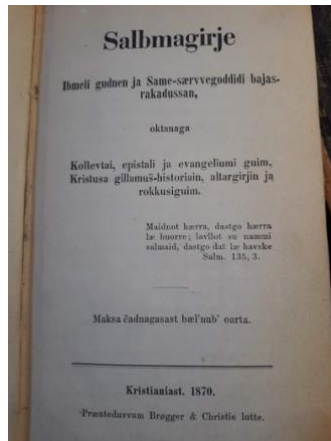
³⁹ Fra Grundtvigs *Sangværk* 1837, en gjendiktning av «Som den gyldne Sol frembryder» (jr Kingo nr. 169 v. 8). P. E. RYNNING, *Norsk salmeleksikon* 1967, nr. 3482. Teksten lyder slik:

*Lad kun Muldet mig bedække! / Lad kun smuldre mine Been:
Jesu, mig din Røst skal vække, / Reise op foruden Meen.
Selv i Dødens Ormegaard / Talt er mine Hovedhaar,
Og forklaret denne Tunge / Evig skal din Priis udsjunge.*

Jeg fant fram til salmen takket være en spontan rytmisk prosaoversettelse av Ellen Kari Sara fra Kautokeino: *La nå jord og mold meg skjule, la mitt legeme forgå.
Jesus skal i kjærlighet la meg få atter liv igjen.
Endog i min grav har han talt hårene på hodet mitt.
I herlighet skal da min tunge evig lovprise hans navn!*

Denne gjengivelsen av en nordsamisk språkbruker viser samtidig visse vansker med å oversette Grundtvig: Ordet «ormegård» viser tilbake til de gamle germanske fortellingene og eventyrene som Grundtvig kunne godt, men gir mindre mening i samisk perspektiv. Kingo skriver mer konkret og jordnært: «Lad kun Jorden mig bedække, / Orme tære al min Saft». Denne beskrivelsen av forråtning kan ha blitt opplevd anstøtelig på tidlig 1800-tall, men Grundtvigs versjon ble likevel ikke tatt inn i *Psalmebog til Kirke- og Huus-Andagt*.

⁴⁰ Tatt inn i *Nuotta-Salbmakirji* 1941 nr. 49 som «Kost kuovtis, kolmas čoagganik»

Illustrasjon 5: *Salbmagirje* 1870, Nasjonalbiblioteket i Oslo (Foto: Håvard Skaadel)

Lars Hættas salmer

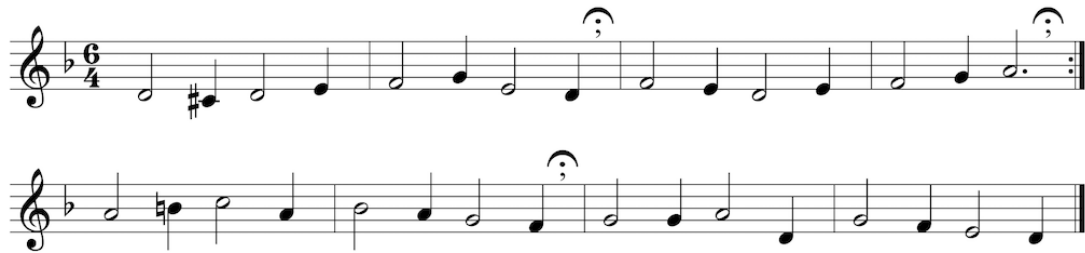
Lars Hætta er kreditert med seks egne salmer i *Salbmagirje* 1897: nr. 83, 84, 315, 320, 321 og 356. Men vi ser av *Gir'ko-Sál'bmagirji* at han har skrevet enda et par til, foruten et stort antall oversettelser. Den som kanskje brukes mest aktivt av disse i læstadianske miljøer i Nord-Troms og Finnmark, er salmen om dommedag i *Salbmagirje* 1878 nr. 243 (= *Salbmagirje* 1897 nr. 84), «Duobmo-bæive ouddal galggek» (mel. «Herre, jeg har handlet ilde», sunget i 6/4-takt).⁴¹ Jeg har selv lært sangen på samisk av en eldre mann som vokste opp i Manddalen i Kåfjord kommune. Den norske oversettelsen er ved Peder Mathisen (f. 1919) fra Kokelv i Kvalsund og den «små-førstefødte» predikanten Arthur Hansen (1917-2001) fra Olderfjord i Porsanger, og står på trykk i heftet *Noen åndelige sanger* nr. 64.⁴² Vi skal få en smakebit av språket og det alvorlige innholdet:

1 Duobmo-bæive ouddal galggek
 mærkak šaddat almid;
 albme galgga varran šaddat
 bæivaš galgga sevnjudet;
 manno galgga čuovggas masset,
 nastek galggek vuolas gaččat.

⁴¹ Skrevet i 1878. Revidert og utvidet versjon ved J. Børretzen i *Gir'ko-Sál'bmagirji* 1957 nr. 558.

⁴² Takk til Karl-Gustav Olsen i Alta for personopplysninger.

1 Førenn dommedag den hårde
tegn på himmelen skal stå.
Himmelen som blod skal vorde.
Solens lys skal og forgå.
Månen skal sitt skinn fratages,
stjernene til jorden drages.
(Noen åndelige sanger 4. utg. nr. 64)

Illustrasjon 6. «Duobma-bæive oudal galggek», variant fra Manndalen. Notert ned av Håvard Skaadel i Skibotn 2018, sangen er lært av bestemoren til en eldre mann.

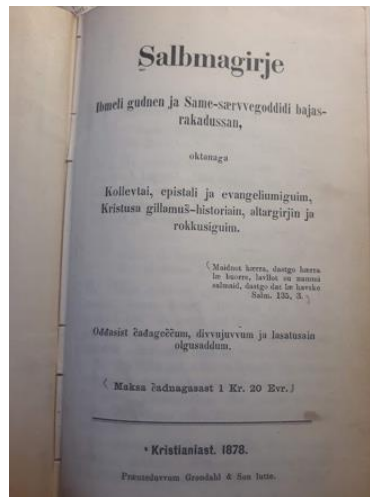
Noen andre djerpe salmevers etter Lars Hætta er kommet med i *Norsk Salmebok 2013* nr. 598 i oversettelse av Jacob Børretzen (1900-1989), landssekretær i Finnemisjonen. Den er et utdrag av en lengre salme om Peters fiskefangst, «De Genesaret javrre-gaddest» (*Salbmagirje* 1870 nr. 114 = 1897 nr. 250 v. 7-9).⁴³ Denne salmen på opprinnelig 9 vers har blitt kortet ned til 3 vers med et klart domspreg, inspirert av Peters ord: «Herre, gå fra mig! For jeg er en syndig mann.» (Luk. 5,8) Man blottstilles for Gud ved Ordets hørrelse, renses og fylles med Guds Ånd så man kan ære Gud og utbre hans evangelium:

9 Ja væket minge dilestæmek
du nama gudne videdet
ja æccet du buok omi bagjel
ja alorak du balvvalet,
vai Ibmel balost bissop mi,
dam ragjai bæssap almidi!

⁴³ Skrevet i 1870. Forkortet og revidert versjon i *Gir'ko-Sál'bmagirji* 1957 nr. 226.

3 Og hjelp oss, Gud, ditt navn å ære
 og elske deg for alle ting,
 som dine tjenere å bære
 ditt gode budskap vidt omkring,
 så i din frykt vi leve må
 og så til slutt din himmel nå.

Lars Hætta etterlater seg rike memoarer fra ungdommen.⁴⁴ Han er en viktig kilde til overgangen fra hedenske skikker til en strengere luthersk eller læstadiansk livsform. Han beretter blant annet om samer som ennå på 1840-tallet ofret til hellige steiner for å få god lykke med reindrift.⁴⁵ Og Hætta forteller levende om hvordan samene begynte å tilgi hverandre, gjøre opp med hverandre og ta kristendommen alvorlig etter at de hadde blitt påvirket av forkynnelsen til Lars Levi Læstadius.⁴⁶

Illustrasjon 7. *Salbmagirje* 1878, forsiden. Eksemplar fra Nasjonalbiblioteket. (Foto: Håvard Skaadel)

Revisjonen av 1897: Mer Landstad – og rundt 100 nye salmer

Den fullstendige *Salbmagirje* slik vi kjenner den i dag – med 360 nummer – kom først i 1897 som en revidert og kraftig forøket utgave ved biskop Johannes N. Skaar (1828–1904) og språkforskeren Just Qvigstad (1853–1957, *sic!*).⁴⁷ Dette er den første egentlige implementering av *Landstads Kirkesalmebog* på nordsamisk, der Wexels' tidligere

⁴⁴ 'Min historie med fortellinger av meg' in: OSKAL, IJÅS og BJØRKLUND 2019, s. 27–93.

⁴⁵ *Ibid.* s. 49ff.

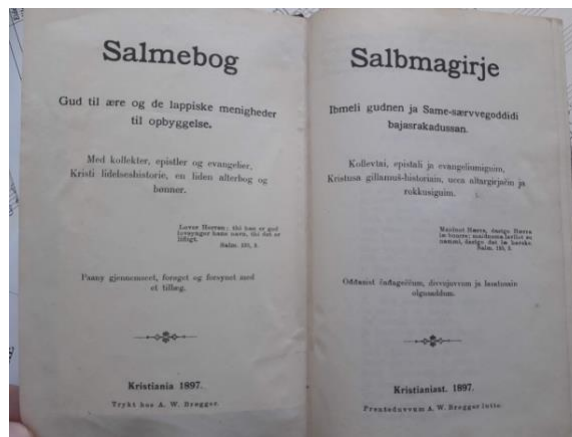
⁴⁶ *Ibid.* s. 85ff.

⁴⁷ <https://no.wikipedia.org/wiki/Salbmagirji>. Just Qvigstad kom inn til hjelp i bibelarbeidet fra og med 1885, se KJØLAAS 1996 s. 80–82.

innflytelse på Nordkalotten via Stockfleth-Wetlesens bibelhistorie og Friis-Hættas salmebok blir redusert ved hjelp av helt nye oversettelser som samsvarer med *Landstad*.

Vi merker oss at alle de nye bidragsyterne var etniske nordmenn. Just Qvigstad var født på Lyngseidet, og hadde filologisk utdanning. Han hadde møtt samiske inntrykk på Lyngen i barndommen, men lærte seg først å snakke samisk av Lars Hætta for å kunne undervise i samisk ved Tromsø lærerseminarium. Han ble en rik samler av folkeminne, og utgav fire bind med samiske eventyr og sagn i 1927–1929.⁴⁸

Illustrasjon 8. *Salbmagirje* 1897, forsiden. Eksemplar på Skjervøy kirkekontor. (Foto: Håvard Skaadel)

Qvigstad og hans kollega Nils Ursin (f. 1853) ved Tromsø lærerseminarium⁴⁹ bidrog med én oversettelse hver:

- *Salbmagirje* 1897 nr. 61 (overs. av Qvigstad): «Dal lekus Ihmel» (Luther) = «Gud være lovet evig nu og priset» (L. 69)
- *Salbmagirje* 1897 nr. 182 (overs. av Ursin): «Sivneduvvum agalažat» (Bernhard) = «Vær velsignet, Naade-Throne» (L. 334)

Johannes N. Skaar hadde blitt innsatt som biskop i Tromsø i 1885, og tok initiativ til opprettelsen av Norsk Finnemisjon i 1888: «Målet var å motarbeide den hardhendte og urettferdige fornorskningen, å utgi Bibelen og andre religiøse skrifter på samisk, å drive forkynnelse i avsidesliggende områder samt motarbeide læstadianismen.»⁵⁰ Skaar var en betydelig hymnolog, og hadde utgitt *Norsk Salmehistorie* i 1879–1880.⁵¹ Etter bare 7 år som

⁴⁸ POLLAN, Brita (utg.): *Samiske beretninger. I utvalg fra J. K. Qvigstads Samiske eventyr og sagn*, Oslo 1997, Aschehoug. Forord s. 28.

⁴⁹ Nils Ursin f. 1853 på lbestad var seminarlærer i Tromsø ved folketellingen 1885. Han bodde på samme adresse som Just Qvigstad: <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01053306005410>

⁵⁰ ANDRESEN, EVJEN og RYYMIN 2021 s. 184. – Jf *Norsk biografisk leksikon*, https://nbl.snl.no/Johannes_Skaar.

⁵¹ Utgitt hos F. Beyer i Bergen.

Tromsø-bisp utgav han det samiske heftet *Girkko-Salmak* (Kristiania 1892, W. C. Fabritius) med 15 salmer i egen diktning og oversettelse. Biskop Skaar oversatte 27 salmer i *Salbmagirje* 1897, og fikk inn 6 egne tekster.

Skaar har oversatt en rekke sentrale salmer fra Reformasjonen og fram til M. B. Landstad. Vi ser av selve nummereringen hvordan strukturen følger *Landstads Kirkesalmebog* helt fra begynnelsen (dette er kun en drøy tredjedel av Skaars oversettelser):

- *Salbmagirje* 1897 nr. 2 (overs. av J. N. Skaar): «Hærra, min Ačče» (latin) = «Herre Gud Fader, du vor høi'ste Trøst» (L. 2)
- *Salbmagirje* 1897 nr. 3 (overs. av J. N. Skaar): Dal Bassevuoinjast adnopmi (Luther) = «Nu bede vi den Helligaand» (L. 3)
- *Salbmagirje* 1897 nr. 9 (overs. av J. N. Skaar): «Dal illod, avvod vaimostad» (etter Luther) = «Nu kjære menige Kristenhed» (L. 9)
- *Salbmagirje* 1897 nr. 18 (overs. av J. N. Skaar): «O mi suddolažak» (H. Bonn) = «O vi arme Synd're» (L. 17)
- *Salbmagirje* 1897 nr. 25 (overs. av J. N. Skaar): «Hærra Jesus, čokkajægje» (Anna Sophia ved Landstad) = «Herre tal, din Tjener hører» (L. 23, redusert versjon)
- *Salbmagirje* 1897 nr. 49 (overs. av J. N. Skaar): «Mon Ibmel oudast čuožom, ja» (M. B. Landstad) = «Jeg staar for Gud, som al Ting veed» (L. 53)
- *Salbmagirje* 1897 nr. 58 (overs. av J. N. Skaar): «Buttes Ibmel labbes (N. Decius) = «O Guds Lam uskyldig» (L. 65)
- *Salbmagirje* 1897 nr. 68 (overs. av J. N. Skaar): «Don, Jesus, læk» (H. C. Sthen) = «Herre Jesu Krist! Min Frelser du est» (L. 80)
- *Salbmagirje* 1897 nr. 69 (overs. av J. N. Skaar): «Jesus, Jesus, Jesus læ dal» (Ludämilie Elisabeth) = «Jesum, Jesum, Jesum sigter» (L. 81)
- *Salbmagirje* 1897 nr. 77 (overs. av J. N. Skaar): «O jurdaš, go læk čoagganam» (Wexels) = «O tænk, naar engang samles skal» (L. 94)
- *Salbmagirje* 1897 nr. 283 (overs. av J. N. Skaar): «Buok olbmuk, maidnot dal» (M. B. Landstad) = «Nu lover Herrens navn» (L. 545).⁵²

---

⁵² Tatt inn i *Nuotta-Salbmakirji* 1941 nr. 128 som «Puok olbmuik, Ibmilii».

Johannes Skaar fikk også inn igjen på nordsamisk Wexels' kjente misjonssalme fra 1846, «O tænk, naar engang samles skal» (*Landstad* nr. 94), som Anders Bakke tidligere hadde oversatt i *Kristalæš Salbmagirje*:

O jurdaš, go læk čoagganam
dak bestujuvvumak
dam sidi, gosa halidam
si legje davjara! :/
(*Salbmagirje* 1897 nr. 77)

Soknepresten i Herøy i Nordland, Fredrik Elster Schreiner (1861–1943), bidrog med hele 64 nye oversettelser til nordsamisk. Han har blant annet oversatt en rekke av Landstads originaltekster. Nedenfor er en stikkprøve etter de første bokstavene i alfabetet:

- *Salbmagirje* 1897 nr. 26 (overs. av F. E. Schreiner): Dal boattep mi (1v) = L. 24: I denne Stund / vi gjøre, meenig Mand (1v)
- *Salbmagirje* 1897 nr. 57 (overs. av F. E. Schreiner): Hærra Jesus, deiki boađe, læge (3v) = L. 6: Herre Jesu, kom tilstede (3v)
- *Salbmagirje* 1897 nr. 97 (overs. av F. E. Schreiner): Go suddolaš su hædes dovdda (9v) = L. 124: Naar Synderen ret ser sin Vaade (9v)
- *Salbmagirje* 1897 nr. 98 (overs. av F. E. Schreiner): Hærra Jesus, deiki boađe, divte (1v, nemlig v. 2) = L. 126: Lær mig Gud, min Synd at kjende (2v)
- *Salbmagirje* 1897 nr. 134 (overs. av F. E. Schreiner): Gost naitus-olbmuk ællema (4v) = L. 206: I Hus og Hjem, hvor Mand og Viv (4v)
- *Salbmagirje* 1897 nr. 140 (overs. av F. E. Schreiner): Gal nuorttan okt' bottek (7v) = L. 216: Der mange skal komme fra Øst og fra Vest – tatt inn i *Nuotta-Salbmakirji* 1941 nr.167 som «Kal nuortan okt' pottik ja oarjin vel maid'». ⁵³
- *Salbmagirje* 1897 nr. 245 (overs. av F. E. Schreiner): Dal læ ittam guovso-naste (2v) = L. 469: Gud er naadig, han vil ikke (3v)
- *Salbmagirje* 1897 nr. 352 (overs. av F. E. Schreiner): Bæive čuovgas dal læ časkam (7v) = L. 616: Slukt er Dagens lyse Flammer (7v) ⁵⁴

---

⁵³ Synges i Finland, Nord-Troms og Alta på en lokal variant av *Ahnfelts Sånger* nr. 80 «Var är du? Var är du?».

⁵⁴ Sunget på norsk er dette fortsatt (2018–2021) favorittsluttsangen på søndagsforsamling på Vågen bedehus, Skjervøy. Mange av familiene på dette bedehuset har etter min erfaring en viss samisk bakgrunn og tilknytning, særlig gjennom slektsbånd til den samisktalende Kåfjorddalen.

Det kom også med et par nye Grundtvig-tekster:

- *Salbmagirje* 1897 nr. 41 (overs. av J. N. Skaar): «Min arbbe-ællø sadne læ» = «Guds Ord det er vort Arvegods» (L. 44)
- *Salbmagirje* 1897 nr. 124 (overs. av F. E. Schreiner): «lbmelam, mu vuoiņa daga» = «Give Gud, jeg efterhaanden» (L. 185)

Salbmagirje 1897 var med sine 360 tekster kommet atskillig nærmere *Landstads Kirkesalmebog* enn Friis-Hættas salmeutgivelser fra 1870 og 1878. Men *Landstad* inneholdt hele 634 salmer, så det gjenstod ennå mye på at de nordsamiske kirkegjengere kunne ha tilgang til hele den nye norske salmekanon på sitt eget morsmål.

Ettervirkning av *Salbmagirje* 1897

Salbmagirje 1897 ble trykt opp på nytt i 1928, og deretter utgitt som faksimile i 1964, 1971, 1978 og 1983. Først i 1993 kom det en utgave med moderne nordsamisk rettskrivning, trykt i Finland: *Sálbmagirji* (Jyväskylä 1993). Denne salmeboka har et tillegg av nordsamiske salmer tilpasset den finske evangeliske kirken (nr. 361-491). Den norske kirke gav deretter ut et opptrykk av *Sálbmagirji* med samme rettskrivning i 2005, uten det finske tillegget. Salmeboka fra 1897 er med andre ord ennå en tilgjengelig og levende salmebok på store deler av Nordkalotten.

Salbmagirje 1897 gav M. B. Landstads norske salmebok av 1870 en indirekte innflytelse like til Finland: I *Nuotta-Salbmakirji* (Helsinki 1941) kom det med en god del salmer fra *Salbmagirje* 1897, hvorav 6 tekster av Landstad selv. Men i Finland transkriberte man annerledes, de bruker harde konsonanter der hvor man i norsk-nordsamisk rettskrivning bruker bløte konsonanter.⁵⁵ La oss ta ett vers av «Nu lover Herrens navn» (Landstad 1870 nr. 545) og smake på forskjellene:

---

⁵⁵ *Nuotta-salbmakirji. Lapinkielinen nuottivirsikirja*, Helsinki 1941, Lapin Sivistysseuran kustantama.

Dansk:

1 Nu lover Herrens Navn / og giver Herren Ære
alt Folk paa Jorderig / og Hedningenes Hære!
Thi vældig over os / er Herrens Miskundhed,
og sterk hans Sandhed staar / i Tid og Evighed!
(*Landstad* nr. 545,1)

Gammel norsk nordsamisk rettskrivning (ved biskop Skaar):

1 Buok olbmuk, maidnot dal / ja sagga ramedeket
min Ibmelæmek ja / su gudne gulateket!
Su armos migjidi / son alo čajeta,
ja littos minguim son / min oudast nanosta.
(*Salbmagirje* 1897 nr. 283)

Finsk nordsamisk oversettelse:

1 Puok olbmuk, Ibmilii / tal kiitus pajidekkit
ja vaimusteäddek ti / su kudni kulatekkit!
Su armus migjidi / son alu čajita
ja littus miguim son / min ovdast nannida.
(*Nuotta-Salbmakirji* 1941 nr. 128)

Gradvis kom det inn flere salmer fra *Landstads Salmebog* til nordsamisk. Den norske Finnemisjonen utgav heftet *Salmak ja Vuoiŋalaš lavllagak* som hadde 64 salmer og sanger (Tromsø 1906).⁵⁶ Deretter kom den fullstendig reviderte *Girko-sálbmagirji* fra 1957. Dette var en samisk parallell til *Landstads reviderte salmebok*, med Petter Dass-salmen «Hærra lekkus gudnejattujuvvun» = «Herre Gud, ditt dyre navn og ære» som nr. 1. Det var også tatt med en rekke tekster fra den utbredte legmannssangboka *Vuoiŋalaš lavllagak* fra Kåfjord i Alta (først trykt i 1934, revidert og utvidet utgave i 1955).

Etter det jeg har hørt muntlig av samiske informanter, ble ikke *Girko-sálbmagirji* like «populær» som den gamle salmeboka.⁵⁷ Rettskrivningen var forøvrig endret i forhold til den gamle postillesamiske ortografien. Etterpå har det kommet enda en rettskrivningsreform, slik vi ser i dagens utgave av *Sálbmagirji* fra 1993 (Finland) / 1996 (Norge). Eldre lokale informanter i Nord-Troms sier at de synes den moderne rettskrivningen er et hinder i forhold til det de lærte som barn. Men det aktive nordsamiske språkmiljøet i Kautokeino er

---

⁵⁶ Nasjonalbiblioteket i Oslo.

⁵⁷ Dette har jeg ikke skriftlig materiale på, og det ligger i sakens natur at man ikke noterer ned slike holdninger fra landsbygda i trykte bøker. Men det er verdt å merke seg at den finske kirke i 1993 valgte å trykke opp igjen *Sálbmagirji* i 1897-versjonen, og ikke i den moderniserte og grundig reviderte 1957-versjonen.

åpenbart tilfreds med dagens skriftreform, og har tatt initiativ til ny rettskrivning også i legmannssangboka *Vuoijjalaš lávlagat*.⁵⁸ Den nye nordsamiske bibeloversettelsen kom i 2019. Det er ingen tvil om at den moderne nordsamiske rettskrivningen er kommet for å bli.

I dagens samiske moderniseringsarbeid ser vi betydelige nasjonale forskjeller i det norske prøveheftet *Sálbmagirji II* (Oslo 2005) og den svenske autoriserte *Sámi sálbmagirji* (Uppsala 2021):

- Den nye *svenske samiske salmeboka* har kun 5 tekster av Landstad, og 7 av Grundtvig. Anders Frostenson har fått inn 16 hele salmer og et par enkeltstående salmevers. Lars Hætta har fått inn tre egne tekster og 16 oversettelser, mens Georg Gripenstad har fått inn 103 oversettelser fra svensk. Svein Ellingen har fått med to salmer, Eyvind Skeie har fått inn fire salmer. Tore Johnsen har fått inn 12 oversettelser.
- I det *norske prøveheftet* – som er et tillegg til *Salbmagirje 1897* – står det til sammenligning 17 oversatte salmer av M. B. Landstad, og 17 av Grundtvig. Frostenson har fått inn 6 salmer pluss ett enkeltstående salmevers. Lars Hætta har fått inn én egen salmetekst og 6 oversettelser, mens Georg Gripenstad har fått inn kun én oversettelse. Svein Ellingsen har fått inn tre egne tekster, Eyvind Skeie har fått inn fem egne tekster. Tore Johnsen har fått inn 32 oversettelser.

Salmene fra Friis og Hætta som forsvant og kom tilbake

Da *Salbmagirje* fra 1870/78 ble revidert i 1897, var det flere salmer som forsvant. Noen av disse har blitt tatt inn igjen i prøvesalmeheftet *Sálbmagirji II* fra 2005, som er et tillegg til *Salbmagirje 1897*. Her er én originaltekst av Lars Hætta, og flere oversettelser:

- *Sálbmagirji II* nr. 676: «O Ipmil buresivdnit dál» (Lars Hætta 1870), fra *Salbmagirje 1870* nr. 186 («O Ibmel, buristsivned don»). En bryllupssang som har blitt relativt utbredt på norsk i Arve Brunvolls oversettelse fra 1996 med ny melodi av Halvdan Nedrejord, «Å Gud, velsigna disse to» (*Norsk Salmebok 2013* nr. 652). Salmen stod imidlertid i utvidet form med 5 salmevers i *Salbmagirje 1897* nr. 302 («O Hærra Ibmel, algost juo» v. 4-5).

---

⁵⁸ *Vuoijjalaš lavllagak* følger 1955-utgaven, og ble trykt opp med moderne rettskrivning i 2019.

- *Sálbmagirji II* nr. 370: «Du lusa, Jesus, boahtit mii» («Her komme dine arme Smaa», Hans Adolph Brorson 1732), fra *Salbmagirje* 1878 nr. 229 («Du lusa Jesus boattepmi»).
- *Sálbmagirji II* nr. 531: «Mu veahkehivččet, Hearrá Jesus» («O Jesu Christ! ved dine Fødder», H. A. Timm 1839), fra *Salbmagirje* 1870 nr. 111 («O Jesus! mon du julgi gurri»). Etter Wexels' *Christelige Psalmebog* 1849 nr. 127.
- *Sálbmagirji II* nr. 536: «Vel árbmoáiggu lea» («I dag er Naadens Tid», tysk 1725 ved Brorson), fra *Salbmagirje* 1870 nr. 100 («Vel odne arbmo aigge læ»).

En lengre Kingo-tekst gjenoppstod som en forkortet og omarbeidet bønnesalme, etter å ha blitt gjemt vekk mellom jul og nyttår:

- *Sálbmagirji II* nr. 532: «O ráhkis Ipmil, veahket min» («Vi med forundring daglig maa», Thomas Kingo 1689), fra *Salbmagirje* 1870 nr. 76 («Mi galggap occat rokkus bokt»). Brukt av Wexels i *Psalmebog* 1849 nr. 95. Oversatt og noe omarbeidet av M. B. Landstad i *Kirkosalmebog* nr. 160. Forkortet versjon (v. 6-8) etter *Girko-sálbmagirji* 1957 nr. 419.

Salmen var aldri falt ut av *Salbmagirje*, men teksten måtte gjøres mer generell for å kunne brukes flere ganger i året. Formen har fått en trinitarisk struktur – ett bønnevers til Gud, til Jesus og til Den Hellige Ånd – der den gamle teksten simpelthen var en tolkning av dagens evangelium i Lukas kap. 2 med en utleggelse av Marias og Annas tro som forbilde for oss.

En nedertysk tekst fra Thomissøn som også fantes i *Salbmagirje*, ble tilsvarende redusert til to bønnevers:

- *Sálbmagirji II* nr. 586: «Go moraš mis ja heahti lea» («Hvad kan oss komme til for Nød», Andreas Knöpken 1527 ved Thomissøn), fra *Salbmagirje* 1870 nr. 14 («Mi šadda hætten migjidi»). Forkortet versjon (v. 4+8) etter *Girko-sálbmagirji* 1957 nr. 414.

Etterord: Vemodet over en tid som er borte

Da jeg begynte arbeidet med denne artikkelen i 2020, ble jeg opprinnelig bedt om å skrive en tekst som skulle hylle M. B. Landstads betydning i det nordsamiske språkområdet. Den nordsamiske salmesangen lar seg imidlertid ikke redusere til en ren oversettelse av Landstad. Gjendiktningene følger egne språkregler og har en særegen klang. Det er ofte egne sløyfer på melodiene etter eldre samisk tradisjon, en hel skog av vakre religiøse folketoner

som er knyttet til tekstene fra *Salbmagirje* 1897. Noen av disse folketonene har nylig kommet på trykk i *Sálbmagirjji šuokŋagirji* (2023), en omfattende melodisamling til *Sálbmagirji I+II*.⁵⁹ Men syngemåten kan ikke helt ut festes på papiret. Jeg vil gi et eksempel på den spesielle nordsamiske tradisjonen ved å gjengi to varianter av den danske melodien «Et barn er født i Betlehem» (tysk visemelodi ved A. P. Berggreen 1849). Denne melodien brukes ikke i vanlig norsk salmetradisjon, men lever i Nord-Troms og Finnmark på henholdsvis «Okt' mánná Betlehemis lea» («Et barn er født i Betlehem», *Salbmagirje* 1897 nr. 106) og på Grundtvig-teksten «Guds Engle sang i Stjernetal» (*Landstad* nr. 142):

Illustrasjon 9. En sjøsamisk variant nedtegnet på Skjervøy etter tradisjon fra Kåfjord i Nord-Troms, og en fjellsamisk variant fra Kautokeino. Begge nedtegnelser ved Håvard Skaadel 2019. Den dansk-tyske grunnmelodien har ikke vært brukt på norsk, men hører idag til den nordsamiske salmekanon. Man legger merke til at den fjellsamiske sangstil i innlandet har rikere utbroderinger enn den sjøsamiske sangstil ute i kystområdene: Mer melismatiske innlandsvarianter er et stiltrekk som fortsatt lever i forsamlingsangen.

⁵⁹ *Sálbmagirjji šuokŋagirji*, Oslo 2023, Verbum.

Det skulle vært arbeidet mer med den tradisjonelle nordsamiske salmesang.⁶⁰ Uansett hva vi får av nye nordsamiske oversettelser, må vi ta inn over oss at den gamle salmetradisjonen «blekner», og at den gamle syngemåten forsvinner. Så mange har mistet den samiske dagligtalen etter langvarig fornorskning. De eldre menneskene i Nord-Troms som jeg har sunget sammen med på samisk mens jeg arbeidet på Skjervøy, er en generasjon som snart er borte. De bar på en annen samisk livserfaring enn å være stolt over «samisk ånd» og bære fjellsamenes blå samekofte, for de opplevde seg definert som enkle sjøsamere. Det var vanlig strikket ullgenser som var deres drakt, sa en eldre mann i Manndalen i Kåfjord. Men den gamle *Salbmagirje* står fortsatt som et symbol på en samlet samisk identitet i en fornorsket og fremmedgjort verden. Framtida vil vise om den neste samiske salmeboka i Norge også kan ta vare på eldre samisk tradisjon, eller – som mange ganger før – forsøker å implementere den norske majoritetskulturen gjennom samisk oversettelse. En levende nordsamisk salmesang kan ikke vedtas sentralt i de store norskspråklige byene, den må erfares og dyrkes av lokale språkbrukere i deres egen livsverden. Her lyktes virkelig J. A. Friis og Lars Hætta med sitt prosjekt, for deres salmeoversettelser ble «folkekjære» blant samene. Og hver gang man synger fra *Salbmagirje* 1897 på «gamlemåten», vekker man til live minner og erfaringer fra et Sápmi fra før verdenskrigene, før evakueringen og nedbrenningen av landsdelen i 1944, før de ofte ydmykende skoleinternatene for samiske barn.⁶¹ De eldre sjøsamene som jeg har møtt i Nord-Troms, gir uttrykk for at den gamle *Salbmagirje* er langt mer enn barndomsminner. Salmeboka gir en etterklang av en verden som har forsvunnet. Det er dypere enn å forstå, det er som Paulus Utsi (1918–1975) sier det i et dikt:⁶²

Ingen ting blir
så djupt igjen
hos menneskene
som morsmålet
som løsner tankene
folder ut sinnet
og lindrer livet

---

⁶⁰ Sara Marit A. Gaup i Karasjok har kontaktet meg og meddelt meg muntlig at hun har sunget inn opptak av samtlige salmer fra *Salbmagirje* 1897 etter Kautokeino-tradisjon.

⁶¹ TJELLE, Ingjerd: *Internatliv. Den unike historien om skoleinternatene i Finnmark*, Karasjok 2022, Čalliid Lágádus. – Eivind Berggrav skriver om raske historiske endringer i Nordnorge allerede i 1937: «Det ser ut som om Hålogaland er et eneste veldig eksperimentalfelt. Det Nord-Norge jeg studerte på månedlange reiser i 1910 og 1911 – det er det ingen ting igjen av.» BERGGRAV, Eivind: *Spennings land*, Oslo 1937, Aschehoug, s. 13f.

⁶² GASKI, Harald (red.): *Våja våja nana nana. Samiske tekster ved Harald Gaski*, Oslo 1991, Cappelen Forlag, s. 72. Svensk-samiske Utsi ble født på Lyngseidet mens svenske reinsamer ennå kunne drive med reinflytting over den svensk-norske landegrensen. Dette ble nærmest umulig etter ny lovgivning av 1919.

Illustrasjon 10. «Mu vaimo havid boade dalkkot» («Bryd frem, mitt Hjertes Trang at lindre», *Salbmagirje* 1897 nr. 94) i tradisjon fra Kautokeino. Nedtegnet av Håvard Skaadel 2019. Denne salmemelodien er etter H. O. C. Zinck 1801: Dette er et godt eksempel på nordsamisk *stedegengjøring*. Noen noter dras ut, og man tilføyer små melodiske "sløyfer". Legg merke til antesipasjonene, en figur som forekommer meget hyppig i nordsamisk salmesang. Salmen har forlenget forsvunnet ut av de norske salmebøkene, men er fortsatt en helt sentral salme både i den nordsamiske salmekanon og – i enklere sjøsamisk variant – i den læstadianske norskspråklige forsamlingsang på bedehusene i Nord-Troms. Dette er toner som utfra brukernes egne vitnesbyrd "løsner tankene / folder ut sinnet / og lindrer livet" slik Paulus Utsi sier i sitt dikt. Ofte knyttet enkelte salmer til bestemte personer i familien som har gått bort, slik man får høre det i kaffesamvær i de private hjem: "Dette var mor sin salme. Dette var bror min sin salme." Slik blir tyske salmetekster fra tidlig 1700-tall holdt ved like som en del av den nordsamiske livsverden.

Kilder

1) Salme- og sangbøker i kronologisk rekkefølge

a) Fram til år 1800:

WELDINGH, Christian: *Muttom Laulagak*, 1763. – Christian Weldingh (1728–1801) var frå Sjøland, og lærte seg godt samisk. Han hadde skrevet 26 salmer per 1761 (nevnt i brev til biskopen i Trondheim), og det er dermed sannsynlig at han står bak de øvrige tekstene i salmeheftet av 1763. Rettskrivningen følger Knud Leems nordsamiske ortografi.

b) *Fram til år 1900:*

BAKKE, Anders Johnsen (utg. og overs.): *Jesus nabmi! Kristalæš Salbmagirji*, Tromsø 1860.

___: *Jesus nabmi! Kristalæš Salbmagirji*, Tromsø 1874, 2. utg., G. Kjeldseth. – En videreføring av Weldinghs salmer fra 1763, samt et rikholdig utvalg av salmer fra Guldbergs Psalmebog og fram til Wexels' misjonssalme «O tænk naar engang samles skal».

FRIIS, Jens Andreas: *Muttom Salmak*, 1861, trykt hos A. W. Brøgger. – Nr. 1–35.

___: *Muttom Salmak*, 1862, trykt hos A. W. Brøgger. – Nr. 1–52.

___: *Muttom Salmak*, 1867, trykt hos A. W. Brøgger. – Nr. 1–52.

___: *Salbmagirje*, 1870, trykt hos Brøgger & Christie. – Nr. 1–225 + «Dal gitos lekus Ibmeli» (uten nummer, siste salme).

___: *Salbmagirje*, 1878, trykt hos Grøndahl & Søn. – Nr. 1–262.

SKAAR, Johannes N.: *Girkko-Salmak*, Kristiania 1892, W. C. Fabritius. – Nr. 1–15.

Vuoïjalaš Lavllagak, Kåfjord 1934, trykt i Finland. – 300 sanger. Nr. 1–150 er fra Landstads Salmebog, nr. 151–300 er åndelige sanger.

Salbmagirje, Kristiania 1897, trykt hos A. W. Brøgger. – 360 salmer. Forfattere og oversettere er angitt.

Salbmagirje, Oslo 1928, trykt hos Emil Moestue A/S. – Opptrykk av salmeboka fra 1897. Faksimileutgave Oslo 1964, Børsum Forlag og Antikvariat A/S. Nye opplag i 1971, 1978 og 1983 ved Oddaset olgusadjuvvum. Listen over oversettere mangler. Lars Hættas 6 salmer er indikert med liten skrift nederst på baksiden av tittelbladet.

Sálbmagirji, Oslo 1996, Verbum Forlag. – Salmeboka fra 1897 med modernisert rettskrivning. Dette er første utgave av *Salbmagirje* siden opptrykket av 1983. Tilføyd en liste over forfattere, mens listen over oversettere mangler.

c) *Fram til år 2000:*

DEN NORSKE FINNEMISJON (utg.): *Salmak ja Vuoïjalaš Lavllagak*, 1906. Nr. 1–64. – Ole Andreas Thomassen (1844–1926) har oversatt salmer og sanger i dette heftet. Han var redaktør av *Sami Usteb* 1899–1903.

MELLA, Anders og Per NILSEN (utg.): *Salmak ja Vuoiŋalaš Lavllagak*, Kåfjord i Alta 1934, utgitt hos Nuorttanaste. – 300 sanger. Nr. 1–150 er overveiende fra Landstads Salmebog, nr. 151–300 er åndelige sanger fra norsk og finsk.

Nuotta-salbmakirji. Lapinkielinen nuottivirsikirja, Helsinki 1941, Lapin Sivistysseuran kustantama.

Suomi samii salbmakirji, Pieksämäki 1966. En revidert og utvidet utgave av heftet fra 1941. Tilpasset den finske *Virsi kirja* av 1938.

Gir'ko-Sál'bmagir'ji [1957], Oslo 1979, Andaktsbokselskapet. – 561 salmer. En revidert og betydelig utvidet salmebok utgitt ved en komité bestående av Alf Wiig, Asbjørn Nesheim, J. Børretzen, Hans J. Henriksen, Kristian Nissen og Lars Aanestad. En fylldig oversikt over forfattere og oversettere, inkludert Lars Hætta. – Øystein Skille framhever Alf Kristian Theodor Wiig (f. 1891) som et av de viktigste komitémedlemmene, og nevner at han oversatte 22 salmer. Men en nærmere undersøkelse viser at Jacob Børretzen bidrog med hele 97 fullstendige salmeoversettelser samt tallrike enkeltvers.

Sálmagirje – Sálbmagirji, Uppsala 1958, Almquist & Wiksells Boktrykkeri AB. – Salmer på nordsamisk og lulesamisk tilpasset *Den svenska psalmboken* av 1937.

d) Etter år 2000:

Sálbmagirji II, Oslo 2005, Verbum Forlag. – 771 salmer og sanger. Flere åndelige sanger fra *Vuoiŋalaš Lavllagak* (Oslo 1955) er tatt med, med moderne rettskrivning.

Sámi sálbmagirji, Uppsala 2020, Den svenska Kyrkan. – En helt ny nordsamisk salmebok med innsalg av andre samiske språk.

2) Åndelige sangbøker

HEIKA, Henrik Olsen (utg. og overs.): *Sion Lavlagirje*, Orkanger 1947, Kaare Grytting.

HEIKA, H. O. og A. GUTTORMSEN (utg.): *Kristalaš Lavllagak*, Kåfjord i Alta, Nuorttanasta.

LUND, Gustav Fridtjof: *Vuoiŋalaš lavllagak*, Kristiania 1896, Grøndahl & Søn. – 100 sanger. Salmer, evangeliske sanger og åndelige skillingsviser, mye stoff fra O. F. Berglunds *Hjemlandstoner*. Flere sanger er videreført i de samiske læstadianske sangbøker. G. F. Lund (1862–1912) startet tidsskriftet *Nuorttanaste*, og var Finnmarksmisjonær for Den ev. luth. Frikirke.

MELLA, Anders og Per NILSEN (utg.): *Salmak ja Vuoiŋalaš Lavllagak*, Kåfjord i Alta 1934, utgitt hos Nuorttanaste. – 300 sanger. Nr. 1–150 er overveiende fra Landstads Salmebog, nr. 151–300 er åndelige sanger fra norsk og finsk.

[MELLA, Anders og Per NILSEN]: *Vuoiŋalaš Lavllagak*, Oslo 1955, trykt hos A. W. Brøgger A/S. – 208 sanger. – Per Nilsen i Kokelv avverterte for sangboka i *Sions Blad* nr. 1/1955. Dette er en revidert og utvidet utgave av de åndelige visene fra *Salmak ja Vuoiŋalaš Lavllagak* 1934.

Vuoiŋalaš lávllagat, [Kautokeino] 2019, Prenten Interfacsmidia. – En ny utgave av sangboka fra 1955 med moderne rettskrivning.

3) Koralbøker

Sálbmagirji šuokŋagirji, Oslo 2023, Verbum.

4) Litteratur om samiske salmer – se også fotnoter i artikkelen!

SKILLE, Øystein: 'Samisk hymnologi' in: *Hymnologiske meddelelser* nr. 4/2001, s. 309–324. – Vedlagt til artikkelen er en verdifull litteraturliste. Og den gir en god kronologisk oppsummering av samiske salme- og sangbøker, selv om den ikke er helt fullstendig.

5) Litteratur som berører samisk historie, språk og kultur – se også fotnoter i artikkelen!

AIKIO, Matti: *Polarlandsbreve og andre* [1912], Kristiania 1914, Helge Erichsen & Co's Forlag.

ANDRESEN, Astrid, EVJEN, Bjørg og Teemu RYYMIN (red.): *Samenes historie fra 1751 til 2010*, Oslo 2021, Cappelen Damm.

BJØRKLUND, Ivar: *Fjordfolket i Kvænangen. Fra samisk samfunn til norsk utkant 1550–1980*, Tromsø og Oslo 1985, Universitetsforlaget A/S.

FORSGREN, Tuuli: *Samisk kyrko- och undervisningslitteratur i Sverige 1619–1850*, Umeå 1988, Forskningsarkivet, *Scriptum* nr. 6. Redaktør var Egil Johansson.

GASKI, Harald (red.): *Våja våja nana nana. Samiske tekster ved Harald Gaski*, Oslo 1991, Cappelen Forlag, s. 72.

JENSEN, Eivind Bråstad: *Skoleverket og de tre stammers møte*, Tromsø 2005, Eureka Forlag.

KENT, Neil: *The Sámi Peoples of the North. A Social and Cultural History*, London 2014, Hurst & Company.

KJØLAAS, Per Oskar: *Bibelen på samisk. En bok om samisk bibeloversettelse*, Oslo 1996, Det Norske Bibelselskap.

LILIENSKIOLD, Hans H.: *Trolldom og ugudelighet i 1600-tallets Finnmark*, Tromsø 1998, Ravnetrykk, redigert og bearbeidet av Rune Hagen og Per Einar Sparboe.

LINDMARK, Daniel og Olle Sjöström (red.): *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna*, Skellefteå 2016, 2 bind.

LUNDMARK, Bo: 'Medeltida vittnesbörd om samerna och den katolska kyrkan' in: LINDMARK, Daniel og Olle Sjöström (red.): *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna*, Skellefteå 2016, bind 1, s. 221–240.

NESSET, Sigmund og Helge SALVESEN (red.): *Bassi čala. En katalog til Universitetsbibliotekets utstilling av samiske religiøse skrifter 13.10.–10.11.1995*, Tromsø 1995, Universitetsbiblioteket i Tromsøs skriftserie Ravnetrykk nr. 5.

OSKAL, Nils, IJÄS, Johanna Johansen og Ivar BJØRKLUND (red.): *Lars Hætta og Anders Bær: Erindringer*, Stamsund 2019, Orkana Forlag.

POLLAN, Brita (utg.): *Samiske beretninger. I utvalg fra J. K. Qvigstads Samiske eventyr og sagn*, Oslo 1997, Aschehoug.

RASMUSSEN, Siv: *Samisk integrering i norsk og svensk kirke i tidlig nytid*, Tromsø 2016, Ph.D.-avhandling, Universitetet i Tromsø.

SKAAR, J. N. (utg.): *Breve frå Niels J. Chr. V. Stockfleth 1825-1854*, Kristiania 1896, Steenske Boghandels Forlag.

WILLUMSEN, Liv Helene og Randi Hege SKJELMO: *A letter by the Sami missionary Thomas von Westen dated 1718*, The Royal Norwegian Society of Sciences and Letters, *Skrifter* nr. 1/2017. Utg. av DKNVS Skrifter var Kristian Overskaug og Merete Røskaft.

WILLUMSEN, Liv Helene: *Isaac Olsen – the first missionary among the Sami people in Finnmark?*, Nordlit nr. 43/2019, Universitetet i Tromsø.

Artikel | Ea Dal

Danske salmetraditioner i Nord- og Sydslesvig*

Når man kommer til gudstjeneste i en kirke i Sønderjylland, får man rakt eller tager selv *Den Danske Salmebog* som i enhver kirke i Danmark og tænker formodentlig ikke over, at det ikke altid har været sådan, at menighederne bruger den samme salmebog i den del af landet som i resten af Danmark. Hvis vi kalder landsdelen Nordslesvig, kan det være, at der ringer en klokke. Den sydligste del af Jylland er en del af det tidligere hertugdømme Slesvig, som var tysk i årene fra 1864 til afstemningen om grænsedragningen i 1920. Det er nu ikke udelukkende den omstændighed, der gør, at man har brugt andre salmebøger; hertugdømmet har siden reformationstiden haft sin egen kirke- og salmehistorie, og dybest set skyldes den nuværende grænses forløb især kirkesprogene i landsdelen fra før reformationen.

Det følgende er et forsøg på gennem små nedslag at give et indtryk af salmesangen i den heksekedel, de kirkelige forhold i Nord- og Sydslesvig var ifølge superintendent (dvs. biskop) Theodor Kaftan (1886–1917). Han var en flittig visitator i Slesvig stift, der omfattede hele hertugdømmet, og havde derfor stor indsigt i, hvordan salmesangen varierede fra sogn til sogn. I hans embedsperiode prægede også nationale spændinger forholdet mellem dansk og tysk sprog, mens de indtil begyndelsen af 1800-tallet ikke var relevante for, hvilket sprog der blev prædikeret på. Slesvig var fra reformationen til i dag, hvor grænsen ligger fast, præget af skiftende grænser på kryds og tværs på mange områder: kirkelig og verdslig administration, kirke- og skolesprog og tysk og dansk kultur. Det følgende retter fokus på forholdene i de områder, hvor folkesproget var dansk, dvs. Nordslesvig og nogle få sogne syd for den nuværende grænse.

I avisen *Dannevirke* nr. 14 fra 1882 kan man læse følgende:

---

* Redigeret bidrag til *Nogle betænkninger om dansk sprog og litteratur. Festskrift til Marita Akhøj Nielsen*. Red. af Jens Bjerring-Hansen mfl. Universitets-Jubilæets danske samfunds skriftserie nr. 604. 2021.

Nu træffer det sig ofte, at Salmen findes i forskellige Bearbejdelser i alle tre Samlinger (salmebøger), og der kommer derved en Koncert i Stand, der meget minder om Ordsproget: Enhver Fugl synger med sit Næb. For at der nu kan komme en lignende Afveksling i Melodien som i Teksten, saa spiller man ikke Salmerne efter Berggreens, Weyses eller en anden dansk Koralbog, men man spiller, efter hvad der forsikres, tyske Melodier. Alle Medlemmer af Menigheden, der har lært at synge, bruger selvfølgelig den rigtige danske Melodi, de andre, der ikke kan synge, nynner lidt med efter den, og saaledes fremkommer en meget angenem Variation, der maa klinge godt i Ørene paa enhver, der hader danske Salmer og Salmesang.¹

Det lidet opbyggelige salmesangskaos, som citatet beskriver, fandt sted i Gammel Haderslev Kirke, hvor man i disse år til de danske gudstjenester sang efter hele tre salmebøger samtidigt, men kunne nøjes med dobbelte nummertavler, fordi to af salmebøgerne havde samme numre, men ikke samme tekstredigering. Man kunne synes, at tre salmebøger ville være rigeligt til landsdelen, men i andre kirker sang man anderledes: Medlemmerne af de på dette tidspunkt to grundtvigske frimenigheder (Rødding og Bovlund) brugte Grundtvigs *Fest-Psalmer*, og i flere sogne blev der stadig sunget salmer på tysk ved de dansksprogede gudstjenester, også der hvor menigheden ikke forstod tysk. Da der omkring 1880 blev lavet en undersøgelse af, hvilke danske salmebøger de enkelte menigheder i Nordslesvig brugte i kirkerne, nåede man op på syv, hvortil skal lægges *Fest-Psalmerne* og brødremenighedens salmebog i Christiansfeld.

I kongeriget Danmark har man siden 1569 haft en ubrudt række af mere eller mindre autoriserede kirkesalmebøger, så det kan undre, at det i en anden del af helstaten kunne ende med det heterogene virvar, som citatet giver udtryk for. Det har flere grunde: Kongerigets salmebøger blev ikke autoriseret til brug i Slesvig, administrativt var landsdelen underlagt forskellige og skiftende autoriteter både verdsligt og kirkeligt, og menighederne havde større indflydelse på både præste- og salmebogsvalg end i Danmark. Måske kan man tilføje, at vejen fra København til Slesvig var lang og præget af en vis ligegyldighed. Det ligger i begrebet "autoriseret", at der i kirkerne ikke måtte synges andre salmer end dem, der findes i de officielle salmebøger, uanset at der blev udgivet andre salmesamlinger til privat brug. I Slesvig, hvor der altså ingen officielle danske salmebøger var, kunne man indtil ca. 1800 sådan set synge hvad som helst.

---

¹ Citeret efter Thade Petersen: »Bidrag til Den sønderjydske Salmebogs Historie«, Sønderjyske Aarbøger 1944, s. 45–91. Avisen Dannevirke årg. 1882 er ikke tilgængelig på internettet.

Forholdet mellem dansk og tysk kirkesprog efter reformationen

Det var oprindeligt Christian III's tanke, at Kirkeordinansen fra 1537, der regulerede den reformerede kirkes forhold i Danmark og Norge, også skulle gælde i Slesvig, og tre af hertugdømmets reformatorer var underskrivere af udkastet til den. Der var imidlertid lokale kræfter, der trak i en anden retning, så i 1542 kom der en kirkeordinans på neder- eller plattysk for hertugdømmerne Slesvig og Holsten.² Forskellene til den danske var ikke store, men en på sigt afgørende forskel var, at gudstjeneste- og skolesproget blev fastlagt til at være dansk i den nordlige del af Slesvig, mens det skulle være plattysk mod syd i en linje nord om Løjt, Hostrup, Ravsted og Tønder, uanset at størstedelen af landbefolkningen talte dansk helt ned omkring Husum og Slesvig by. I forløberen for ordinansen, Haderslev-artiklerne fra 1528, som den senere Christian III udsendte som hertug af det lille hertugdømme Haderslev-Tørning Len, begrundes brugen af folkesproget i kirken med Jesu eget påbud.³ Selvom gudstjenestesproget skulle være dansk, blev der i de nordslesvigske købstæder også prædikeret på plattysk. Måske er der tale om status quo; også i den katolske tid blev der prædikeret, og allerede før 1400 var der to uddannelsessteder for kannikker: Haderslev, hvor sproget var dansk, og Slesvig, hvor det var tysk.⁴

I begyndelsen af 1600-tallet blev plattysk fortrængt af højtysk, ikke bare i administrationen og i retssystemet, men også i kirken. Det var der flere årsager til: reformatoren Martin Luthers oversættelse af Bibelen blev normgivende for højsproget, som derfor blev anset for at være "det hellige sprog", selvom folk ikke forstod det. Det ville uden tvivl have undret reformatoren, der jo netop ønskede, at kirkegængerne skulle kunne forstå og følge med i gudstjenesten. Mange præster i det sydlige område var uddannet på tyske universiteter og kunne ikke dansk, og fik det heller ikke lært, selvom deres sognebørn kun talte dansk, dvs. sønderjysk. I tidens løb skiftede folkesproget derfor der, hvor kirke- og dermed også skolesproget var tysk. Det er en af forklaringerne på, at den nuværende afstemningsbestemte landegrænse stort set følger den gamle grænse mellem dansk og tysk gudstjenestesprog.

---

² *Kirkeordinansen 1537/39*. Tekststudgave med indledning og noter ved Martin Schwarz Lausten. Odense 1989.

³ Weitling, s. 148ff.

⁴ Samme, s. 130.

Billede 1. Kort over hertugdømmet Slesvig med de stednavne, der er nævnt i teksten. Den stiplede linje i midten markerer den nuværende grænse. Korttegner: Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen.

En af de første, der interesserede sig for forholdet mellem dansk og tysk sprog i Slesvig, var Erik Pontoppidan, der begyndte sin præstetid på Als og senere blev hofpræst, biskop, professor og salmebogsudgiver mm. I det nyoprettede Videnskabernes Selskab gav han en meddelelse om "Det danske Sprogs Skiæbne og Forrige saavel som nærværende Tilstand udi Sønder-Jylland eller Førstendømmet Slesvig".⁵ Han vurderede, at "3/4 af Landets Indbyggere tale endnu daglig Dags intet andet end Dansk i deres Huse, almuens Folk, mest Bønder", hvorefter han opstiller fem paragraffer, som skal bevise, at dansk er det oprindelige sprog i Slesvig, og at kirkens fortydskning er urimelig, men villet af fyrster, adel og gejstlighed. Indbyggerne er "aleene ved adskillige Tilfælde blevne omskabte til half Tydske". Det kunne næppe være sagt med større vægt 150 år senere, hvor de nationale

⁵ Trykt i *Skrifter, som udi det Kiøbenhavnse Selskab af Lærdoms og Videnskabers Elskere ere fremlagte og oplæste i Aarene 1743 og 1744*, 1. Deel. Kbh. 1745. Bidraget genudgivet Tønder 1943.

modsætninger i Nordslesvig var på sit højeste. Han bringer en liste med sønderjyske dialektord med forklaringer (og en måske mindre relevant opremsning af jyske låneord i engelsk). I øvrigt mener han, at tyskerne stammer fra Jylland, det skulle være de kimbrere, der drog sydpå, og at foranstillet artikel i jyske dialekter er en påvirkning fra tysk.

Pontoppidan ville have glædet sig over det lange liv, hans salmebog fra 1740 fik i Nordslesvig. På den anden side må han have undret sig over, at hans katekismus "Sandhed til Gudfrygtighed" blev brugt i skolerne i en tilbageoversættelse fra en tysk oversættelse, der var lavet til skolerne sydpå. Man skal måske lige have med, at Pontoppidans katekismus var en af ham selv oversat og bearbejdet katekismus af den tyske teolog og pietist Ph.J. Spener.

Salmesangen i Nordslesvig

Desværre ved man næsten intet om hvilke salmebøger, der har været benyttet i hertugdømmerne i de første 150 år efter Reformationen. Der var kirkehåndbøger med gudstjenesteordninger og et mindre udvalg af salmer, som menigheden ved degnens eller præstens hjælp har lært udenad. Den første egentlige salmebog på tysk til menighedsbrug kom i 1680.⁶ Hverken Hans Thomissøns salmebog fra 1569 eller Kingos salmebog fra 1699 blev som nævnt autoriseret til brug i Slesvig.

Der var dog en undtagelse. Den nordvestlige del af hertugdømmet Slesvig hørte under Ribe stift (til 1864) og øerne Als og Ærø (til 1819) under Odense stift. Disse områder havde dansk kirkeret, og dermed gjaldt den danske kirkeordinans fra 1685 der, ligesom man brugte de autoriserede salmebøger, Kingos og senere *Evangelisk-Christelig Psalmebog*. Sprogforskeren H.F. Feilberg, hvis far var præst i Vester Vedsted, skriver i et meget smukt stykke, "Barndomsliv i Vesteregnet": "I kirken rådede *Evangelisk Psalmebog*, salmernes indhold, degnens tarvelige orgelspil, passede ubeskrivelig slet til de gamle snørklede melodier, der var blevet stående fra Kingo's Salmebogs tid og folkets gammeldags gudsfrygt; men man lagde sine egne tanker og følelser ind i de kedsommelige rimerier, og så gik det".⁷

Stiftsgrænserne til Slesvig stift "var mere end en 'grænse', den var en Afgrund, dybere og bredere end Skagerak, thi sidstnævnte forbandt dog Danmark-Norge, men Kongeaen skilte

---

⁶ Christian von Stoecken, *Kleines Holsteinisches Gesang-Buch*, Rendsburg 1680. Til trods for navnet også indført i den tysksprogede del af Slesvig.

⁷ *Sønderjyske Aarbøger* 1897, s. 174.

Slesvig fra Danmark-Norge”.⁸ Også præsternes baggrund og uddannelse var forskellig: Præsterne i Ribe stift havde læst ved Københavns universitet, mens de i Slesvig stift var uddannet på forskellige tyske universiteter, inden universitetet i Kiel blev oprettet 1665.

I hele Slesvig var man i en meget lang årrække henvist til at synge udenad, lige meget om tysk eller dansk, og i de færreste kirker var der orgelledsagelse. Det var ikke meget anderledes nord for Kongeåen, de færreste havde råd til at købe en dyr salmebog, og hvis almindelige mennesker ejede en, var det til privat brug ved husandagter, ikke til at tage med i kirke. Salmebogshylder og salmenummertavler kender man først fra omkring 1800. Der er mange vidnesbyrd om, at der blev sunget salmer på tysk ved de danske gudstjenester langt op i tiden eller på dansk og tysk samtidig. Det er værd at bemærke, at det også var tilfældet ved de danske gudstjenester, salmedigteren H.A. Brorson stod for i Kristkirken i Tønder som ”dansk og tredjepræst”. Hans salmer blev udgivet i små hæfter, der var beregnet til brug i hjemmene, ikke i kirken. I nogle sogne sang man i århundreder hver eneste søndag udelukkende de samme tre salmer: ”Aleneste Gud i Himmerig”, ”Nu bede vi den Helligånd” og ”Vi tro, vi alle tro på Gud”. Den første og den sidste er liturgiske led, den midterste er Luthers gendigtning af en førreformatorske leise, der også i Danmark blev sunget som fast salme før prædikenen.

Det er svært at komme efter, hvad der ellers blev sunget rundt om i de nordslesvigske kirker, men der findes en liste fra Øster Løgum sogn i 1660 over de salmer, der blev brugt ved søndagsgudstjenesten og ved vielser og begravelser i sammenhæng med disse. Den består af 16 salmer, som på to nær findes i Thomissøns salmebog, fordi de hører til de mest almindelige fra tiden. Det nævnes, at de blev sunget stående, og at folk rettede sig efter degnen, som også var kirkesanger. Der er noget, der tyder på, at der ikke kom variation i salmesangen i Øster Løgum før i 1780.⁹ Men det kunne vel heller ikke være anderledes, når der fra kirkeledelsens side blev pålagt generalsuperintendenten at sørge for

Dass keine unbekanntnen oder neuen Gesänge in den Kirchen eingeführt werden, gleich es denn auch am besten ist, dass die in einer jeden Kirche gebräuchlichen ohne einzige neue Veränderungen, als welche nur den gemeinen Mann verwirren, daselbst gesungen werden.¹⁰

Der er ikke noget at sige til, at præsterne klagede over den ”trættende og sløvende salmesang”, som var meget langsommere, end vi kender det i dag. Nogle steder sang kun

---

⁸ H. Hejselbjerg Paulsen, s. 16f.

⁹ Samme, s. 46ff.

¹⁰ Samme, s. 49.

deggen eller skoleeleverne, der lærte salmerne i skolen, eller folk stod på kirkegården og kom kun ind i kirken under prædikenen og for at få velsignelsen.¹¹

Man undrer sig måske over, at de danske salmebøger og andre bøger ikke i større tal fandt vej over grænsen mellem Danmark og hertugdømmet. Men det var ikke så ligetil. Grænsen var også en toldgrænse, og skolebøger blev udgivet i hertugdømmerne, i nogle tilfælde oversat til tysk til brug i skolerne i den sydlige del som fx Pontoppidans førnævnte katekismus. Det var i andre fag end dansk mere reglen end undtagelsen, at der også i Nordslesvig blev brugt tyske skolebøger, som de dansktalende børn ikke forstod.

De første salmebøger på dansk i Nordslesvig

I begyndelsen af 1700-tallet skete der imidlertid noget. Pietismens indtog betød, at fokus blev rettet mod den enkeltes tro og fromhed. Det betød bedre skoleundervisning og blandt de voksne en interesse for at synge nye salmer på deres mere fængende melodier. Før den pietistiske vækkelse brød igennem, havde sognepræsten i Varnæs, Bertel Chr. Ægidius, 1717 udgivet den første salmebog på dansk i hertugdømmerne beregnet til kirkebrug, *En Nye Psalme-Bog*. Den er ikke pietistisk, mere ortodoks-luthersk, og ikke præget af interesse for danske salmer, men Ægidius oversatte nyere salmer fra tysk og skrev en del selv. 132 af de 415 numre er af ham. Som overskrift over hver salme stod den tyske titel, ikke nogen dårlig idé, når de slesvigske præster var uddannet på tyske universiteter og kendte de tyske salmer. Varnæssalmebogen blev ikke meget udbredt som kirkesalmebog, men var dog i brug i Ullerup og Varnæs sogne til 1880. Den fik imidlertid stor betydning som andagtsbog i hjemmene langt ned i Sydslesvig, hvor den bidrog til at bevare dansk sprog.¹²

Denne første danske salmebog i Slesvig var med til at bane vejen for den mest udbredte og elskede salmebog i landsdelen: Pontoppidans salmebog, *Den Nye Psalme-Bog*, fra 1740. Den indeholdt alle salmer fra Kingos salmebog, 48 fra Ægidius' og ikke mindst 92 af H.A. Brorsons egne salmer og oversættelser fra tysk. Bogen blev ikke autoriseret til brug i kongeriget, men i Slesvig (og Norge) tog de dansktalende den til sig både som kirkesalmebog, til hjemmebrug og i de gudelige forsamlinger, der opstod især i Vestslesvig. 1765-1890 var det den mest brugte salmebog i de dansksprogede sogne.¹³

---

¹¹ Samme, s. 66, note 27.

¹² Samme, s. 153.

¹³ Weitling, s. 236.

Det er vanskeligt at nå frem til hvilke salmer fra den, der er blevet brugt. Et lille indblik giver Christen Hansens dagbog.¹⁴ I Nordslesvig var bønderne ikke stavnsbundne og underlagt godsejere, så nogle steder oprettede de selv skoler og sørgede for varieret undervisning, ikke kun læsning af katekismen. Man kender flere dagbøger skrevet af bønder, mest om dyrkning og vejrforhold, men af og til falder der bemærkninger af om andre forhold. Christen Hansen, der boede i landsbyen Elstrup i Egen sogn på Als, skriver i 1771:

Den 25. aug. Dominica XIII post trinit. saa vi først at num.tabellerne vare komne i kierken, nemlig 4. [...] Den 1. sept. Dom XIV post trint. sang vi til høimesse i kierken den psalme no. 458, som stod malet paa enhver tabelle, og denne var den første vi sang efter num.¹⁵

At kirken har fået nummertavler betyder, at i hvert fald nogle af kirkegængerne må have medbragt en salmebog, og af flere indførsler, hvor Christen Hansen angiver både nummer og salmelinje, er det klart, at menigheden sang efter Pontoppidans salmebog. Da sognets nye præst Hans Ahlmann blev indsat 4. søndag efter Trinitatis 1801, blev der sunget fem salmer, der alle kan findes i *Den Danske Salmebog 2002*.¹⁶

Oplysningstiden

1792 blev J.G. Chr. Adler generalsuperintendent for Slesvig. Med ham kom også den rationalistiske oplysningsteologi, hvor fornuften sommetider spillede en større rolle end Gud selv. Adler var en lærd og flittig mand, først præst ved Frederiks tyske Kirke i København (den nuværende Christians Kirke), tysk hofpræst og professor og europæisk kendt som ekspert i syrisk. Han fik af kirkeledelsen, det tyske kancelli i København, til opgave at udarbejde en ny alterbog eller 'agende', så der kunne komme orden på den herskende liturgiske vilkårlighed. Da bogen forelå, både på tysk og på dansk, gav den anledning til et aldrig før set bondeoprør. Mange forstod indholdet som indførelsen af en helt ny religion og protesterede både lokalt og i København.

De ville høre de gammelkendte læsninger, synge de (tre) salmer, de sang hver søndag og bede Fadervor i den ordlyd, de var vant til. Kancelliet måtte opgive en landsdækkende indførelse af agenden, helt uhørt for den enevældige konges embedsværk. På landet

---

¹⁴ Christen Hansens dagbog, Elstrup 1766–1810. *Fra Als og Sundeved* – Bind 64, 1986.

¹⁵ Samme, s. 41f. 458 er Paul Gerhardts salme "Skulle jeg min Gud ej prise", som levede videre i de sønderjyske salmebøger.

¹⁶ Nr. 63, 435, 297, 490 og 310

indførte nogle præster som loyale undersætter dele af alterbogen, mens den i købstæderne vandt indpas uden større problemer.¹⁷

Ikke nok med det. Adler skulle indføre en ny skolereform; det var kirkens opgave at føre tilsyn med skolerne, og præsterne i de enkelte sogne var ansvarlige for undervisningen i deres skoledistrikt. Reformen strandede delvist af samme grund som agenden. Landbefolkningen ville ikke have nye skolebøger, fordi man var bange for, at de skulle liste den nye lære ind ad bagvejen. Problemet var ikke nyt. Især var der i den pietistiske tid opmærksomhed rettet mod folke- kontra prædikenssproget, fordi den pietistiske opfattelse af det talte ord er, at det skal nå til hjertet og medføre bod, anger og omvendelse. Det har sine vanskeligheder, hvis man rent sprogligt ikke forstår forkyndelsen. Pontoppidan havde gjort Christian VI opmærksom på de problemer, han havde oplevet på nært hold på Als. Kongen ønskede en undersøgelse, men embedsmændene i det tyske kancelli var uforstående og syltede sagen. De talte højtysk og havde ingen føling med tilstandene i Slesvig. 1810 udsendte Frederik VI en forordning om brugen af dansk i skolerne, også den blev syltet og glemt. Dog satte Adler som øverste skoleansvarlig igennem, at skolebørnene i Nordslesvig skulle have skolebøger på dansk.

1780 fik de tysksprogede sogne i Slesvig-Holsten en ny rationalistisk salmebog, redigeret af J.A. Cramer, *Allgemeines Gesangbuch* [...]. Adler mente, at de dansksprogede også fortjente en salmebog, der repræsenterede den nye tidsånd. Han sammensatte en *Christelig Salmebog til Brug for de danske Menigheder i Hertugdømmet Slesvig* med 200 numre. Den udkom 1798, samme år som *Evangelisk-Christelig Psalmebog* i Danmark og var mindst ligeså uevangelisk og ukristelig som den. En senere, mindre rationalistisk tid har karakteriseret disse salmebøger sådan, fordi de gammelkendte salmer i dem var bearbejdet næsten til ukendelighed. Den blev næppe brugt eller solgt, højst bundet ind sammen med Pontoppidans salmebog. Ingen ønskede mere oprør og vrøvl. Men der var et problem: landsdelen var ved at løbe tør for trykte salmebøger. Der blev nedsat et udvalg, der skulle redigere en ny salmebog, men det opløste sig selv i løbet af 1830'erne. Efter Adlers død 1834 genoptrykte man i stedet Pontoppidan flere gange. Alligevel indberetter provst Michael Ahlmann i Tønder om kirkesangen i provstiet omkring 1845, at den ikke var god, mange steder ligefrem uheldig, ja "unerträglich", især på grund af forældede eller manglende salmebøger.¹⁸

---

¹⁷ Hele sagen er skildret i Lars N.Henningsen: *Værdikamp og folkeuro. Bønder, præster og øvrighed i 1790'ernes Slesvig*. Skr. udg. af Hist. Samfund for Sønderjylland, nr. 111. Aabenraa 2016.

¹⁸ Pontoppidan Thyssen, s. 122.

Regulering af kirke- og skolesprog

Selvom kontakten med dansk kirkeliv var sparsom, var både præster og opvakte lægfolk klare over, at der i de første årtier af 1800-tallet var grøde i salmedigtningen: Grundtvig, Ingemann, H.A. Timm og flere andre skrev salmer, som efter den rationalistiske periode igen talte om Gud som andet end forsyn. Hertil kom, at brødremenigheden i Christiansfeld, som ganske vist var tysksproget ved sin grundlæggelse 1773, udsendte sangbøger på dansk, der fik en stor udbredelse i Nordslesvig, og i prædikanten N.J. Holm havde en dansk salmedigter og -oversætter. For at denne fornyelse også skulle komme Slesvig til gode, udgav to præster, Chr. Wollesen Meyer i Vilstrup og U.S. Boesen i Oxenvad og Jels 1844 en revideret udgave af Pontoppidans salmebog, der bragte nogle af de nye salmer, i et senere tillæg endnu 36 salmer, især af Grundtvig. Denne bog med den enkle titel *Psalmebog* blev autoriseret til brug i de dansksprogede kirker og skoler, altså endelig et forsøg på at skabe et fælles grundlag for kirkesangen. Snart kom imidlertid treårskrigen 1848–1850. Det havde følger for kirkesproget – og for mange præster. De, der havde støttet den slesvig-holstenske sag, blev afskediget eller flygtede, bl.a. Kaftans far. I alt ca. 100, næsten halvdelen af Slesvig stifts præster, forlod deres embeder; de blev erstattet af præster fra Danmark.

Billede 2. Sprogskripterne afgrænsning 1851–1864. Kort i Kühl og Matlok: *Du og din kirke*, 1986.

Kirkesproget blev reguleret: i Nordslesvig dansk, i Mellemslesvig bortset fra Vestkysten både dansk og tysk, mens skolesproget skulle være dansk, og syd for en ret tilfældig trukket linje fra Kappel til Husum kun tysk. De såkaldte sprogreskripter gav anledning til megen strid og uvilje, hvad man kan få et indtryk af i biskop Boesens visitatsberetninger. Salmebogsudgiveren Boesen blev udnævnt til biskop 1854, efter at slesvigeren, professor og senere biskop over Sjælland, Hans L. Martensen havde afslået tilbuddet om stillingen. Sin første visitats holdt Boesen 8. september i Adelby kirke, en landsbykirke lidt uden for Flensborg.

”Visitationen i Kirke og Skole paa Dansk. I Kirken blev der sunget Tysk ved den danske Gudstjeneste. Kirkebygningen i god Stand med et Orgel”. 20. september i Gelting: ”Vis. paa Tysk. Pastor Schmidt kan slet intet Dansk, men regnes for at være loyal og føjelig”. 27. september i Nørre Brarup: ”Vis. paa Dansk. I Kirken dansk Salmesang af den af Ministeriet autoriserede (Meyer- Boesenske) Salmebog”. 28. september i Bøl: ”Vis. paa Dansk. Dansk Salmesang. Børnene var talrigt til stede, derimod kun enkelte Voksne”. 13. oktober i Jørl:

Vis. paa Dansk. I Kirken blev der paa én Gang sunget baade Tysk og Dansk, idet Melodierne og Versenes Antal vel var de samme, men Salmerne selv aldeles forskellige, hvilket gav et højst besynderligt Ensemble. De danske Salmer var tagne af Roskilde Konvents Salmebog. Det Hele anser jeg for en meget uheldig Idé af Præsten.¹⁹

Måske skyldtes Boesens syn på den ”uheldige Idé” ikke så meget den blandede dansk-tyske salmesang som det faktum, at menigheden ikke brugte hans egen salmebog. Det førte til problemer flere steder, hvor de nye, grundtvigsk prægede præster foretrak at indføre den nye danske *Psalmebog til Kirke- og Huus-Andagt*, kaldet Roskilde Konvents salmebog, i stedet for Meyer-Boesens. Præsten i Husby, Aleth Hansen, skrev til administratoren af sprogreskripterne, Th. Regenburg, 21. september 1854, altså lige da Boesen var begyndt at visitere:

Naar de Allerfleste have foretrukke R.-C.’s Psalmebog for Boesens, da er det vel: 1. fordi der i denne er taget saa at sige intet Hensyn til den nyere danske Psalmedigtning, in specie Grundtvigs med dens folkelige Melodier; 2. fordi vi haabede at kunne i dette Punkt komme til nogen Lighed med Kongeriget; 3. fordi vi fandt Sproget ikke altid saa godt, som ønskeligt var, i Boesens, og 4. fordi Prisen for samme vanskeliggjorde dens Indførelse. Han synes imidlertid at være tilbøjelig til at faae et Tillæg...

---

¹⁹ H.F. Petersen: *Ulrich Sechmann Boesen i Slesvigs delte Bispedømme*. Visitationsuddrag s. 359–365.

Visitatsberetningerne giver også et billede af en voksen befolkning, der nogle steder bliver væk fra kirken i protest, mens skolebørnene naturligvis skulle mødte op sammen med læreren for at blive overhørt i katekismen. I løbet af 1850'erne bliver messefald til de danske gudstjenester almindeligt, selv ved visitatserne. Aleth Hansen foreslog at udgive en salmebog med teksterne på begge sprog til brug i de blandede distrikter, det blev ikke til noget, det var forbeholdt en senere tid.²⁰

I Adelby fik kirken ved juletid 1861 hundrede eksemplarer af *Psalmebog til Kirke- og Huus-Andagt*, og præsten, Hans Chr. Lassen, skriver begejstret:

Menigheden sang af fuldt Bryst, og Sangen gik saaledes meget godt og det til almindelig Glæde, da man ikke havde troet, at den danske Sang ville have lydt så smukt og højtideligt; navnlig forbavsede det i høj Grad Tyskerne. [...] Mine Jurater [kirkeældste] gik straks ind på mit forslag – et Bevis på deres Velvilje ogsaa i denne Sag – at lade indrette et Skab med Laas bag Alteret, hvori Salmebøgerne ligger baade tørt og sikkert.²¹

Sprogskripterne var et fejlgreb, grunden er bedst beskrevet af præsten og salmehistorikeren Hejselbjerg Paulsen, der citerer den sønderjyske historiker A.D. Jørgensens selvbiografi: ”men intet kunde dog for mig lignedes ved Ordenes Klang i Vers som dette: ‘Herr Gott, du bist unsere Zuflucht für und für...’ eller ‘Herr, du erforschest mich und kennest mich...’” og han fortsætter:

naar vi, som har haft tysk Skolegang, genkender den samme Følelse i vort eget Sind, saa forstaar man, at det var Helligbrøde, de to jurister [Regenburg og Tillisch] begik, da de med et Pennestrøg udslettede den tyske Bibel. Thi Sydslesvigerne havde intet andet. Det var at berøve den Fattige hans sidste Skilling.²²

Dette gælder naturligvis også modsat; er man vokset op med dansk bibel og gudstjeneste, er det i mange tilfælde uanset sindelag det, der er bestemmende for ens religiøse følelse.

---

²⁰ Der findes et meget tidligt eksempel på en sådan bog, nemlig *Etliche schöne auserlesene Geistliche Lieder, Psalmen und Lobgesenge so gemeinlich in der Christlichen Kirchen gesungen werden, auff Deutsch und Denisch Sprache zusammen gesetzt, allen frommen Christen, zu nutz und gute*. Fortalen er underskrevet af bogtrykkeren Lorentz Benedicht 1582 i København. 2. udgave 1590, 1605 og 1617. Måske især til brug i hovedstaden med dens mange tysktalende indvandrere.

²¹ H.F. Petersen: *Fra sydslesvigske Præstegaarde*. Træk fra Kirke- og Folkelivet 1850–64. Kirkeligt Samfunds Forlag. Kbh. 1938, s. 85.

²² *Slesvigs delte Bispedømme*, s. 234f.

Forholdene efter 1864

Efter nederlaget i 1864 gik afskedigelsesbølgen i præstestanden den modsatte vej. De danske præster i Sydslesvig blev afskediget af det nye tyske styre, når de nægtede at underskrive en loyalitetserklæring og undsige den danske konge, hvis embedsmænd de jo var. Sprogforskeren H.F. Feilberg var præst i Store Vi; straks efter tilbagetoget fra Dannevirke får han befaling om at prædike på tysk. Så vidt han vidste, var der kun to tysktalende i hele sognet, men folk begyndte at undgå præstefamilien. Han skriver:

den befolkning, jeg i de år levede iblandt, hørte til de mindst oplyste, jeg nogensinde har kendt. Hvor kunne det være anderledes, når man lægger mærke til, at skoleundervisningen havde i umindelige tider været tysk, nej, lad mig hellere sige: sålænge der havde været en skole, men hjemmets sprog været dansk fra arildstid.²³

Han blev afskediget i maj 1864 og citerer tyske aviser for at skrive om de danske præster: at de var "en flok banditer, som den danske regering havde sluppet løs over det ulykkelige land, horkarle, drankere, uduelige personer, som solgte retten for penge". Han har selv gjort sig umage for at lære tysk, for: "jeg ville betragte det som aldeles utilstedeligt at leve som præst blandt et fremmed folk med et hussprog forskelligt fra folkets". Om det danske sprog i Mellemslesvig skriver han, at det danske sprog var blevet et hverdagsprog, berøvet "åndelighedens karakter", så folk brugte tyske ord om begreber, både gejstlige og religiøse.²⁴

Også i Nordslesvig skiftede mange embeder indehaver; nogle forsvandt med det samme nordpå, andre, da de 1867 skulle aflægge ed til den preussiske konge, andre igen, da de blev pålagt at bede for Tysklands sejr i den fransk-tyske krig 1870–1871. Da nu konventsalmebogen var blevet kendt i Slesvig, arbejdede mange menigheder på at få den godkendt til brug i hele Nordslesvig, men det blev opfattet som et nationalt symbol. I stedet bad den tyske kirkeledelse provst Chr.A. Valentiner om at revidere den uopslidelige Pontoppidan for endelig at få én salmebog til alle menigheder. Den fik titlen *Den Pontoppidanske Psalme-Bog. Ny revideret Udgave* og udkom 1876. Valentiner beholdt 367 af salmerne fra den gamle bog med de samme numre, nogle bearbejdet, de sidste 183 salmer var dels fra Meyer og Boesen, dels fra konventsalmebogen, men et meget beskedent antal

---

²³ H.F. Feilberg: *Erindringer fra et dansk præsteliv i Mellemslesvig, Sønderjyske Aarbøger*, 1895, s. 5. Det gælder flere af bidragene i Sønderjyske Årbøger fra tiden, at de har lille begyndelsesbogstav i navneord (A.D. Jørgensen, M. Mackeprang). En afstandtagen til tysk?

²⁴ Citaterne er fra samme, s. 15, 24 og 32.

nye, af dem var 17 af Ingemann, fem af Grundtvig. Over de tyske salmer stod originaltitlen med store, fede bogstaver, det blev opfattet som en provokation.

Og her kan vi så vende tilbage til det indledende citat fra avisen Dannevirke. I Gammel Haderslev, hvor Valentiner vel at mærke selv var provst, var der på en ene side af nummertavlerne numrene fra Meyer og Boesen, på den anden side de tilsvarende salmer med numre fra Pontoppidan og Valentiner. Dette rod - for at sige det lige ud - blev sat i perspektiv af, at den tyske synode lige havde taget stilling til en helt ny *Evangelisch-lutherisches Gesangbuch der Provinz Schleswig-Holstein*, der 1884 efter 24 års arbejde blev autoriseret til brug ved de tyske gudstjenester i alle menigheder. I flere og flere sogne blev der gennem årene indført hyppigere gudstjenester på tysk, genforeningens arkitekt, H.P. Hanssen-Nørremølle udarbejdede 1897 en statistik over det stigende antal.²⁵ I 1885 blev de nordslesvigske sogne bedt om at dokumentere "salmesangsrodet", de skulle angive hvilke salmebøger, der blev sunget efter til de danske gudstjenester. Efter udgiverår så det sådan ud:

- *Kingo* 2 sogne, Spandet og Brøns, man angav at besidde ét laset eksemplar, suppleret med den reviderede Pontoppidan. I Halk sogn brugte man tidligere både Pontoppidan og Kingo, den ene før prædikenen, den anden efter.
- *Ægidius* 2 sogne, Varnæs og Ullerup
- *Pontoppidan* 52 sogne, det fremgår ikke hvilke udgaver og revisioner, der er tale om.
- *Evangelisk-Christelig* 27 sogne
- *Meyer og Boesen* 7 sogne
- *Roskilde Konvert* 20 sogne

Behovet for en ny salmebog var senest da tydeligt, og der blev nedsat et udvalg, der skulle udarbejde en sådan. Det havde seks medlemmer, hvoraf greve Hans Schack på Schackenborg, Hans Schaikier Prah, præst i Møgeltønder, og superintendent Th. Kaftan var de mest fremtrædende. De gennemgik næsten alt, hvad der fandtes af salmesamlinger og -bøger og havde held til at sammensætte en salmebog, der både medtog salmer fra den særlige sønderjyske tradition og nye, dels fra den indremissionske vækkelse, der var gået over Nordslesvig fra århundredets midte, dels af Grundtvig og hans kreds. De sidste stod der mest blæst om, hans sprog – og teologi – var og er meget fremmed for de fleste med tysk

---

²⁵ H.P. Hanssen-Nørremølle: *Statskirkens Fortyskning i Nordslesvig. Sønderjyske Aarbøger* 1897, s. 138-164.

baggrund, men udvalget medtog 65 originalsalmer og 25 oversættelser af ham foruden 29 af Ingemann mfl. Th. Kaftan blev så optaget af Grundtvigs salmer, at han i al ubemærkethed syslede med at oversætte nogle af dem til tysk, selvom han havde ledsaget optællingen af brugen af salmebøger med denne svada: "Roskildesalmebogen er især yndet i grundtvigske kredse og ikke uden betænkelige salmer af dansk national farve". Kaftan var i øvrigt et typisk grænselandsmenneske, der trods sit tyske tilhørsforhold befandt sig bedst, hvor det var naturligt at tale og høre begge sprog.

Evangelisk-luthersk Psalmebog for de dansktalende Menigheder i Slesvig blev en umiddelbar succes og var allerede året efter udgivelsen 1890 indført i 97 af de 111 sogne med dansk kirkesprog.

Prahl blev 1893 efterfølger for Valentiner som præst i Gammel Haderslev og leder af det præsteseminar, der skulle gøre de tyskuddannede præster egnede til deres embeder i de dansktalende menigheder. Han gennemgik salmer og melodier med dem og tog dem med ud i menighederne. Han var klar over, at salmernes melodier er lige så vigtige som teksterne; derom sagde han i et foredrag om salmebogen på Provstisynoden i Nordtønder i december 1888:

De nye danske Psalmer have næsten alle deres eiendommelige Melodier. De gamle maa beholde deres, naar de ikke skal sættes i en musikalsk Spændetrøie, og paa denne Maade har vi faaet henved 300 Melodier. Det er i hvert Fald 100 for mange.

Da han sammen med organisten ved Mariekirken i Flensborg, C. Heinebuch, udgav en koralbog til salmebogen, var det kun lykkedes at skære dem ned til 262. De seks grundtvigske frimenigheder, der under kritik fra tysk side blev dannet i årene fra 1874, mente dog ikke, at der var tilstrækkeligt mange Grundtvig-salmer i bogen og foretrak derfor *Psalmebog for Kirke og Hjem*, den autoriserede kongerigske salmebog fra 1899.

Efter 1920

Efter afstemningen 1920, hvor halvdelen af Slesvig blev dansk, havde man så to officielle salmebøger i Danmark, *Psalmebog for Kirke og Hjem* og den nordslesvigske. Nordslesvigerne var ikke villige til at opgive deres, men løb ind i et rettighedsproblem med et tysk forlag, så det blev svært at skaffe nye bøger. Det løstes ved udgivelsen af *Den Sønderjyske Salmebog* 1925, som udelod 85 salmer fra den Nordslesvigske, og bragte et tillæg med 190 salmer, især fra *Psalmebog for Kirke og Hjem*. Den salmebogskommission, der blev nedsat i 1946 for at udgive en ny dansk salmebog, tog hensyn til de mange salmer

og meninger, og da *Den danske Salmebog* udkom syv år efter, blev den meget hurtigt udbredt i hele landet, også i Sønderjylland. Først da, mente salmehistorikeren Anders Malling, var genforeningen helt gennemført. Med samme selvfølgelighed blev salmebogen fra 2002 hurtigt fælleseje, også i de danske menigheder i Sydslesvig.

Syd for den nye grænse i 1920 var der et dansk mindretal tilbage efter Slesvigs deling. Det var centreret om Flensborg, hvor der siden 1588 var blevet prædikeret på dansk i Helligåndskirken. Her sang man efter konventsalmebogen og senere efter *Psalmebog for Kirke og Hjem*. Det kan undre, at man ikke syntes, at den nordslesvigske salmebog var en mulighed, men med den nære kontakt til Danmark gennem Dansk Kirke i Udlandet er det nok forståeligt. De danske præster, der kom til landsdelen efter genforeningen, havde heller næppe et forhold til denne salmebog. Den danske menighed i Flensborg havde ønsket at forblive inden for den tyske landskirke, men det var ikke en mulighed. Derfor stiftedes i 1921 Dansk Kirke i Sydslesvig, som især efter 1945, hvor mindretallet voksede næsten eksplosivt, efterhånden dækkede hele landsdelen med kirker og præster. Mange af de nye i mindretallet kunne ikke dansk eller havde tysk familie, hvad der betød, at der i 1959 blev udgivet et "*Dansk-tysk salmehefte*", trykt i Padborg og redigeret af daværende provst Westergaard-Jacobsen, med udvalgte strofer fra 30 danske og tyske salmer, trykt parallelt med originalteksten til venstre, oversættelsen til højre. Det var beregnet til, at ikke-dansktalende kunne synge eller læse salmerne med ved kirkelige handlinger.

Forholdet mellem den tyske og den danske kirke i Sydslesvig var til op i 1960'erne meget anstrengt. Landskirken stod næsten lige så uforstående over for det danske kirkeliv, som over for de grundtvigske frimenigheder i Nordslesvig 1874–1920. Den opfattede det som en national provokation. I 1969 blev en lov vedtaget i den tyske synode, der groft sagt sidestillede de to kirker, og det samarbejde, der så småt var begyndt i de enkelte menigheder, kunne fortsætte og vokse. 1974 kom den første udgave af *Salmer på dansk og tysk*. Den indeholdt salmer fra *Den Danske Salmebog* med tilsvarende tyske vers til brug ved særlige lejligheder. Den var redigeret af de præster, der senere kaldte sig Grundtvig Værkstedet, og som igennem 40 år arbejdede med at oversætte danske salmer til tysk med den senere provst Chr. Karstoft i spidsen. Den lille bog indeholdt 48 salmer, heraf 21 tyske, som har været en del af det danske salmerpertoire i århundreder. 1995 kom 2. udgave, stærkt forøget med en række af de salmer, de flittige oversættere havde arbejdet med i de forgangne år. Bogen blev som regel brugt som eneste salmebog til bryllupper og begravelser, men også af tysksprogede sammen med den danske salmebog til almindelige gudstjenester. Numrene fulgte *Den Danske Salmebogs*, så da der kom ny dansk salmebog i

2002, blev det vanskeligt at bruge bøgerne samtidig. Desuden var der kommet nye oversættelser til, også af salmer, der var nye i 2002-salmebogen. Altså blev der sammensat et udvalg, der skulle sørge for en 3. udgave af *Salmer på dansk og tysk*. Udvalget mente, at samarbejdet med den tyske kirke efterhånden var blevet så godt og fortroligt, at bogen skulle indeholde et udvalg af salmer fra den tyske salmebog, så det var lettere at vælge salmer til de fælles gudstjenester, der efterhånden fandt sted mange steder. Man kan sige, at Aleth Hansens gamle idé endelig blev virkeliggjort. Det vakte ikke begejstring hos Grundtvig Værkstedet, hvis medlemmer huskede den tid, da der intet samarbejde mellem kirkerne var, men gennemført blev det, og bogen udkom i 2015. Den indeholder 289 salmer, heraf 60 fra den tyske salmebog, til dem skal naturligvis lægges fællesgodset, som står i den danske del af bogen, fordi udgangspunktet stadig er *Den Danske Salmebog*, nu fra 2002. Salmerne fra den tyske del er nummereret med 1 foran nummeret. Det viser sig altså, at man kan synge sammen på begge sprog på én gang, uden at det er et »højest besynderligt Ensemble«. Bogen bruges foruden i Sydslesvig også i Nordslesvig i de tyske menigheder der – og i danske kirker i sommerhusområder på Vestkysten.

Sådan blev der med tiden sat skik på salmesangen i Slesvig. Måske er den ikke længere så mangfoldig, men sikkert lettere at forholde sig til i en tid, hvor folk ikke sidder i den samme kirke søndag efter søndag, og i en periode, hvor samarbejdet mellem dansk og tysk, flertal og mindretal, aldrig har været bedre.

Bibliografi

H.F. Feilberg: *Erindringer fra et dansk præsteliv i Mellemslesvig, Sønderjyske Aarbøger*, 1895, s. 1–44.

Slesvigs delte Bispedømme. Festskrift ved Slesvig Bispedømmes 1000 Aars Jubilæum 1948 red. af H. Hejselbjerg Paulsen. Kbh. 1949.

H. Hejselbjerg Paulsen: *Sønderjysk Psalmesang 1717–1740. Fra Ægidius til Pontoppidan*. Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland, nr. 27. Christiansfeld 1962.

Jørgen Kjærgaard: *Salmehåndbog I. Salmehistorie*, Det Kgl. Vajsenhus' Forlag. 2003.

Anders Malling: *Dansk Salmehistorie VIII*. Kbh. 1978.

Hans Schack: *Tungemålenes mangfoldighed. Evangelisk-luthersk Psalmebog for de dansktalende Menigheder i Slesvig. Salmebogskommissionens brevveksling og beslægtede dokumenter 1882-92.* Udg. af Niels Thomsen og Bent Noack. Kbh. 2002.

Anders Pontoppidan Thyssen: *Vækkelse, kirkefornyelse og nationalitetskamp i Sønderjylland 1815-1850.* Skr. udg. af Hist. Samfund for Sønderjylland, nr. 46. Åbenrå 1977.

Günter Weitling: *Fra Ansgar til Kaftan. Sydslesvig i dansk kirkehistorie 800-1920.* Flensborg 2005.

Artikel | Peter Weincke

Dansk Kirkesangs betydning for det 20. århundredes liturgiske reformer*

I anledning af Samfundet Dansk Kirkesangs 100-års jubilæum er det naturligt at gøre status over det omfattende univers, der ligger i begrebet "Dansk Kirkesang". Som bekendt blev Dansk Kirkesang stiftet på Thomas Laubs 70-års fødselsdag den 5. december 1922.

Komponisten og kirkesangsreformatoren Thomas Laub (1852–1927) indskrives sig i dansk kirkemusikhistorie på et tidspunkt, hvor to indbyrdes uenige repræsentanter for dansk, romantisk kirkesang, A.P. Berggreen (1801–1880) og Henrik Rung (1807–1871), begge – som så mange i deres samtid – var musikhistorisk interesserede. Mens Berggreen rettede sit fokus på det danske, historiske folkevisestof, studerede Rung renæssancens, dvs. 1500-tallets verdslige og kirkelige musik i Rom. En "autentisk" udførelse af den evangeliske kirkemusiks tidlige kormusik og af Luthertidens salmepertoire blev samtidig mere og mere genstand for interesse herhjemme. Musikkens skytshelgen, den hellige Cæcilia, gav navnet til bevægelsen for dyrkelse af renæssance- og barokmusik, cæcilianismen.

En af de kirkemusikere, der delte denne interesse, var organisten ved Helligåndskirken gennem over 30 år, J.C. Gebauer (1808–1884), der offentligt gav udtryk for sin modstand mod tidens sentimentale salmesang. Hans elev og efterfølger ved Helligåndskirken, Thomas Laub, lod sig med det samme inspirere af Gebauers entusiasme. I sit skrift *Om Kirkesangen* (1887) præsenterede Laub for første gang sine ideer om salmemelodier. Præsentationen var baseret på hans studier af Carl von Winterfelds tre-bindsværk *Der evangelische Kirchengesang und sein Verhältnis zur Kunst der Tonsatzes* (1843–1847).

---

* Denne artikel bygger bl.a. på bearbejdede afsnit fra bogen Jørgen Kjærgaard og Peter Weincke: *Liturgi – Grundbog til folkekirkens gudstjenester og kirkehandlinger*, bd. I-III, Forlaget Eksistensen 2022. Desuden på afsnit fra bogen Jørgen Kjærgaard og Peter Weincke: *Danske salme- og koralbøger – En introduktion*, Forlaget Anis 2013

Bild 1. Thomas Laub. (Erik Damskier, Public domain, via Wikimedia Commons; https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Thomas_Laub.png).

Thomas Laub var uddannet på Det Kongelige Danske Musikkonservatorium, hvor han tog organisteksamen i 1876. I sin karriere nåede han at beklæde tre forskellige organistembeder; fra 1877 ved Trinitatis Kirke, 1884–1891 ved Helligåndskirken, og det sidste ved Holmens Kirke i perioden 1891–1925.

Laubs grundlæggende ide, der også kom til udtryk i hans bog *Musik og Kirke* (1920), gik ud på, at kun ved at genindføre de rytmisk og melodisk levende melodiformer fra det 16. og 17. århundredes evangeliske kirkesang – i modsætning til eftertidens tunge, ”stive” koral i lige lange nodeværdier – ville melodierne igen yde retfærdighed overfor salmernes tekst og indhold.

Laub fokuserede således på tekst-melodi-relationens såkaldt ’prosodiske’ aspekter – først når melodierne var fuldt underlagt teksternes udtryk og rytmiske egenart, kunne de opfylde deres væsentligste formål: at være støtte for det sunge ord. Disse ideer var ikke bare inspireret af Laubs studier af luthertidens melodistof, men også af gregoriansk sang, den gamle nordiske folkeviser og af renæssancens flerstemmige musikværker.

Laubs reformarbejde resulterede i en række privat udgivne melodisamlinger, hvor gamle melodiformer genindførtes, og hvor Laub selv gav sit bud på nye melodier til danske salmer. Laubs mest monumentale melodisamling blev *Dansk Kirkesang* (1918). Thomas Laubs reformarbejde og Samfundet Dansk Kirkesangs betydning for danske salmemelodier er vel beskrevet i faglitteraturen, ikke mindst i artikler i *Dansk Kirkesangs Årsskrift* siden 1940.

Knap så mange linjer er skrevet om Samfundet Dansk Kirkesangs betydning for udviklingen af den liturgiske musik i 1900-tallets reformbevægelse, bortset fra afsnit, der kan findes i Søren Sørensens *Musikkens Liturgi* fra 1952/1969.

Derfor skal der i det følgende sættes fokus på, hvilken betydning Laub og Dansk Kirkesang fik for de kirkemusikalske liturgiske reformtanker, som fandt sted i det 20. århundrede herhjemme.

I Dansk Kirkesangs oprindelige vedtægter stod, at "Samfundet Dansk Kirkesang har til formål at virke til at fremme forståelsen og brugen af dansk kirkesang, således som den er fornyet og tilrettelagt af Thomas Laub".

Siden blev vedtægterne modereret en smule og er nu formuleret således:

Samfundet Dansk Kirkesang har til formål at fremme forståelsen for den folkekirkelige gudstjenestes egenart med baggrund i den kirkemusikalske og teologiske tradition med stadig blik for dens videreførelse og fornyelse som en slidbar udtryksform. Med udgangspunkt i inspirationen fra Thomas Laub ønsker Samfundet Dansk Kirkesang at understrege den kunstneriske overensstemmelse mellem ord og musik i gudstjenesten og i de kirkemusikalske udfoldelser i øvrigt.¹

"Den folkekirkelige gudstjenestes egenart med baggrund i den kirkemusikalske og teologiske tradition" er her en central formulering i Dansk Kirkesangs nuværende målsætning, og det er lige præcis den målsætning og dens baggrund, som der i det følgende skal dykkes ned i.

Bagtæppet for Dansk Kirkesangs virksomhed

Når vi i dag fejrer gudstjeneste i den danske folkekirke, beror størstedelen af den liturgiske musik på Thomas Laubs og kredsen omkring Dansk Kirkesangs virke op gennem det 20. århundredes kirkemusikalske og liturgiske reformarbejde herhjemme: højmessens vekselsange mellem præst og menighed, trosbekendelserne, nadverliturgierne, litanierne, kollekter og velsignelse. Alle kan de relateres til Dansk Kirkesangs virksomhed med udspring i det teologisk/liturgiske reformarbejde, der tog sin begyndelse i slutningen af det 19. århundrede.

Det er derfor naturligt til indledning at tage afsæt i 5 kilder indenfor 1800-tallets danske kirkemusikhistorie, som danner bagtæppe for Dansk Kirkesangs og Thomas Laubs

---

¹ www.danskkirkesang.dk

gennembrud i begyndelsen af 1900-tallet. Her er tale om både kritiske skrifter og liturgiske udgivelser, evt. med introduktioner, der afslører det 19. århundredes holdninger til liturgisk musik:

1. Johannes Wibergs *Messe-Melodier* (1832)
2. Rudolph Bay: *Om Kirkesangen i Danmark og Midlerne til dens Forbedring* (1840)
3. A.P. Berggreens *Antiphonale* (1867)
4. Viggo Sannes *Messebog* (1879)
5. J.P.E. Hartmanns *Liturgisk Musik* (1881)

Fælles for dem alle er deres kritik af deres samtids liturgiske musik, hvad enten det drejer sig om musikkens udførelse (Rudolph Bay) eller dens udformning og indhold (Wiberg, Berggreen, Sanne, Hartmann). I det følgende skal kort omtales kildernes væsentligste overvejelser:

1. Johannes Wiberg (1780–1843), kantor ved Vor Frue Kirke i København, omtaler i sit forord til bogen *Messe-Melodier* (1832) sin personlige erindring om mange præsters messesang. Efter hukommelsen har han ganske enkelt noteret det, han husker som det bedste – ikke noget nyt eller moderne, ”thi Sempel[h]ed i forbindelse med Værdighed bør, efter min Formening, ene give Messe-Melodier sandt Værd.” Alligevel er Wibergs formidling af de liturgiske melodiers ”simpelhed” og ”værdighed” et udtryk for en prioritering af det sanglige og melodiske fremfor det liturgiske recitativ, som det kendtes fra romerkirkens musikalske håndtering af tekst og bøn. Som bekendt skulle denne tradition blive planteret i Dansk Kirkesangs vægtigste liturgiske målsætning for liturgisk sang og recitation i Danmark over 100 år senere. Det er også påfaldende, at Wiberg forsyner sine *Messe-Melodier* (”en Art Recitativer”) med ordinære taktstreger for at lette udførelsen for ikke sang-øvede præster. Dermed bidrager han yderligere til opfattelsen af messesang som fri komposition frem for traditionsbunden liturgisk praksis. Wibergs mål om simpelhed og værdighed ligger derfor i tråd med den romantiske opfattelse af kirkemusik.

2. Rudolph Bay (1791–1856), kantor ved Holmens kirke, er en af de første kirkemusikere, der erklærer, at noget er galt med forvaltningen af den kirkemusikalske tradition. I sit skrift *Om Kirkesangen i Danmark og Midlerne til dens Forbedring* (1840) siger han:

Saaledes ere Kirkesangene ved de uendelige Variationer stedse mere og mere afvegne fra deres oprindelige Stil, hvis karakteristiske Særkjende bestod i en ædel og høitidelig Simpelhed, og et vist original kirkeligt Præg, aldeles forskjelligt fra anden verdslig Musik, saa

at man nuomstunder ei mere veed hvad der er det rette. At skjelne og bortrydde alt det Falske og bringe Choralen tilbage til sin oprindelige og ægte Form, vilde være et saa vanskeligt Arbeide, at det næsten grændser til det Umulige. Det vilde imidlertid være at ønske, at en eller anden dygtig Musikus maatte føle sig besjælet af Interesse for denne hellige Sag, indtil at paatage sig at gjennemse de Bibliotheker og Samlinger af gamle Kirkemelodier, der kunde lede ham paa Spor efter de originale Compositioner, hvoraf han da kunde udarbeide en Normal Choralbog, der i det mindste kunde levere Melodierne saa uforvandskede som muligt.²

”En besjælet Musikus” der ”i det mindste kunde levere Melodierne saa uforvandskede som muligt” – må betegnes som Rudolph Bays nærmest profetiske vision om Thomas Laubs og Dansk Kirkesangs liturgiske reformarbejde.

Rudolph Bays betydning for udviklingen af den liturgiske musik i Danmark indskrænkede sig dermed blot til kritik af dens status.

3. Også A.P. Berggreen, organist ved Trinitatis kirke, fornemmede at der var behov for en eller anden form for kirkemusikalsk fornyelse, da han i 1867 udgav sit *Antiphonale (indeholdende den sædvanlige Søndags-Messe med tilhørende Chor-Svar, Antiphonier og Bønner til Høitider samt nogle kirkelige Leiligheds-Sange)*.

I denne udgivelse, der egentlig bestod af en delvis redaktion af Wibergs *Messe-Melodier* fra 1832, erklærede han: ”Den musikalske Deel af Liturgien i den evangelisk-lutherske Kirke var tidligere givet en meget større Udstrækning, end den i senere Tider har antaget.” Berggreen mente, at det ville være ønskeligt med ”en større Udvidelse af den musikalske Liturgie” (*Antiphonale*, fra Forordet). Derfor påtog han sig at redigere højmessens messesang efter Wibergs *Messe-Melodier* (1832), så disse ikke ved deres omfangsrige ”Sang blev givet Menigheden Anledning til at lade Tanken dvæle ved Præstens musikalske Begavelse og derved bortdrage Opmærksomheden fra det Foredragets Indhold” (*Antiphonale*, fra Forordet).

Berggreen slår her ned på to centrale aspekter ved sin tids liturgiske musik: det begrænsede omfang af gudstjenestens liturgisk-musikalske led og tilbøjeligheden til at fokusere mere på liturgernes musikalske begavelse end på melodiernes liturgiske funktion.

Antifonalet indeholdt en fuldt udskrevet salutation og kollekt, mens epistel-tonen og evangelie-tonen måtte udledes af tonerne til indledningerne ”Epistelen skriver Sanct Paulus Apostel” og ”Dette hellige Evangelium skriver Evangelisten Lucas”. Denne omstændighed

---

² Om Kirkesangen i Danmark, 40

kan være tegn på, at Berggreen tænkte sig de to læsninger oplæst og ikke messet. Til gengæld er tonerne til Fadervor, Indstiftelsesord og den afsluttende Velsignelse med korsvar fuldt udarbejdede i bogen. Trosbekendelsen findes ikke som selvstændig liturgisk melodi, men figurerer stadig som den evangelisk-lutherske trossalme (*Vi tro, vi alle tro paa Gud*), som traditionelt optrådte i tidens forskellige koralbøger, men som nok ikke har været særlig udbredt på trosbekendelsens plads i gudstjenesten.

På trods af Berggreens ønske om liturgi-musikalsk nytænkning fremtræder hans *Antiphonale* alligevel som en rent kompositorisk produktion uden egentlige rødder i liturgisk tradition. For eksempel indeholdt samlingen en række nykomponerede korsatser til de store højtider (jul, påske, pinse), et litani, kor- og vekselsange til præstevielse og Fadervor samt en række kirkelige lejligheds-sange.

4. Viggo Sanne (1840–1896) repræsenterer med sin *Messebog* (1879) en af de musikere ved de store hovedkirker i København (Trinitatis, Vor Frue, Holmens), der gennem 1800-tallet forsøgte at forholde sig til debatten om den liturgiske musik. Sanne fungerede fra 1874 som kantor ved Vor Frue kirke og blev dermed kollega til J.P.E. Hartmann (1805–1900), der sad ved orglet. I 1880 blev han på Berggreens anbefaling dennes efterfølger som sanginspektør ved samtlige kirker og skoler, der var underlagt Undervisningsministeriet. Snart blev han desuden lærer i messesang ved Pastorseminariet i København og fik dermed stor indflydelse på undervisningen i tidens liturgiske sang.

Første Søndag i Advent.
(Her vender Præsten sig mod Altaret og messer.)

Sa = der os af = te be = de: Her = re Gud, him = mel = ske Sa = der!
vi taf = te dig til = bør = li = gen, og lo = ve og pri = se dig e = vin = de = li = gen,

Bild 2. Viggo Sannes anvisning af begyndelsen af kollekt-tone til 1. søndag i advent. Bemærk den frirytmske brug af taktreger. (Viggo Sanne: *Messebog*, 2)

Indholdsmæssigt må Sannes *Messebog* betragtes som en nyudgave af Wibergs *Messe-Melodier* 1832 (der var udsolgt) og af Berggreens *Antiphonale* fra 1867, men bogen bemærker sig ved – i modsætning til Berggreens – at have messetoner til samtlige liturgiske led fuldt udskrevne. Samtidig har Sanne tydeligvis taget afstand fra Wibergs og Berggreens tilbøjelighed til at bruge 4/4 metrum i messetonerne, idet han i stedet udsætter den liturgiske recitation for en langt friere brug af taktstreger og skiftende taktarter.

Denne omstændighed kan ses som en begyndende tilbøjelighed til at anse liturgisk recitation som en 'frirytinsk' disciplin, hvis styrende principper er afhængige af sprogets egen rytmiske fysiognomi.

5. Sanne og Hartmann var kolleger ved Vor Frue Kirke, men hvor Sanne var mere tilbøjelig til at behandle liturgisk musik som recitation, var Hartmann stadig eksponent for den "gamle" romantiske skole, hvor liturgisk musik betragtedes som fri komposition. Set med nutidens briller kunne man udtrykke det sådan, at *kvantiteten* af liturgisk musik var vigtigere for ham end *kvaliteten*. Hartmanns populære juleliturgi blev introduceret juleaften 1853 i Vor Frue Kirke, og i 1881 fik han udgivet samlingen *Liturgisk Musik*, der indledtes med hans eget arrangement af den evangelisk-lutherske trossalme, *Vi tro, vi alle tro på Gud* (måske som et indlæg i tidens debat om Apostolicum i højmesse) og derefter indeholdt hele juleliturgien fra 1853, et Litani til langfredag og store bededag, festkollekter til påske og pinse, et par motetter til almindelige højmesser og konfirmation samt et par kompositioner over Davidssalmer.

Bild 3. Forsiden til J.P.E. Hartmanns *Liturgisk Musik*, København 1881.

Selvom ovennævnte fem kilder alle gav udtryk for ønsket om liturgisk nytænkning, var de uafklarede med hvorledes dette skulle gribes an. Her skulle det snart vise sig, at teologi, liturgi og musik kom til at spille sammen.

Denne proces blev igangsat af introduktionen af en 2. tekstrække i 1885. Siden middelalderens dåbsundervisning havde man brugt den gamle 1. tekstrække, hvis oprindelse gik helt tilbage til oldkirken, så der var efterhånden opstået et ønske om fornyelse, sandsynligvis baseret på behovet for en tilstrækkelig bredde i især prædiketeksterne. Indførelsen af en ny anden tekstrække var et markant skridt mod liturgisk fornyelse, og der skulle kun gå to år, før Thomas Laub udgav bogen *Om Kirkesangen* (1887), hvori han præsenterede sine grundlæggende ideer til, hvorledes der kunne sættes gang i en egentlig kirkemusikalsk liturgisk reform. Og Laub lagde ikke fingrene imellem, når han kritiserede det 19. århundredes liturgiske musik:

Hvis vi engang når så vidt, at det bliver til noget med indførelsen af mere liturgi ved vor gudstjeneste, bør der strængt holdes på, at ingen nulevende komponist får lov til at skrive musik dertil. Hvad vi har af den slags musik, som Weyses og Berggreens litanier, Rungs tedeum o.s.v., er ikke i kirkestil, men i et slags beskeden koncertstil, med recitativer for en solostemme og kunstkor, ikke, som det burde være, messe af en præst og svar af en menighed. (Note: At man i forslaget til "salmebog for kirke og hjem" har beholdt udtrykkene præst og k o r (istedetfor menighed), er mig ufatteligt.). En nulevende komponist vilde næppe gøre det anderledes, snarere mere verdsligt. Desuden vilde det være anderledes overflødigt at skrive ny musik til liturgien, da der er en overvældende masse at vælge imellem i den gamle katolske, den engelske, den tyske kirkemusik; det ville være let herimellem at finde, hvad man behøvede, og man vilde her være sikker på at finde det kirkelige forenet med det folkelige.³

Men Laub var ikke den eneste aktør som igangsætter af de liturgimusikalske reformtanker herhjemme. På sidelinjen optræder nemlig næsten samtidig et bemærkelsesværdigt liturgiarbejde i Sydslesvig. Det manifesterer sig først og fremmest ved biskop Theodor Kaftan, teologen Hans Schlaikier Prah og organisten Carl Christoph Heinebuch fra Flensburg. Deres samarbejde førte til en række vigtige udgivelser:

1. *Psalmebog for de dansktalende Menigheder i Slesvig-Holsten* 1889
2. *Liturgiske Melodier* (Prah & Heinebuch) 1889

---

³ Laub: *Om Kirkesangen*: 132

3. *Liturgi til Brug i den evangelisk-lutherske Kirke i Provindsen Slesvig-Holsten: med et Tillæg, indeholdende Formularer til Froprædiken, Aftensang og Børnesang, og en Samling af Versikler, Bønner m.m. til samtlige Gudstjenester*, (Th. Kaftan et al.) 1894
4. *Koralbog til Psalmebog for de dansktalende Menigheder i Slesvig-Holsten* (P & H) 1895

Når disse fire slesvigske kilder nævnes her, skyldes det først og fremmest den omstændighed, at det slesvig-holstenske liturgiske reformarbejde var præget af en betydelig mangfoldighed, grundighed og vilje til at gribe tilbage til den oprindelige evangelisk-lutherske og romersk-katolske kirkesangstradition, som slet ikke kan sammenlignes med den beskedne reformiver som havde gjort sig gældende i København hos f.eks. Wiberg, Berggreen og Sanne og Hartmann. Som det er beskrevet, bestod den liturgiske musik blot (stadig) af romantisk musik i tidens romance-stil, pakket ind som liturgisk sang.

Slesvig-Holsten indtager derimod en særstilling både på det liturgisk-musikalske og på det hymnologiske område. Disse to områder var nemlig nært forbundne. Kongerigets senest autoriserede salmebog, *Psalmebog til Kirke- og Huus-Andagt* 1855 (Roskilde konvents salmebog) kunne som officiel dansk salmebog give politiske problemer med det tyske regime. Og kirkeligt fandt man, at den kongerigske salmebog – i forhold til den sønderjyske tradition – vægtede navnlig Grundtvigs og Ingemanns salmer for tungt. I Slesvig-Holsten var der tradition for at fastholde de klassiske lutherske salmer og et udvalg af liturgiske salmer (f.eks. Kyrie- og Halleluja salmer), suppleret med senere tilkomne pietistiske salmer.

På trods af denne klassisk-liturgiske tradition var liturgi og gudstjeneste i 1800-tallets Slesvig-Holsten blevet mere og mere formløs som resultat af rationalismen og flere oplysningsteologers kritiske spørgsmål til liturgi og tradition og den Adlerske Agende.

Derfor kom de fire ovennævnte slesvig-holstenske liturgiske og kirkemusikalske udgivelser som en slags befrielse for den luthersk-evangeliske gudstjenestes overlevelse og skulle råde bod på dens liturgiske uvaner og generelle forfald. Helt centralt i denne sammenhæng står gudstjenesteordningen fra 1894, som for eksempel også åbnede mulighed for genindførelse af den evangelisk-lutherske trossalme. Netop hvad trossalmen angik, havde den som i det øvrige kongerige levet en tilbagetrukket tilværelse, siden reskriptet fra 1802, som udkom i kølvandet på Evangelisk-kristelig Psalmebog omkring 100 år forinden, havde forvist den til en underordnet plads hver anden søndag, afvekslende med Gloria-salmen "Aleneste Gud i himmerig"!

Det liturgiske reformarbejde i Slesvig blev udfoldet som et forbilledligt samarbejde mellem teologer og kirkemusikere. Den slesvig-holstenske gudstjenesteordning fra 1894 var nemlig blevet forberedt af Prahl & Heinebuchs omfattende publikation *Liturgiske Melodier*, der udkom fem år tidligere i 1889. Heri foreskrives for eksempel Introitus-sange til hele kirkeåret samt et udførligt musikalsk repertoire af forskellige liturgiske melodier.

Reformarbejdet begrænsedes ikke blot til gudstjenesten og dets kirkemusikalske repertoire. Kaftan, Prahl og Heinebuch fortsatte deres grundige samarbejde også inden for salmesang og salmemelodier. Arbejdet mandede ud i udgivelsen af *Psalmebog for de dansktalende Menigheder i Slesvig-Holsten* 1889 og en tilhørende *Koralbog* 1895, der på mange måder kan sammenlignes med Thomas Laubs koralsamlinger og hans koralbog *Dansk Kirkesang* 1918.

I 1900 blev det liturgiske reformarbejde i Slesvig desuden samlet op og beskrevet i *Liturgisk Haandbog til fri Afbenyttelse for den evangelisk-lutherske kirkes Præster i Provinsen Slesvig-Holsten*, 1900.

Selvom det er svært at afgøre, hvor stor en betydning det sydslegsviske liturgiske reformarbejde fik for reformarbejdet i det øvrige kongerige, er det dog et faktum at det fandt sted nærmest samtidig og indeholdt mange af de elementer, som kan spores i Dansk Kirkesangs virksomhed nogle få årtier senere.

Dansk Kirkesangs andel i 1900-tallets liturgiske reformarbejde skriver sig ind blandt følgende centrale udgivelser og kan beskrives i to faser.

FØRSTE FASE 1900–1949

Melodier til Psalmebog for Kirke og Hjem 1900 (Viggo Bielefeldt)

Forordnet Alter-Bog for Danmark 1901 (med autorisation 1912)

Messebog 1907 (Viggo Bielefeldt)

Biskoppernes Forslag til ritualer for dåb, nadver, brudevielse og begravelse 1912

Dansk Kirkesang 1918 (Thomas Laub)

Forslag til Messetoner 1929 (posthumt Thomas Laub, v/ Mogens Wöldike og Emilius Bangert)

Massetoner 1935 (Jens Peter Larsen) *Musikbilag til Forslag til en dansk Højmesseliturgi* 1943
(*Dansk Kirkesangs Aarsskrift*, 1943)

Biskoppernes Vejledning 1949

ANDEN FASE 1950–1992*Den danske Koralbog 1954**Prøvealterbog 1958**Prøveritualbog 1963**Musikbilag til Prøveritualbogen 1963**Gudstjenesteordning for Den danske Folkekirke 1992**Den Danske Alterbog 1992**Ritualbog 1992**Tillæg til Alterbogen 1993**Musiktillæg I-II 1994*

Liturgi og Kirkemusik i 1900-tallet – Vigtigste udgivelser. (Jørgen Kjærgaard og Peter Weincke 2022: *Liturgi – Grundbog til folkekirkens gudstjenester og kirkehandling*, bd. I, Frederiksberg: Forlaget Eksistensen, 297.)

Første fase 1900–1949

Første fase tager sit udgangspunkt i en tilslutning til og videreførelse af de kirkemusikalske reformtanker, som Thomas Laub udfoldede i slutningen af 1800-tallet, hvor han snart kom til at markere sig stærkt overfor mere konservative kræfter, de såkaldte traditionalister. Disse omfattede blandt andre hans nærmeste medarbejder Viggo Bielefeldt (kantor ved Holmens kirke), som i 1900 udgav en koralbog og i 1907 en revision af Wibergs, Berggreens og Sannes messetoner.⁴

Laub var uenig med traditionalisterne og deres favorisering af en mere subjektiv romantisk salmetone og en kirkesang uden særlige rødder i den klassisk-lutherske liturgi. Men han mødte ikke udelukkende modstand. Efter indførelsen af anden tekstrække i 1885 og ritualrevisioner i 1895 var også andre inden for folkekirken interesseret i en grundlæggende reform af højmissen. Denne interesse var ikke kun et dansk fænomen. Den såkaldte "liturgiske" bevægelse var opstået i perioden efter 1920 blandt tyske benediktinere, der var optaget af studier af oldkirkens liturgi, som de ønskede indført som basis for en gudstjenestereform.

Benediktinernes arbejde kom i høj grad til at inspirere de evangelisk-lutherske kirkers udvikling af musik og liturgi og fik efterhånden modspil fra de kirkelige ungdomsbevægelser, der havde deres bud på en ny og forståelig gudstjenestereform. Den

---

⁴ Bielefeldt, Viggo, *Melodier til Psalmebog for Kirke og Hjem*, København 1900; *Messebog*, København 1907.

evangelisk-lutherske kirkes reformbestræbelser forløb i øvrigt nogenlunde parallelt med romerkirkens arbejde med at restaurere den gregorianske sang med to grundlæggende liturgiske udgivelser af *Graduale Romanum* 1908 og *Antiphonale Romanum* i 1912.

Begge publikationer fik senere en vis betydning for genindførelsen af liturgisk sang i Danmark. Herhjemme var det især de teologiske professorer Regin Prenter og K.E. Skydsgaard, der tog liturgiens historie og praksis op til fornyet behandling.

Året 1912 kom også til at bringe *Biskoppernes Forslag til ritualer for dåb, nadver, brudevielse og begravelse*, som klart må betragtes som det første seriøse forsøg på at vende udviklingen for liturgiens vilkår i Danmark, selvom forslaget ikke gik så grundigt til værks som den omtalte gudstjenestereform 1894 i Slesvig.

1912-forslaget blev – bortset fra begravelsesritualet – imidlertid autoriseret samme år. Mest betydningsfuldt i forslaget var håndteringen af gudstjenestens nadverdel, som jo siden Kirke-Ritualet 1685 blot havde været et tillæg til gudstjenesten. I det nye forslag til ritual betragtedes nadveren som gudstjenestens højdepunkt, og dette bliver anledningen til at foreslå genindførelsen af en række gamle kirkemusikalske, liturgiske led, kendt fra romerkirken: *Sursum corda, Sanctus, Benedictus og Agnus Dei*.

Med 1912-ritualforslaget ophørte den gradvise opløsning og udglatning, som havde præget den danske kirkes liturgi siden begyndelsen af 1700-tallet. Forslaget kunne frivilligt tages i brug af landets præster. En af de personer, som var meget engageret i liturgiens kirkemusikalske vilkår i dansk kirkehistorie, var musikprofessor Erik Abrahamsen, der forsøgte at skitsere en ”moderne Messe [...] som kunne tillæmpes vor Tids Krav”.⁵

Om genindførelsen af for eksempel den lutherske trossalme som et liturgisk led skriver han: ”Trossalmen betragtes altid som en tung og vanskelig udførlig salme. Naar første Sætning med den snørklede Intonation tillægges Præsten, således som det tidligere var Skik (jf. Gloria), og Salmen i øvrigt synges med fri Rytme bliver den et særdeles smukt Udtryk for Menighedens Trosbekendelse.”⁶ Trossalmen var dog ikke på vej tilbage i dansk liturgi.

Som i Slesvig blev de påbegyndte teologisk-liturgiske reformbestræbelser fulgt op af kirkemusikken. Det var først og fremmest Thomas Laub, der markerede sig her. Ganske vist havde Viggo Bielefeldt efter sin koralbog udgivet en *Messebog* 1907, som i en periode fik nogen udbredelse. Men det var Laub, der fik egentlig betydning for det musikalsk liturgiske reformarbejde i Danmark. Efter i sin koralbog *Dansk Kirkesang* 1918, nr. 206 at have

---

⁵ Abrahamsen, *Liturgisk Musik* 1919, 149–150.

⁶ Abrahamsen 1919, 150.

præsenteret en sungen nadverliturgi baseret på ritualet 1912 med gregoriansk melodistof efterlod han sig et messesangsforslag til Holmens kirke, som efter hans død blev udgivet af Mogens Wöldike og Emilius Bangert (1929). I forslaget definerede Laub messesang som *stiliseret læsning* frem for som *sanglig præstation*, hvilket fik stor betydning for Jens Peter Larsens udarbejdelse af *Messetoner efter gammel kirkelig tradition*, København 1935. Denne samling har siden været skoledannende for messesang i den danske folkekirke.

Som kirkemusiker og landets første professor i musikvidenskab kom Jens Peter Larsen til at fungere som en af de vigtigste fortalere for Thomas Laubs ideer herhjemme. Udover hans *Messetoner efter gammel kirkelig Tradition*, 1935 var han medudgiver af Dansk Kirkesangs *Forslag til en dansk Højmesse liturgi*, 1943, *Prøveritualbogen*, 1963, og af *Nordisk koralbog*, 1961. Sammen med Mogens Wöldike varetog han desuden udgivelsen af *Den danske koralbog*, 1954, der både tilgodeså Thomas Laubs ideer og viste forståelse for mange af de modstridende følelser og stiltendenser der blev debatteret forskellige steder i kongeriget.

Mange kom til at nyde godt af Jens Peter Larsens viden og organisatoriske talent. Bl.a. fungerede Larsen i en årrække som formand for Samfundet Dansk Kirkesang. Hans fingeraftryk på *Dansk Kirkesangs Højmesseforslag* 1943 kom til at lægge grunden for *Biskoppernes Vejledning* 1949 (vejledning i den danske folkekirkes gudstjenesteordning med de autoriserede ritualer, udarbejdet af biskopperne 1949), der havde arbejdet videre med 1912-ritualet og nu blev autoriseret ved kgl. resolution i 1953. 1949-vejledningen stadfæstede brugen af en række genindførte liturgiske led omkring nadveren, ligesom trosbekendelsen kom tilbage som *Credo Apostolicum*. Undtagelsesvist kunne *Nicænum* anvendes. *Biskoppernes Vejledning* 1949 kom til at markere afrundingen af første fase af 1900-tallets omfattende reformarbejde.

Anden fase 1950–1992

Anden fase indledtes med nedsættelsen af de danske biskoppers *Udvalg til revision af vor kirkes ritualer og gudstjenesteordning*, som arbejdede videre med en gudstjenestereform og udgav en *Prøvealterbog* 1958 og en *Prøveritualbog* 1963, suppleret med *Musikbilag til Prøveritualbogen* 1963. Knap 10 år forinden var *Den danske Koralbog* 1954 blevet udgivet. Dens liturgiske indhold hvilede på *Biskoppernes Vejledning* 1949 og dens autorisation i 1953.

Musikbilaget 1963 var udarbejdet af Jens Peter Larsen, Mogens Wöldike, Henrik Glahn og Gunnar Pedersen, der alle var dybt påvirket af Thomas Laubs ideer. Målet var at genindføre

en række af de klassisk-liturgiske melodier i gudstjenesten. I *Musikbilag til Prøveritualbogen* 1963 samledes tidligere præsenteret liturgisk kirkemusikalsk stof fra Jens Peter Larsens *Messetoner* 1935, Thomas Laubs nadverliturgi fra *Dansk Kirkesang* 1918 og *Dansk Kirkesangs Højmesseforslag* 1943 med et liturgisk repertoire bestående af melodier til *Kyrie*, *Gloria*, *Credo* samt de øvrige nadversange. Også melodien til den nikænske trosbekendelse var med i musikbilaget.

En af nøglepersonerne i dette reformarbejde var – foruden Jens Peter Larsen – Mogens Wöldike, der havde haft Thomas Laub som lærer i musikhistorie og musikteori og dermed modtaget dennes "historiske musikopdragelse". Også Wöldike var dybt præget af Laubs kirkemusikalske ideer. Samtidig kom han til at præge en hel generations kirkemusikopfattelse herhjemme, dels som grundlægger af Københavns Drengekor, dels som domorganist ved Vor Frue Kirke og endelig som statens (og senere også sangskolens) sanginspektør med ansvar for sangundervisningen i folkeskoler, gymnasier og seminarier. Wöldike blev desuden en ivrig foregangsmand for *a capella*-korkunsten i Danmark med fokus på den klassiske korlitteratur.

Sammen med Jens Peter Larsen som medredaktør blev Wöldike udgiver af *Den danske Koralbog*, der efter førsteudgaven i 1954 kom til at danne forbillede for de følgende 50 års kirkespil i Danmark.

Prøveritualbogen 1963 videreførte *Biskoppernes Vejledning* 1949 med et forslag til højmesse, morgen- og aftengudstjenester samt øvrige kirkelige handlinger. I forslaget var endvidere indbygget musikbilagets foreslåede repertoire af genindførte gamle messeled samt en rigere udformning af nadverliturgien. *Kyrie* og *Gloria*-sangene skulle reintroduceres, og *Credo* (sunget eller fremsagt) skulle placeres lige efter evangelielæsningen fra alteret. Den lutherske trossalme var dog ikke kommet med som en mulighed. Til gengæld kunne nadverliturgien nu indledes med hele takkebønnen (præfationen), i modsætning til 1912-ritualet, der kun havde introduceret en del af den gamle messes nadver-indledning (*sursum corda*).

Alle disse udgivelser gav i 1970 kirkeministeren anledning til at nedsætte en ny liturgi-kommission, der udgav *Foreløbige Ændringer i Ritual- og Alterbog* 1973 og *Alterbogs-forslag* 1985.

Dermed var der lagt op til det afsluttende reformarbejde i perioden 1988–1994. Kirkeministeren nedsatte et udvalg af biskopper, hvis arbejde afsluttedes med en samlet revision af hele folkekirkens liturgi: *Gudstjenesteordning for Den danske Folkekirke* 1992,

autoriseret ved Kgl. Resolution af 12. juni 1992. I højmesseordningen var nu *Credo Apostolicum* og *Nicænum* blevet sidestillet, selvom det i praksis var og er *Apostolicum*, der er den mest brugte.

Afslutning

Set i kirkemusikalsk perspektiv blev der med *Højmesseordningen 1992* skabt en gudstjenesteform, hvis indhold – forberedt gennem 80 års reformarbejde (1912–1992) – nu gjorde det muligt i udstrakt grad at praktisere en gennemmusikaliseret højmesse på basis af de oprindelige klassisk-liturgiske sangtraditioner. Dansk Kirkesang og kredsen af interessenter omkring bærer i allerhøjeste grad ansvaret for denne udvikling.

I nedenstående oversigt ses Dansk Kirkesangs aftryk på indholdet af og kilderne til gudstjenestens liturgi-musikalske led.

Liturgisk led	DDS 2003	Redaktion	Kilde
I. Indledning			
Salutation	s. 794	Jens Peter Larsen: Messetoner efter gammel kirkelig tradition, 1935 Musikbilag til Dansk Kirkesangs Højmesseforslag 1943 v/Jens Peter Larsen	Førreformatorisk gregoriansk tradition
Kollekt	s. 794	Jens Peter Larsen, 1935 Musikbilag til Dansk Kirkesangs Højmesseforslag 1943 v/Jens Peter Larsen	Førreformatorisk gregoriansk tradition
Kyrie I	DDS nr. 433 s. 809 (Note I)	Musikbilag til Dansk Kirkesangs Højmesseforslag 1943 v/Jens Peter Larsen	Jens Peter Larsen

Kyrie II	s. 809 (Note I)	Tillæg til Dansk Kirkesangs Årsskrift 1953–1954 v/Jens Peter Larsen og Mogens Wöldike	Efter Kyrie XVI, Graduale Romanum
Kyrie III	s. 810 (Note I)	Musikbilag til Dansk Kirkesangs Højmesseforslag 1943 v/Jens Peter Larsen (menighedssvar)	Tonus simplex, gregoriansk tradition
Gloria I	DDS nr. 434 s. 810 (Note I)	Musikbilag til Dansk Kirkesangs Højmesseforslag 1943 v/Jens Peter Larsen	
Gloria II	s. 810–811 (Note I)	Musikbilag til Dansk Kirkesangs Højmesseforslag 1943 v/Jens Peter Larsen	
II. Ordet			
Epistel-tone (lektie, GT)	s. 794	Jens Peter Larsen, 1935	Førreformatrisk tradition
Credo Apostolicum	s. 795	Musikbilag til Dansk Kirkesangs Højmesseforslag 1943 v/Jens Peter Larsen	Efter Credo III, Graduale Romanum
Credo Apostolicum	s. 795	v/Thomas Laub koralbogen Dansk Kirkesang (1918)	Efter Credo III, Graduale Romanum
Credo Nicænum	s. 795–796	Musikbilaget til Prøveritualbogen 1963, v/Gunnar Pedersen	Efter Credo I, Graduale Romanum
Evangelie-tone	s. 796	Jens Peter Larsen, 1935	Førreformatrisk tradition
Evangelie-svar	s. 796	Jens Peter Larsen, 1935	Førreformatrisk tradition

Kirkebøn fra altret med menighedssvar	s. 797	Tillæg til Dansk Kirkesangs Årsskrift 1953–1954 v/Jens Peter Larsen og Mogens Wöldike	Jens Peter Larsens kollektone efterfulgt af menighedssvaret "Herre, hør vor bøn" (samme toner som Litaniets svar "Hør os, kære Herre Gud!")
III. Nadver			
Nadverritual b	s. 799–800	Thomas Laub: Dansk Kirkesang 1918, "Gjort over oldkirkelige Melodier"	Efter Missa XI, Graduale Romanum
Nadverritual c med præfation (Vi takker og lover dig) Indstiftelsesord og Fadervor som i ritual b	s. 800–802	Dansk Kirkesangs Højmesseforslag 1943, v/Jens Peter Larsen Musikbilaget til Prøveritualbogen 1963 og Biskoppernes Alter- og Ritualbogsrevision 1985–1991	Efter præfationstone og Sanctus fra Missa IX, Graduale Romanum
IV. Afslutning			
Velsignelse og menighedssvar	s. 807	Jens Peter Larsen, 1935	Førreformatorisk tradition
Andet			
Lille Litani med vekselsang	DDS nr. 432	v/Thomas Laub, 1922	Oldkirkelig tradition
Store Litani med vekselsang	s. 814–815	Tillæg til Dansk Kirkesangs Årsskrift 1953–1954 v/ Jens Peter Larsen og Mogens Wöldike	Førreformatorisk tradition, inkl. Kyrie XVI, Graduale Romanum

Det er interessant, at der i folkekirken ikke har været nogen påfaldende modstand mod Dansk Kirkesangs udformning af højmessens liturgiske musik. Snarere må fremvæksten af Folkekirkens Ungdomskor og dets repertoireforslag, en vis reaktion mod Thomas Laub-salmemelodiernes "kirkestil", genopdagelsen af romantikkens følelsesbærende 'salmelodier', dyrkelsen af rytmisk musik, jazz, folkemusik, gospel, lovsangsmusik, men også af gregoriansk sang, den anglikanske kirkes musik og den økumeniske sang fra Taizé – betragtes som elementer der har suppleret højmessens liturgiske sang og recitation, som Dansk Kirkesang har været en ubestridelig formidler og udvikler af. Dansk Kirkesang har desuden vist sin bredde ved at forestå en begrænset publikationsvirksomhed, der skal ses som et væsentligt bidrag til udviklingen og udforskningen af dansk kirkemusik og liturghistorie.

Bibliografi

Abrahamsen, Erik (1919) *Liturgisk Musik i den danske Kirke efter Reformationen*. København.

Antiphonale sacrosanctae romanae ecclesiae pro diurnis horis (1924) a Pio papa X. restitutum et editum, et ss. d. n. Benedicti XV. auctoritate recognitum et vulgatum, ad exemplar editionis typicae concinnatum et rhythmicis signis a solesmensibus monachis. Desclée.

Bay, Rudolph (1840) *Om Kirkesangen i Danmark og Midlerne til dens Forbedring*. København.

Berggreen, A.P. (1867) *Antiphonale indeholdende den sædvanlige Søndags-Messe med tilhørende Chor-Svar, Antiphonier og Bønner til Høitiderne samt nogle kirkelige Leiligheds-Sange, komponerede af A.P. Berggreen, organist ved Trinitatis Kirke*. København: C.A. Reitzels Forlag.

Bielefeldt, Bielefeldt (1907) *Messebog*. København.

Bielefeldt, Viggo (1900) *Melodier til Psalmebog for Kirke og Hjem*. København.

Dansk Kirkesangs Årsskrift (1940–) online www.danskkirkesang.dk

Den Danske Alterbog (1992) Autoriseret v. kgl. resolution af 12. juni 1992. København: Det Kgl. Vajsenhus' Forlag.

Den Danske Koralbog, Melodisamling til Den Danske Salmebog (1954) ved Jens Peter Larsen og Mogens Wöldike. København: Wilhelm Hansen [2. udg. 1973; 3. udg. 1992].

Evangelisk-luthersk Psalmebog for de dansktalende Menigheder i Slesvig (intet trykkeår). Schleswig: Julius Bergas.

Foreløbige Ændringer i Ritual- og Alterbog. Autoriseret ved kgl. Resolution af 20. november 1972. Udgivet ved Kirkeministeriets foranstaltning (1973). København: Det Kgl. Vajsenhus' Forlag.

Forordnet Alter-Bog for Danmark (1901). København.

Forslag til Ritualer for Daab, Nadvere, Brudevielse og Begravelse (1910) Udarbejdet af den danske Folkekirkes Biskopper. København: Det Kgl. Vajsenhus' forlag.

Graduale Romanum (1961) *Graduale Sacrosanctæ Romanæ Ecclesiæ de Tempore et de Sanctis SS. D. N. PII X Pontificis Maximi*. Desclée & Socii.

Graduale Triplex: seu Graduale Romanum Pauli Pp. VI cura recognitum & rhythmicis signis a Solesmensibus Monachis ornatum, neumis Laudunensibus (cod. 239) et Sangallensibus (codicum San Gallensis 359 et Einsiedlensis 121) nunc auctum (1990). Solesmes.

Gudstjenesteordning for Den Danske Folkekirke (1992). *Ritualbog. Autoriseret v. kgl. resolution 12. juni 1992*. København: Det Kgl. Vajsenhus' Forlag.

Gudstjenesteordning for Den Danske Folkekirke, Musiktillæg bd. I-II (1994). København: Det Kgl. Vajsenhus' Forlag.

Gudstjenesteordning for Den Danske Folkekirke. Ritualbog (2006 [1992]). København: Det Kgl. Vajsenhus' Forlag.

Gudstjenesteordning for Den Danske Folkekirke. Tillæg til Alterbogen (1993). København: Det Kgl. Vajsenhus' Forlag.

Hartmann, J.P.E. (1881) *Liturgisk Musik, Festcollecter og Chorsange som benyttes ved Gudstjenesten i Vor Frue Kirke*. Kjøbenhavn: Wilhelm Hansens Musikforlag.

Indledning. Forslag til Alterbog (1985). *Betænkning afgivet af Kirkeministeriets liturgiske kommission. Betænkning nr. 1057*. København.

Kjærgaard, Jørgen og Peter Weincke (2013) *Danske salme- og koralbøger – En introduktion*. København: Forlaget Anis.

- Kjærgaard, Jørgen og Peter Weincke (2022) *Liturgi – Grundbog til folkekirkens gudstjenester og kirkehandling*, bd. I-II. København: Forlaget Eksistensen.
- Larsen, Jens Peter (1935) *Messtoner efter gammel kirkelig Tradition*. København. 4. rev. udg. 1998.
- Laub, Thomas (1887) *Om Kirkesangen*. København.
- Laub, Thomas (1918) *Dansk Kirkesang. Gamle og Nye Melodier*. København.
- Laub, Thomas (1920) *Musik og Kirke*. Udgivet af Samfundet Dansk Kirkesang. København: Poul Kristensens Forlag.
- Laub, Thomas (1929) *Forslag til Messe Melodier*, Præsteforeningens Blad, 19. årg, nr. 17, 26. april 1929, udgivet posthumt af Emilius Bangert og Mogens Wöldike. København.
- Liturgisk Haandbog til fri Afbenyttelse for den evangelisk-lutherske kirkes Præster i Provindsen Slesvig-Holsten. Anbefalet af den syvende ordentlige Fællessynode* (1900). Udgivet af det Kongelige evangelisk-lutherske Konsistorium i Kiel. Schleswig 1900.
- Musikbilag til Prøveritualbogen* (1963) ved Jens Peter Larsen, Mogens Wöldike, Henrik Glahn og Gunner Pedersen. København: Wilhelm Hansen.
- Nordisk koralbok* (1960) redigeret af Harald Andersén. Utgiven av en kommitté bestående av Harald Andersén – Finland. Hans Buvarp – Norge. Henrik Glahn – Danmark. Harald Göransson – Sverige. Rolf Karlsen – Norge. Taneli Kuusisto – Finland. Jens Peter Larsen – Danmark. Carl Allan Moberg – Sverige. Søren Sørensen – Danmark. Mogens Wöldike – Danmark. København: Wilhelm Hansen.
- Pedersen Gunner, Johannes Schepelern, Kristen Ejner Skydsgaard og Harald Vilstrup (1943) "Forslag til En dansk Højmesse liturgi med Musikbilag af Jens Peter Larsen". *Dansk Kirkesangs Årsskrift* 1943:1–26.
- Prahl, H.S. og C. Heinebuch (1889) *Liturgiske Melodier til Brug ved den lutherske Høimesse ifølge flere Provinssynoders Autorisation*. Flensborg: Aug. Westphalens Forlag.
- Prahl, H.S. og C. Heinebuch (1892) *Melodier til Evangelisk Luthersk Psalmebog for de dansktalende Menigheder i Slesvig, med et Tillæg indeholdende Melodierne til den lutherske Ottesang, Aftensang og Børnesang*. Flensborg: Aug. Westphalens Forlag. [Prahl og Heinebuchs melodibog].

Prahl, H.S. og C. Heinebuch (1895) *Melodier til Evangelisk Luthersk Psalmebog for de dansktalende Menigheder i Slesvig [...] udsatte for Orgel, Harmonium eller Pianoforte*. Flensborg: Aug. Westphalens Forlag.

Prøvealterbog (1958) *Forslag til Alterbog for Den Danske Evangelisk-lutherske folkekirke*. København Det Kgl. Vajsenhus' Forlag.

Prøveritualbog (1963) *Forslag til Ritualbog for Den Danske Evangelisk-lutherske Folkekirke. Gudstjenester og kirkelige Handlinger*. København: Det Kgl. Vajsenhus' Forlag.

Ritualer til Daab, Nadver og Brudevielse (1912) *Aut. v. kgl. Resolution af 19. Juli 1912*. København: Det Kgl. Vajsenhus' Forlag.

Sanne, Viggo (1879) *Messebog*. Kjøbenhavn: F. Borchorsts Forlag.

Sørensen, Søren (1952) *Kirkens liturgi. En fremstilling med særligt henblik på den liturgiske musik og med forslag til salmevalg for hele kirkeåret*. København (2. udg. 1969).

Sørensen, Søren (1979–1980) 'Messemelodier og messetoner – deres baggrund, historie og aktuelle status'. *Dansk Kirkesangs Årsskrift* 1979–1980: 11–49.

Vejledning i Den Danske Folkekirkes Gudstjenesteordning med de autoriserede Ritualer. Udarbejdet af biskopperne (1949), København: Det Kgl. Vajsenhus' Forlag.

Wiberg, Johannes (1832) *Messe-Melodier*. København.

Winterfeld, Carl von (1843–1847) *Der evangelische Kirchengesang und sein Verhältniss zur Kunst des Tonsatzes*. Leipzig.

Bokrecension | Sofija Lazić Pedersen

Standardiseringen av lutherska gudstjänsters sång i Finland och Ingermanland under 1800-talet

Korkalainen, Samuli (2022) *The Standardisation of Lutheran Congregational Singing and Liturgical Melodies in Nineteenth-Century Finland and Ingria*. Helsingfors: Sibeliusakademien vid Konstuniversitetet.

(<https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-329-235-2>)

Det som vi idag kan tycka är självklart, som att alla sjunger samma ton eller ackord samtidigt har inte alltid varit så. På tidigt 1800-tal fanns lokala variationer och ibland personliga variationer av alla sjungna moment, vilket märktes tydligt i gudstjänsten i form av polyfoni. Därför avslutar en biskop i Borgå stift en visitation med uppmaningen att alla ska börja och avsluta en psalmvers samtidigt (!). Standardiseringen var sålunda ett sätt att få folk att sjunga lika men kallades inte så av sin samtid, utan ansågs vara "förbättringar".

Dock visar Korkalainen också att det nu är någras ideal (musikers och kanske prästers) som införs och det är inte entydigt med församlingens insjungna och invanda sätt att sjunga. Denna standard ska församlingen lära sig. Här får klockaren en central roll, inte sällan tillsammans med ensträngsinstrumentet psalmodikon (i Ingermanland kallad den finska fiolen) och koraler nedtecknade med sifferskrift. Antalet orglar var få, de fanns bara i en tredjedel av församlingarna vid 1800-talets slut. Organisten och klockaren kunde komma att bli musikaliska konkurrenter, vilket skapade en musikalisk förvirring i gudstjänsten, som i värsta fall fick församlingen att helt sluta sjunga, då det var oklart vem av de båda man skulle följa. Det var inte bara en tid av standardisering av melodier, utan också av undervisning, såväl den som klockare och organister fick, som den undervisning de i sin tur gav församlingen.

Den som fördjupar sig i Samuli Korkalainens avhandling av standardiseringen av liturgiska melodier, får också en djupare förståelse för Finlands och Ingermanlands historia och

kulturella belägenhet mellan öst och väst, liksom växlingen mellan att ingå i Sverige respektive Ryssland och hur det präglade den lutherska kyrkans liturgiska praxis i dessa delar av tsardömet under 1800-talet genom församlingssången.

Idag är Finland ett självständigt land, och Ingermanland en del av Ryssland. Båda har såväl lutherska som ortodoxa kyrkor. Den ena i majoritet och den andra i minoritet men inte samma, utan i motsatsförhållanden. Korkalainen visar hur de lutherska kyrkorna till stor del påverkades av ideal utifrån, främst i musikaliskt hänseende från Sverige och från Ryssland men också från Danmark och Tyskland, och för Ingermanlands del även Preussen, det han kallar transnationell rörelse. Men det fanns också kopplingar mellan olika lokala församlingar eller skolor, vilket han kallar translokala rörelser. Korkalainen tittar närmare på filosofiska, teologiska, politiska och samhällseliga faktorer till standardiseringen. Därför möts i avhandlingen inflytandet av såväl musiker som Haeffner och Bortniansky, som teologer som Ullman, Beck och Harnack. Genom närstudier av totalt 24 musikaliska källor av liturgiska partier, nedtecknade 1837–1906 finner han likheter och olikheter, såsom förenklingar av melodier över tid och anpassningar till finsk språkrytm men också hur olika liturgiska partier går från sjungna till lästa, eller omvänt.

Ett exempel på mötet mellan öst- och västkyrkan är standardiseringen av den lutherska kyrkans gudstjänst i Ingermanland, där mässans ordinarium under 1800-talet förväntas sjungas av fyrstämig kör snarare än av församlingen, en sorts ortodox kopia av mässan i luthersk tappning i en del av tsardömet, genom tsarens befallning. Jag förvånas annars över den mångkultur och mångreligiositet som tilläts i tsardömet, som kanske var nödvändigt för ett lyckat införlivande av storhertigdömet Finland i det stora Ryssland men inte var lika uppenbart i Ingermanland. Det är under tiden som ryskt storhertigdöme som finskan går från att vara ett kyrkligt språk till ett officiellt samhällsspråk eftersom det samtidigt pågår nationalistiska projekt i form av t ex Fennomanrörelsen. Denna bygger ett litterärt Finland från grunden, då de första romanerna på finska ges ut. Tsardömet tillät detta på ett sätt som troligtvis inte varit möjligt under den svenska enhetstiden.

I Korkalainenens avhandling möter vi de som byggde upp 1800-talets finska kyrkomusik, inte minst många olika kyrkomusiker, både de som skrev handskrifter till koralböcker och organister i de stora församlingarna. I avhandlingen finns både en översikt över psalmsång som övrig församlingssång. Den visar också den stränga syn på vad som ansågs lämpligt att sjunga i kyrkorummet, vilket gjorde att kyrkokörer på flera platser inte fick öva i kyrkan, utan enbart sjunga i gudstjänst.

Avhandlingen innehåller många exempel på församlingssångens utveckling, som hur Voglers *Hosianna* sprids över landet som stämsång på Första söndagen i advent, delvis införlivas i *Sanctus* och samtidigt banar väg för stämsång i allmänhet. Ibland följer kyrkomusiken också samhällets utveckling, som när kvinnor som utbildar sig inom kyrkomusik först förbjuds att ta fasta anställningar men där vikariat och undervisning går bra. Detta ändras så småningom men det kan vara värt att påminna sig att Finland var det andra landet i världen som införde rösträtt också för kvinnor.

Korkalainen har forskat på ett område som tidigare var outforskat och inte minst genom att skriva på engelska har han delgett många vad som lett fram till den finska lutherska kyrkans ordinarium av idag. En standardisering av folkets musik av musiker innebär också en risk för professionalisering vilket exemplet från Ingermanland, kör kontra församling, visar. I ett källmaterial som koralböcker går det inte att utläsa receptionen av den nya standarden hos församlingsborna. Korkalainen föreslår själv att undersöka samtida skönlitterära källor för detta ändamål. Enhetlig sång kan å ena sidan vara lättare att lyssna på och lära sig, men kan å andra sidan också hindra individen från att själv anse sig behövas och därmed avstå från att delta. Nog vore det spännande med ett etnohymnologiskt perspektiv, om än svårt att rättvist undersöka efter ett drygt århundrade.

Bokrecension | Sofija Lazić Pedersen

Folklig psalmsång bland danskyrkliga minoriteter

Rossil, Helen (2022) *Kingotone og brorsonsang: folkelig salmesang i Danmark. Fra salmebøger og lydindspilninger*. Uppsala: Uppsala Universitetet. (<http://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A1645015&dswid=-2078>)

Det är inte många doktorsavhandlingar numera som förutom själva avhandlingen också bifogar en CD-skiva men Rossils musikvetenskapliga avhandling är tvärvetenskaplig mellan etnohymnologi och, enligt min uppfattning, praktisk teologi. Hon djupdyker i äldre inspelningar av fem musiketnologer vilka traderar en svunnen tids psalmsång, framgrävda ur bl.a. Dansk Folkemindesamling på Det Kgl. Bibliotek i Köpenhamn, vilka är vad som hörs på CD:n Musikexemplen behövs och ger liv till en tidigare ganska okänd del av den danska sångkulturen, nämligen den folkliga psalmsången utan orgelackompanjemang. I Danmarks kyrkokarta finns församlingar som behållt äldre psalmböcker och därav följande sångteknik. Här dominerar psalmer av Thomas Kingo (1634–1703) och Hans Adolph Brorson (1694–1764). Rossil undersöker fyra församlingar som behållt Kingos renläriga lutherska psalmbok, *Dend Forordnede Ny Kirke-Psalme-Bog* från 1699, in på 1800–1900-talet, samt de grupper som sjöng ur icke-officiella, pietistiska Brorsonverken Troens rare Klenodie (1739) eller samlingsverket Troens rare Klenodie og Svane-Sang (1830/1915). Genom Rossil möter vi Kingos psalmer på Lyø, hos "De stærke Jyder" och hos Kristelig Lutheransk Trossamfund (vilket är den enda församlingen som alltså är eget trossamfund utanför danska Folkekirken) samt Brorsons psalmer i Harboøre, såsom de spelats in mellan 1930–1995, en majoritet på 1950- och 1960-talen, men alltså kan ha låtit i ett par hundra år.

Genom att lyssna på de inspelningar som Rossil delar kan vi höra hur olika traditioner bevarat en psalmsångsstil, som vi uppfattar som långsam vilket i sin tur medför att melodin också blir utbroderad, jämfört med vårt tempo och nottrogna stil. Rossil, som lyssnat på totalt tjugo timmar inspelat material, följer hur folket sjunger, en gehörsbaserad folklig

psalmtradering, också när de enskilda i samma församling sjunger heterofont, eftersom att, vilket även Samuli Korkalainen visat i sin avhandling, unison sång är ett sentida fenomen. Hon beskriver hur det folkliga idealet för psalmsång, skilde sig från de i städerna utbildade, exempelvis genom läraren och kyrksångaren Askholm, som när han kommer till Lyø, märker att hans sångstil inte uppskattas och istället anpassar sig efter församlingens sångsätt. Tvärtom visar Rossil att det kunde vara på Jylland där De stærke Jyder till och med på långfredagen 1888 kommer till kyrkan för att överrösta den anställdes sång, i ett regelrätt sångkrig, vilket förövrigt fortsatte hela påskhelgen. Detta påminner om ett genom kyrkohistorien inte helt oväntat förakt för det folkliga från anställda präster och i förekommande fall även musiker.

Alla fyra församlingar ligger långt från huvudstaden, Lyø söder om Fyn, De stærke Jyder och Kristelig Lutheransk Trossamfund på mellersta Jylland och slutligen Harboøre på Jyllands västkust. De är sinsemellan olika, såsom kyrklig hemvist och sångtekniker, men också lika, vilket visar sig i tempo m.m. Rossil visar att psalmsång var ett av flera sätt att bevara och konsolidera en önskad lokal konfessionalitet och medvetenhet. Trots att sångarna varken hade psalmböcker med noter eller hade kunnat läsa dessa, gick sångtraderingen i arv genom generationer.

Genom inspelningarna av psalmerna analyserar Rossil de enskilda melodierna och dess lokala varianter. Flera exempel finns på att det långsamma tempot medför melismer och subjektiv puls, som avviker från koralböckerna, men krävs för att hålla såväl tonalitet som att driva melodin framåt, medan Brorsonsången var präglad av ett unisont ideal, där individualiteten istället tog sig uttryck i vibrato. Här finner jag likheter med både folksång, men också gospel och country. Det lät inte som idag, och vissa skulle både nu och då, uttrycka att det lät fult. Men psalmsången var för de inspelade inte en konstform, utan en del av det kristna vardagslivet, och kunde förekomma flera gånger dagligen, vid andakter och måltider.

Jag uppskattar särskilt Rossils teoretiska beskrivning av psalmsångens facetter: praxis, handling, gemenskap och konflikt, kollektivt minne samt trosutövning och religiös erfarenhet. Särskilt den sista punkten visar att psalmsång har andra funktioner än andra allsånger.

Rossil visar på demokratin i den folkliga psalmsången, där psalmsångarna inte är passiva mottagare utan tvärtom har visat egen handling och praxis. Hennes stora gärning är att vi får lyssna på inspelningarna och läsa analyserna i den tvärvetenskapliga metoden hon

utvecklar, mötet mellan dansk kyrkohistorisk hymnologi, vilken även tangerar nordisk i synnerhet och luthersk i allmänhet, och musiketnologi, som gör Kingos och Brorsons psalmböcker levande genom sång. Men det kan också få konsekvenser för dagens psalmsång, om vi släpper psalmsången mera fri, utan styrning av orgel och koralböcker.

Book Review | Leena Lampinen

Wildhymn and Hymnplay: Expanding the Concept of Hymn through Artistic Research

Rintamäki, Sirkku (2023) *Villivirrestä Virsileikkiin: virren luomisesta luovaan virteen* [‘From Wild Hymns to Hymnplay: From Hymn Creation to the Creative Hymn’]. Helsinki: Sibelius Academy, University of the Arts Helsinki. (<https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-329-307-6>)

In her doctoral thesis titled as *From Wild Hymns to Hymnplay: From Hymn Creation to the Creative Hymn*, Sirkku Rintamäki asks: How can practice-based artistic research be used to expand the definition of hymn? How can the perspectives of play, touch, embodiment, spatiality and intersubjectivity enrich the performance and understanding of hymns? How can hymns be created in a collaborative manner?

In this study, Rintamäki’s experiences of the artistic demonstration of proficiency, the compositions and musical practices that were part of her doctoral degree, the written and audio-visual documents of different artistic components and participants’ written feedback are in dialogue with literature dealing with hymnology and research discussing touch, spatiality and play. She employs mixt writing – an application of Jan Baeten’s mixt method – as her tool to explore the nature of hymn, the process of hymn creation and the creative performance of hymns. Mixed writing combines creative, poetic writing with critical, analytical academic writing. Another research method that Rintamäki mentions is sensitivity, which she defines as being open and opening oneself to what is still unknown.

In the second chapter of her thesis, Rintamäki reflects the essence, the roles and the influence of hymn, and presents a manifest: hymn belongs to everyone. Recognising the challenges of the changing society, she asks several interesting questions: Does hymn still belong to everyone and (why) should it do so? Do all hymns need to belong to everyone?

What is the function of hymn? Is the hymn tradition going to vanish? Who can define what a hymn is? How could hymns be communal, touching, creative, surprising, music that enables encounters with the Holy? Is hymn a hymn only after being accepted as part of an official hymnal? What is not a hymn? Rintamäki goes through various definitions of hymn and formulates her own thoughts as follows: 'I think that hymn is a hymn if it opens towards the Holy and towards people and if it is intended as a hymn.'

There are three concepts that are central to this study, namely hymnspace, wildhymn and hymnplay, all created by Rintamäki. Hymnspace (*virsitila* in Finnish) refers to the moment when a hymn is performed as well as to the process of creating new hymns. Rintamäki states that when a hymn is born, it comes into existence as a space and in a space that is and has been. Each time a hymn is performed a new space is created, connecting the participants and their individual experiences to the flow of hymn that is always sounding somewhere. Hymnspace is a shared creative space providing a possibility for play. In this work, the notion of play is central to the analysis of hymn creation and performance since, according to Rintamäki, play is compelling and touching and allows people to participate.

With the concept of wildhymn (*villivirsi* in Finnish) Rintamäki wants to expand the definition of hymn. She states that in her own wild hymn compositions, the 'wildness' is often connected to the performance of hymns, containing elements close to improvisation; it is not about easiness but exploration of different influences and flow. Melodies, harmonies and performance bring along surprises. Wildhymn can also be understood as a space for creating hymns, a space that allows freedom and intuitiveness. The thesis includes several notated wildhymn -compositions for readers to explore.

Hymnplay (*virstileikki* in Finnish) was Rintamäki's answer to her own question of how, in practice, to create hymn in a communal way. Hymnplay is a combination of hymns, improvisation, movement, interaction and play, to mention just some of the elements. It was originally introduced as one of the components of Rintamäki's artistic demonstration of proficiency. Links to several video clips of that event are provided in the thesis. Rintamäki states that she found three reasons for her desire to explore hymn: boring hymn, fading hymn and future hymn. She wanted to make hymn flow, be alive and touch. Hymnplay is one example of her open and curious attitude towards hymn and its performance, while it may also be seen as challenging more traditional conceptions of hymn.

Language used in this thesis is rich, and different styles of writing bring variety. However, if not familiar with the topic beforehand, one may need a couple of readings in order to

properly dive into Rintamäki's hymn world. Overall, this study is a new and refreshing approach to hymn as it deals with play, embodiment, sensitivity and spatiality, as well as artistic research – viewpoints that are not commonly applied to hymnology. Hopefully, at some point, it will be available also in other language(s) than Finnish.

Anmeldelse | Uffe Holmsgaard Eriksen

Danske reformationssalmer på nettet – en fortrinlig database!

***Danske reformationssalmer: Melodier og tekster 1529–1573.* (<https://salmer.dsl.dk>)**

Lad det være sagt med det samme: Det danske sprog- og litteraturselskabs (DSL) digitale udgave af de centrale messe- og salmebøger fra reformationsårhundredet er intet mindre end en sensation. Den digitale udgave er krumtappen i det projekt, der fra 2017 til 2021 under ledelse af Marita Akhøj Nielsen arbejdede med at gøre de ni ældste messe- og salmebøger med både tekst og melodi tilgængelige for alle med internetadgang. Projektet har derudover kastet antologien *Danske reformationssalmer i kontekst* og CD'en *Reforming hymns* af sig (begge anmeldt i denne udgave af Hymnologi).

Flere af salmebøgerne findes i faksimiler udgivet af blandt andet Samfundet Dansk Kirkesang (Thomissøns salmebog), mens vi skal tilbage til 1959 for at finde seneste udgave af de danske messebøger, udgivet af S.H. Poulsen. Derudover har man kunnet finde alle bøgerne tilgængelige online i fotograferede faksimileudgaver på databasen "Tidlige europæiske bøger/ Early European Books" de seneste ca. 10 år (tilgængelig via Det Kongelige Bibliotek). Derfor rejser sig naturligt nok spørgsmålet: er der overhovedet brug for sådan en digital udgave af de ni centrale messe- og salmebøger fra reformationsårhundredet? Det korte svar er ja. Som lettilgængelig database, hvor al tekst er transskriberet fra frakturskrift til latinske bogstaver, og hvor alle melodier er omsat fra kvadrat- og mensuralnotation til moderne notation, er arbejdet gjort betydeligt meget lettere for den salmehistorisk interesserede. Databasen er intet mindre end fortrinlig. Den er ikke fabelagtig, hvilket jeg skal vende tilbage til i slutningen af anmeldelsen.

Udgaven er enkelt bygget op. Når man åbner siden, får man tre valgmuligheder: "Tekster – Melodier – Forskning". På den måde kan man søge enten i tekster, melodier eller i "forskning", der dækker over den ganske omfattende mængde af artikler, der også ligger tilgængelige (herunder hele antologien *Danske reformationssalmer i kontekst*).

Første gang man besøger siden, kan man med fordel læse "Vejledning", som man finder øverst til højre. Her fremgår en række vigtige instruktioner i brug af siden og begrundelser for editionsfilologiske valg angående både tekst og melodi. Herefter kan man prøve kræfter med de tre kategorier: "Tekster – Melodier – Forskning".

Hvad angår "Tekster", så er de opdelt i Salmebøger, Messebøger og ganske interessant også Christian 3.s Bibel, som dermed også er digitaliseret. Titlerne på de enkelte bøger er skrevet med moderne dansk retskrivning, f.eks. "Det kristelige messeembede" i stedet for det halsbrækkende tidlige 1500-tals danske "Thet cristelige messze embedhe paa danske". Allerede i denne gengivelse af den oprindelige titel, som den fremgår på hjemmesiden, kan man se princippet for udgaven: forkortelser er skrevet ud og markeret med kursiv. Undervejs kan man ved alle tekstkritiske indgreb slå funktionen "Tekstkritik" til, hvormed man kan hurtigt se, hvad der afviger fra originalen. Og er man i tvivl, kan man til enhver tid kalde faksimileudgaven fra "Early European Books" frem i højre kolonne.

Er man usikker på et gammeldansk ords betydning, kan man slå funktionen "Ordbog" til og kalde ordforklaringer frem i højre kolonne. Ordforklaringerne er hentet fra DSLs allerede digitaliserede ordbøger fra Christiern Pedersens *Vocabularium ad usum dacorum* over Marius Kristensens ordbog til *Danske Viser fra Adelsvisebøger og Flyveblade 1530–1630* fra 1931/1978–1979. Desuden er der i højre margen mulighed for at læse en fyldig indledning til hver af de ni messe- og salmebøger samt Christian 3.s bibel. Og ganske praktisk er alle eksplicitte bibelhenvisninger i messe- og salmebøgerne mulige at slå op i netop Christian 3.s bibel.

For den uhildede læser, der sjældent eller aldrig har frekventeret 1500-tals dansk, er der i vejledningen desuden en ganske nyttig gennemgang af stavemåder på 1500-tallets dansk. I det hele taget gælder det, at før Thomissøns salmebog og Christian 3.s bibel var der ikke nogen konsekvent retskrivning på dansk. Stavemåden kunne derudover afspejle lokale forhold, f.eks. østdansk i bøgerne fra Malmø og vestdansk i bøgerne fra Jylland og Tyskland. I det samme værk kan man endda finde forskellige stavemåder, men med gennemgangen af stavemåder kan man let finde ud af, hvordan ordet staves på moderne dansk, og slutte sig til, at f.eks. "thw" er det moderne "du".

Vælger man at kigge på "Melodier", så er det meget godt at læse vejledningen inden. Her fremgår det nemlig, at man kan søge på tværs af melodier og endda ud fra melodistumper (f.eks. de første fire toner af en melodi) og desuden få dem vist i moderne g- eller f-nøgle. Eftersom reformationstidens melodier blev skrevet med lange nodeværdier (og højst

sandsynligt sunget meget langsommere end i dag), kan man også vælge at få vist melodierne med nodeværdier, der passer til nutidens syngemåde. Man kan desuden transponere dem op og ned og downloade dem som pdf – lige til at synge, hvis man vil lave en reformationsgudstjeneste i den lokale sognekirke.

I vejledningen har Bjarke Moe gjort fornemt rede for de forskellige notationssystemer, der var i anvendelse i reformationsårhundredet, og hvorfor nogle bøger kun har melodilinjer uden noder, mens andre (bl.a. Thomissøn) er fuldt udstyret og desuden grafisk meget mere stringent sat op. Man kan slå melodien op i "Melodidatabasen" og se de forskellige versioner af samme melodi fra perioden. I tilfældet "Af dybsens nød" kan man se versionerne i *Det kristelige messeembede* (1529), *Thomissøns salmebog* (1569) og *Jespersens Graduale* (1573).

I denne anmeldelse vil jeg ikke forholde mig i synderlig grad til indholdet i den tredje blok "Forskning". Det skyldes for det første som tidligere nævnt, at antologien *Danske reformationssalmer i kontekst*, som udgør en stor del af denne blok, har fået sin egen selvstændige anmeldelse i nærværende tidsskrift. For det andet skyldes vægringen mod at anmelde denne blok, at forskningsbidragene består af ganske lange artikler, der først og fremmest er indledninger til alle de digitaliserede salme- og messebøger samt Chr. d.3.s Bibel. Her kommer den første dråbe malurt i bægeret: disse lange, grundige indledninger egner sig simpelthen ikke til læsning på en skærm. Det mener i al fald ikke nærværende læser. Jeg må derfor skuffe de af Hymnologis læsere, der havde forventet en nøje og kritisk gennemgang af indledningerne, og hvordan deres bidrag står i forlængelse af/kontrast til traditionen fra bl.a. Anders Malling, Jens Lyster og Jørgen Kjærgaard, den danske salmehistories grand old men. Det kunne passende være et forskningsprojekt for en ph.d.-studerende, der vil have gefundenes Fressen i DSLs digitale udgave.

Anderledes praktisk tilgængeligt er afsnittet "Digital udforskning", der på fornem vis illustrerer, hvordan en digital database lynhurtigt kan skabe oversigt over f.eks. melodivarianter eller over Jespersens salmevalg til kirkeåret, hvor man også kan klikke sig fra Jespersens oversigter til de enkelte salmer i Gradualet.

Herefter følger et selvstændigt bidrag, som står lidt alene, nemlig Rasmus H.C. Dreyers bidrag om Reformationens historie med den lidt spøjse titel "Udsigt over den danske reformations historie" – jeg havde nok forventet "Udblik" eller "Oversigt", men lad det nu fare. Dette bidrag er – trods det angives, at det er "let forkortet" – meget (læs: alt for) langt til læsning på nettet. Det fremgår desuden, at det er en bearbejdelse af et kapitel fra første bind af værket *Reformationen i dansk kirke og kultur*. I bogen fylder kapitlet godt 35 sider,

så det føles som ørkesløs læsning at scrolle igennem på nettet. Måske er det nærværende anmelder, der er altmodisch og gerne vil have den slags lange bidrag på print. Jeg formoder dog, at det gælder en del af databasens brugere. Derfor ville det være smart, hvis man kunne trylle det lange bidrag om til en pdf, som man kunne printe – på samme måde som man kan med melodierne. Men ak, det kan man ikke, så det må forblive et desideratum. Det gælder i det hele taget alle de længere bidrag – det ville være skønt, om man kunne lave dem om til pdf'er og enten printe eller tage dem med på farten på den bærbare eller en tablet uden at skulle være forbundet til internettet og være online på siden.

Hvad angår messe- og salmebøgerne, så finder man de enkelte afsnit med rullemenuer. Det gælder også Christian 3.s bibel. Det giver med bl.a. Thomissøn, Jespersen og Christian 3.s bibel det problem, at man skal rulle ganske længe for at finde en bestemt passage. Hvad salmerne angår, ville det måske have været smartere, at man kunne vælge f.eks. tema, underinddeling i sideportioner af f.eks. 10 sider og endnu en undermenu med de enkelte salmetitler. Med Christian 3.s bibel er det helt håbløst. Eftersom rullemenuen er inddelt efter de 66 bibelske bøgers kapitler, så tager det tid at rulle sig fra 1. Mosebog til Johannes Åbenbaring. Her kunne en delt rullemenu med f.eks. først og fremmest GT og NT, siden bog, siden kapitel, have lettet arbejdet. Sådant en funktion findes f.eks. på den elegante biblehub.com eller Bibelselskabets onlineudgave af den danske bibeloversættelse fra 1992 (https://www.bibelselskabet.dk/brugbibelen/bibeenonline/1_Mos/1). Endelig, hvad angår forholdet mellem messe- og salmebøgerne og Christian 3.s bibel, kan man finde det en smule anakronistisk, at der linkes fra bibelhenvisninger i messe- og salmebøger udgivet før Christian 3.s bibel fra 1550 til denne bibel, al den stund forfatterne til messe- og salmebøgerne inden 1550 jo ikke havde denne bibel som reference. Omvendt kan man, i det tilfælde hvor en messe- eller salmebog citerer fra en bibeltekst, naturligvis anvende linket til bibelen som kilde til hurtigt at studere eventuelle ligheder og forskelle i ordlyd.

Et andet desideratum er, at hvor man kan kalde forskellige versioner af samme melodi frem og dermed hurtigt sammenligne dem på siden, så kan man ikke det samme med teksterne. Det ville ellers for en salmehistoriker være et meget anvendeligt værktøj til at studere, hvordan teksterne forandrer sig – nogle ganske meget – i løbet af de 40 år, der går fra *Det kristelige messeembede* og frem til Thomissøns salmebog. Det kan være, sådan en funktion findes på siden, men jeg er i al fald ikke faldet over den. Jeg prøvede i stedet at anvende søgefeltet på siden og søgte på "Af dybsens nød", men så kom alle passager frem, hvor ordene indgår i databasens tekster, også uden for salmen selv. En sådan funktion ville i en fremtid opdatering af siden være meget ønskværdig.

Endelig er der problemer med, at siden er ganske tung. Det tager tid at søge, og jeg har uden held forsøgt at afspille melodier i både Safari og Google Chrome. Der må være noget infrastruktur på hjemmesiden, som kan gøres enklere. Det ville i hvert fald også være ønskværdigt. Og en sidste, ønskværdig ændring ville være, at man hele tiden kan komme tilbage til forsiden salmer.dsl.dk. Indimellem havner man f.eks. på undersiden "melodier.dsl.dk" og kan ikke umiddelbart komme tilbage til salmer.dsl.dk uden at trykke mange gange på "tilbage"-knappen eller slet og ret skrive salmer.dsl.dk i browseren igen.

Når alt dette er sagt, så er det småting, som ikke skal skygge for det enorme, grundige og meget professionelle arbejde, der er lagt i hjemmesiden. Forhåbentlig er der midler og muligheder for at holde den ved lige og opdatere den jævnligt. En af farerne ved den slags projektbaserede databaser er, at de ophører med at blive vedligeholdt, når projektmidlerne er brugt op. Heldigvis ligger databasen på Det danske sprog- og litteraturselskabs hjemmeside, hvor den ligger trygt og godt og ikke er i umiddelbar fare for at blive sparet væk ved skiftende, historieløse regeringers populistiske nedskæringer (host, host, den endnu ufærdige digitale udgave af Grundtvigs værker). Jeg kan kun slutte anmeldelsen af med at lovprise Danske Reformationssalmer og glæder mig til at dykke mere ned i materialet (f.eks. printe indledningerne ud, når det bliver muligt) og til at søge på kryds og tværs i det spændende reformationsårhundredes kristne sangskat. Måtte en sådan database engang blive udvidet til at dække hele den danske salmehistorie!

Bog anmeldelse | Rasmus Nøjgaard

Sjælden guldgrube af viden om reformationens salmer, baggrund og betydning

Akhøj Nielsen, Marita, Skovgaard Boeck, Simon & Moe, Bjarke (red.) (2022) *Danske reformationssalmer i kontekst*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

Danske reformationssalmer i kontekst er en meget vellykket antologi, der med stor tyngde formidler det brede forskningsarbejde i projektet *Musik og sprog i reformationstidens danske salmesang*. Projektet, der løb mellem 2017–2022, havde som primær opgave at udgive de fem salmebøger og fire messebøger fra perioden 1529–1573. Christian 3.s Bibel fra 1550 er inkluderet i udgivelsen. Sammen med Kirkeordinansen udgør disse ni tekster vores grundlag for at forstå salmesangens historiske betydning i den tidlige reformationstid. Arbejdet er nu formidlet på Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs hjemmeside salmer.dsl.dk, som også er anmeldt i dette tidsskrift, tillige med de to øvrige hjemmesider med melodier og renæssanceordbog. Det er antologiens store fortjeneste, at frugterne af forskningsprojektet ikke alene angår reformationens salmer, men et bredt udsnit af den kontekst som de indgår i. Det handler i særdeleshed om den liturgihistoriske udvikling og reformationens musikhistorie, men hertil endnu flere perspektiver af filologisk, litteratur-, bog-, samfunds-, og teologihistorisk karakter.

Selvom artiklerne ikke har en fælles skopos, men hver for sig afdækker et højt specialiseret område, så er det en gennemgående pointe, som ikke markerer et nyt syn på reformationssalmen, men snarere er en bekræftelse af den gængse antagelse, at forudsætningen for reformationens nybrud skal findes i veletablerede førreformatoriske traditioner. Reformationens program kom selvfølgelig ikke ud af ingenting, og vores forståelse af den dansksprogede salme som et af reformationens stærkeste folkelige gennembrud, herunder også tidens brede melodiske traditioner, må forstås sammen med de væsentlige traditioner, der videreførtes. Kun sådan kan det begribes, hvordan og hvorfor overgangen skete så relativt hurtigt og modstandsløst. De ni værker fortæller en tydelig

historie om en fortsættelse af traditionen med gradvise, om end radikale, ændringer. Enkelte artikler nedtoner reformationens nybrud, selv om værkerne i sig selv er uomtvistelige belæg for en luthersk genskrivning af gudstjenesten og i særdeleshed salmesangen, som dog sker gradvist og hele tiden med begrebet *reformatio* in mente: det er ikke nyskrivning, men genskrivning. Ved endt læsning af artiklerne er det tydeligt, både at de fem salmebøger, de tre messebøger og Niels Jespersens graduale formidler en fortsat liturgisk tradition med radikale nybrud, og antologien bidrager særligt med væsentlige iagttagelser omkring reformationens samhørighed med tidligere traditioner.

Antologien består af elleve bidrag, hvor de to første omhandler projektets centrale kildetekster. Konrad Küster sammenholder seks nordtyske reformationsmissaler fra perioden 1545–1589 med de danske, og det giver et interessant indblik i, hvor forskelligt reformationens liturgiske program udfoldes. Hvor den danske messeliturgi fra start er stærkt reduceret og programmatisk, gælder dette ikke i samme grad de tyske. Selv om vi fortsat har latinske liturgier i de danske værker, gælder dette i overvældende grad i de tyske, der ofte uændret fortsætter en romersk tradition, som kun langsomt redigeres. Tilsvarende synes modersmåls-salmen slet ikke at have vundet indpas, modsat det danske materiale, hvor de danske salmer med det samme kodificeres. Küsters afdækning af en så entydig konservativ tradition i den tyske reformation er påfaldende og væsentlig viden om den differentierede udvikling i den nordeuropæiske reformationskirke. Det får da også Küster selv til at påpege reformationens meget frie lokale traditioner. Måske det ville være oplagt at forstå den anderledes gennemgribende liturgireform i Danmark på baggrund af en ny stærk centraliseret kongemagt, der også sætter sig tungt på kirkens indre anliggender? Konrad Küsters velskrevne artikel "Die frühen lutherischen Missalien und das geistliche Lied" giver en ny forståelse af de tyske messe- og salmebøger, og understreger, at man ikke kan slutte fra en dansk reformatorisk gudstjeneste og salmesang til en tysk, da udviklingen i de to sprogområder langt fra er identisk. Variationerne har også deres baggrund i den romerske kirkes mange forskellige lokale liturgiske traditioner, som først ensrettedes med modreformationen og Tridentinerkonciliet i 1545–1563.

I en af antologiens mest vellykkede artikler "Paratekst i reformationstidens danske messe- og salmebøger" lykkes det Marita Akhøj Nielsen at beskrive reformationsperiodens liturgiske program gennem værkernes udstyr, deres tilrettelæggelse, opsætning og kommunikative udtryk, altså de såkaldte paratekster. Akhøj Nielsen får utrolig meget ud af disse ofte oversete småtekster og ikkesproglige angivelser, og med overbevisning argumenterer hun for, at denne opsætning har betydning for at forstå brugen af

håndbøgernes salmer og liturgier, ligesom de afslører værkets teologi og politiske mål. Det gælder både de skriftlige paratekster som titler, forord, illustrationer, dedikationer, æresdigte, efterskrift, registre og kalendarier, de interessante evighedskalendere der angiver helligdage med videre. Når parateksterne samles, er omfanget af information overvældende. Betydningen af værkernes materielle og fysiske udtryk kaster mere nøjsom information af sig ved at bekræfte salmeoktavens brug som salmebog, kvartformatet som præstens håndbog ved gudstjenesten, mens det ret store folioformat anvendtes til gradualet for koret, næsten adækvat med vor egen tids salmebog, ritualbog og melodibog.

Roman Hankelns artikel "Overgangen: fire liturgiske kilder i Danmark-Norge 1519–1573" lægger sig fint i forlængelse af de to første ved at sammenligne ærkebispesædet Nidaros' liturgiske bøger *Missale Nidrosiense* og *Breviarium Nidrosiense* fra 1519 med Thomissøns *Salmebog* og Jespersens *Graduale*. Begge beskriver magtens ønske om at gennemføre et velordnet konfessionelt gudstjenesteprogram, hvor den romerske omhandler messen og tidesangen, mens den reformatoriske rummer anvisninger til salmesang i skolen og hjemmet og til kirkeårets hovedgudstjenester. Det påpeges, at den romerske myndighed er biskoppens og pavestolens, mens den norsk-danske suverænt er den danske konges. Ani Heimir Ingólfssens artikel "The reception of Hans Thomissøn's *Psalmebog* and Niels Jespersøns *Graduale* in Iceland" flytter perspektivet til Island, hvor Frederik 2's lutherske ensretning også nåede frem gennem disse to for Islands liturgiske tradition meget afgørende værker. Begge værkers reception rummer en betragtelig frihed til sine originaler, og særligt salmetraditionen afviger fra Thomissøns *Psalmebog* med inddragelse af en selvstændig islandsk tradition. Begge værker har rod i og sætter sig tydelige spor i lokale traditioner og liturgiske håndskrifter helt frem til i dag.

I sin artikel "Salmesang på skrift" skriver Bjarke Moe veloplagt om salmesangens fremførelse. Da vi kun har skriftlige kilder, kan vi ikke rekonstruere menighedssangen, men notationerne angiver alligevel, ifølge Moe, at salmesangen følger en rytmisk musikalitet med mulighed for variation. Moe argumenterer for, at der i reformationsperioden sker en vekselvirkning mellem skrift og menighedssang, og at det er denne der understøtter, hvorfor de forskellige salmebøger har så stor variation. Menighederne har sunget salmerne forskelligt, og melodier er genstand for fortolkning, hvilket, påpeger Moe, er helt i tråd med reformationens tankegods. Menigheden har sunget uden forlæg, mens forsanger/degn/kor har sunget fra salmebogen, og har taget anvisningerne som vejledende.

Den sidste artikel, der mere bredt analyserer reformationens salmetradition, er Bodil Ejrnæs' "Danske gendigtninger af Davidssalmer i middelalder og reformationstid". I

antologien er der ydermere to artikler, der udfolder Davidsalmernes særlige brug i renæssance og reformation. Bodil Ejrnæs fokuserer på de hele 40 Davidsalmer, der i luthersk gendigtning er medtaget i Hans Thomissøns salmebog, og hun redegør eksemplarisk for Davidsalmernes kulturhistorie fra deres hebræiske ophav, oversættelse til græsk og latin og brug i den kristne liturgiske tradition, hvor genfortolkning af Davidsalmerne sker i en flertydig prisme af bl.a. kristologi, bodsteologi og eskatologi. Ejrnæs fremfører, at Luther ikke altid er den hebræiske tekst og kontekst, som han jo om nogen var godt bekendt med, tro, idet han fx ved Sl 46 fortolker teksten så radikalt, at den ikke længere kan siges at være en genkendelig genskrivning. I stedet fremtræder "Vor Gud han er så fast en borg" kristologisk med fokus på et medinddragende, samtidigt frelseshistorisk "vi". Ejrnæs peger på, at Luthers reformatoriske nybrud her vitterligt bryder radikalt med traditionen, hvilket Thomissøns Salmebog programmatisk giver plads for, og dermed går Luther og Thomissøn langt videre end blot at medvirke til "kreativ kontinuitet", som andre salmeforskere mere positivt har karakteriseret genskrivningen. Bodil Ejrnæs sylespidse analyse af Davidsalmernes brugshistorie fortæller, at de siden anvendelsen i Det Nye Testamente, i middelalderens tide- og bønnebøger og altså i gendigtningerne i reformationstidens (danske) salmebøger er fremstillet med et for Davidsalmernes fremmed gudsbillede og verdensbillede, nye sproglige virkemidler, ligesom at metaforik og persongalleri næsten er helt udvisket. Selv om der selvfølgelig også er flere tro gendigtninger i traditionen, også i den reformatoriske, så er artiklen tankevækkende og nødvendig, og efterlader en med spørgsmålet: Hvor går grænsen for legitimt at kunne låne, genskrive og rekontekstualisere en tekst i en ny tid med en anden dagsorden? Spørgsmålet angår således ikke kun reformationstidens genskrivning, men også de nytestamentlige skrifter og oldkirkens og middelalderens forfattere.

To andre af antologiens artikler tager traditionen fra Davidsalmerne op. Det er Pil Dahlerups morsomme "Renæssancepønitense", der omhandler den store renæssancedigter Petrarca's syv berømte bodssalmer fra 1340'erne. Når det er relevant at fremhæve Petrarca i denne sammenhæng, skyldes det, at adskillige klassiske renæssanceværker blev oversat til dansk i 1400-1500-tallet, således også Petrarca af den flittige og lærde Anders Sørensen Vedel i 1577. Den frie oversættelsestradition kan kendes på metrikken, men ellers er oversættelsen loyal. Sørensen Vedel beskriver i sit forord idealet, at store ånder som Petrarca også på romerkirkens tid fremviste en sand tro. Bodssalmerne rummer en personlig iver efter at gøre bod over egen uformåenhed, samtidig med at Guds visdom og skabelsens skønhed prises. Slægtskabet med reformationens personlige tro og

syndsforståelse er oplagt, og dette blik på reformationens forløbere er forfriskende, for der er helt oplagt mange forbilleder at trække på. Den tredje artikel, der beskæftiger sig med Davidsalmerne, er Minna Skafte-Jensens artikel "Salmeparafraser og national propaganda: To latinske digte af Hans Jørgensen Sadolin (1528–1600)". Renæssancens salmeparafrase er en gendigtning efter et antikt stilistisk forbillede, og har som mål af forbedre salmens ellers jævne poetiske stil, så indhold og form bedre svarer overens. Med andre ord en klassisk (fransk) renæssancedisciplin at lade antikkens græsk-romerske kunstideal være målestok for genskrivningen af de bibelske skrifter. Sadolins fem salmeparafraser findes i hans digtværk om den danske kongerække og det danske rigsvåben. Et helt igennem nationalpropagandistisk værk der skal forankre det danske rige under Guds forsyn, og ud fra den tematik parafraseres salmerne (SI 20, 21, 47, 127, 133).

Hans Thomissøns Salmebog er på mange måder et overraskende samleværk, hvilket også medtagelsen af fem salmer, der trækker på Hr. Michaels katolske rosenkransdigte udgivet i 1514–1515, bekræfter. Denne del omhandler Simon Skovgaard Boeck i artiklen "Da lidde den Herre stor spot oc skam. Thomissøns revision af Hr. Michaels digte". Skovgaard Boeck fokuserer på Thomissøns genskrivning af Hr. Michael, og det bliver tydeligt, at tidligere fremstillinger har idealiseret Thomissøns loyalitet overfor Hr. Michaels digte, mens Thomissøn i virkeligheden genskriver digtene gennemgribende. Han erstatter fx referencer til jomfru Maria med Jesus Kristus, og studiet går endnu dybere ned i digtenes grammatik og sætningsopbygning, og konkluderer, at de er grundigt genskrevet for at fremstå som lutherske salmer. Dorte Dunckers artikel "Salmerne i de ældste danske visehåndskrifter" er et eksemplarisk genre- og ordforrådsstudie i periodens visetraditioner, der afdækker de ni visehåndskrifter fra 1500-tallet, der går forud for Anders Sørensen Vedel's Hundredvisebogen fra 1591. I samlingerne indgår der elleve salmer, som alle er placeret imellem viserne. Det peger på, at salmegenren og dens ordforråd ikke var fremmed for visetraditionen, og at salmerne formentlig er gledet ind i samlingerne uden at have skilt sig ud som genrefremmede. En særlig genre blandt viserne, i artiklen kaldt "danske viser", har den største affinitet til salmerne, og artiklen argumenterer for, at der i det danske vise- og salmemiljø må have været personsammenfald og en gensidig viden om hinandens værker. Alt andet lige kan man indvende, at det er et relativt lille materiale der konkluderes ud fra, og det viser sig da også at kun tre af de elleve salmer er medtaget i Jens Billes visesamling fra 1559. Er det ikke oplagt at antage, at salme- og visemiljøet har haft kendskab til hinanden i så lille et sprogområde som det danske? Tilsvarende at brugen af visemelodier i reformationens salmeværksted netop blev flittigt anvendt.

I antologiens sidste artikel "Reformationstidens salmemelodier i den digitale verden. Editionsfilologiske og tekniske principper og udfordringer" fremlægger og drøfter Axel Teich Geertinger metode og brugervenlighed af hjemmesiden. Jeg er selv en flittig bruger af den nye hjemmeside, som er en guldgrube af information. Det er en såkaldt ægte digital version med en semantisk kodning af noteteksten, hvilket tillader søgning i og afspilning af noteteksten. Jeg kan slet ikke overskue alle de fortolkningsmæssige problemstillinger, man har stået overfor i oversættelsen fra sporadisk middelaldernotation til moderne notation med en digital lyd. En række tekniske valg er truffet angående notationsystemet, der helt oplagt følger moderne principper, og uden at være specialist på dette område, virker notationen meget reel. Jeg har stor beundring for brugerfladen, som må have krævet en næsten uendelighed af kodning med en anvendelse af avancerede algoritmer. Hjemmesiderne er anmeldt andetsteds i dette nummer, men jeg er en begejstret bruger.

Afsluttende må det applauderes, at hele projektet *Musik og sprog i reformationstidens danske salmesang* er sjældent vellykket og udbytterigt med en ny og suveræn tilgængelighed gennem de digitale brugerflader, der lader alle forskere, studerende og nysgerrige få indblik i reformationens gudstjeneste- og salmetraditionen. Tilmed har projektet fået den bedst tænkelige dokumentation gennem antologien, som for denne anmelder har været usædvanlig oplysende og perspektiverende.

Recension | Mattias Lundberg

Konstnärligt och hymnologiskt samarbete

Musica Ficta, dir. Bo Holten (2023) *Reforming Hymns*. CD. Dacapo Records.

Denna CD-utgåva sätter kyrkosången i centrum för de nordiska reformationerna, genom framföranden av tematiskt valda texter, melodier och satser från senmedeltid, 1500-tal och tidigt 1600-tal. Kontexten är dansk, och urvalet exemplifierar såväl element som var gemensamma för många reformationsprocesser i Norra Europa som en del egenheter för Danmark. Skivan visar sammantaget hur reformationen knappast konstituerades av någon "knockover effect" som äldre historieskrivning ofta ville göra gällande, utan att musik och liturgi snarare spelat en viktig roll i ett långsamt, medvetet och noggrant kulturellt jämkande av befintliga traditioner gentemot nya lärosatser, där den danska befolkningen genom kyrkosången under en tidsperiod om mer än hundra år tränades ut ur ett antal kyrkliga och trosmässiga uppfattningar och in i en uppsättning andra. Genom denna process tillkom, delvis närmast som biprodukter, en hel del fenomen som idag uppfattas som grundbultar i dansk kultur, kyrka och samhälle.

Bo Holtens ensemble Musica Ficta har på skivetiketten Dacapo genom åren tillfört den internationella vokalmusikvärlden ett antal förstklassiga inspelningar av äldre dansk kyrkomusik, ofta i nära samarbete med musikforskare, noteditörer, nutida tonsättare och teologer. Den här anmälda skivutgåvan håller den höga klangliga och interpretatoriska höjd som lyssnare kommit att förvänta sig av ensemblen. Den utgör därmed värdefullt komplement till de tidigare viktiga utgåvorna på samma skivetikett, såsom *Medieval Music in Denmark* (1999) och *Thommisøn's Easter* (2017), den senare en rekonstruktion av en gudstjänst i Ribe domkyrka och domkyrkoskola under Hans Thommisøns tid som skolmästare där runt 1560. Utöver sångarna i Musica Ficta medverkar Fredrik Bock (luta) och Søren Christian Vestergaard (orgel). Satserna klingar utsökt, med balans i stämväven, fyllig ensembleklang och väl avvägda fraseringar.

I projektet har musikforskaren Bjarke Moe gjort ett viktigt för- och bakgrundsarbete. Därmed kan också skivan åtminstone indirekt ses som kopplad till det nyligen avslutade forsknings-, editions- och digitaliseringsprojektet om danska reformationstidens psalmböcker på Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. CD:ns fyra avdelningar visar på ett åskådligt sätt vilka funktioner, former och förändringar och utvecklingstendenser den danska reformationens gudstjänst företett: 1. "Singing professionals", där adventsmelodier från den medeltida bakgrunden visas upp i 1500-talets rika sättningar av desamma; 2. "From professional to congregational singing", där det troperade Kyriet *Fons bonitatis* utgör genomgående exempel; 3. "From secular song to hymn"; 4. "The reformation's new core hymns", samt 5. "To each his own". Repertoaren och urvalen kommenteras i CD-häftet insiktsfullt av Moe.

Bland skivans förtjänster måste nämnas den breda historiska ansatsen. Reformationen betraktas inte som en egen storhet, vilken sekundärt gett upphov till musikaliska och rituella förändringar, utan kyrkosången förstås som central faktor i den framväxande danska nationalstat och kyrka som spirade ur Kalmarunionens upplösning på 1520-talet. Centrala danska källor som Jespersøns tryckta *Graduale* (1573) och Thommisøns psalmbok (1569) presenteras som ett slags melodisk och liturgisk kärna, runt vilken kan betraktas ett lager av dansk och tysk polyfoni från luthersk kontext (bland andra Johann Walter, Mattheus Le Maistre, Nicolaus Gottschovius och Mogens Pedersen). Där utanför finns ännu ett yttre lager av repertoar som bevarats vid många nordiska skol- och kyrkomiljöer: Palestrina, Lassus m.fl. mästare från västkyrkans huvudfåra under det senare 1500-talet, vilka oproblematiskt sjöngs vid lutherska skolor, stadskyrkor och domkyrkor i Norden och i vilkas flerstämmiga odling samma melodier som på annat håll blev kyrkovisor är lika centrala. På detta sätt ställs den stora europeiska traditionen sida vid sida med den lokala i de danska stiftet, och omvänt uppvisas det fortsatt universella som en viktig förutsättning för en reformation.

Den pedagogiskt välfunna framställningen i fem avdelningar fyller också syftet att påminna den hymnologiskt och liturgiskt detaljintresserade om att de sjungna gudstjänstmomenten ingick i en stor och bitvis seglivad musikalisk och institutionell tradition, med ett stort antal förväntade melodier under kyrkoåret och dess festdagar. Samtidigt orienteras därigenom den allmänt musikintresserade att högt skattade koraler, motetter och mässatser har sin givna plats i en liturgisk ordning där de förstås som gudstjänsten i sig själv, inte någon utsmyckning av densamma. Speciellt tydligt blir detta i de två första avdelningarna där kyrkoårets början (advent) utgör fokus i form av nedslag i avsnittet "De professionnelles

sang” och mässordinariets början (Kyrie) blir fokus för avdelningen ”Fra professionell sang til folkesang”.

Det finns ett stort värde i att flera sångmoment utförs i sin helhet, utan ahistoriska strykningar, förkortningar, blandningar och opåkallad variationslusta. När man på inspelningen får höra Marie Louise Odgaard och Anna Maria Wierød sjunga alla de sju verser av *Kriste du er den klare dag* som upptogs i Thommisøns psalmbok, med den upprepade omkvädesraden av varje versavslutning, kan man börja förstå hur ”marinerade” allmogen var och blev i dessa melodier. Därmed kan man också förstå hur dessa sånger fick den kanoniska livskraft som fört dem hela vägen intill nuvarande danska psalmbok. Odgaard och Wierød föredrar verserna med en musikalisk uttrycksfullhet som gör den fria knittelversens form full rättvisa, och det är inte utan att undertecknad önskar att få höra dessa två sjunga Thommisøns psalmbok från pärm till pärm, naturligtvis snabbt inseende att detta skulle vara mindre lämpat som CD-produkt.

Reforming Hymns är ett förträffligt samarbete mellan hymnologisk forskning och konstnärligt utövande på högsta nivå. Skivans titel är förmodligen högst medvetet tvetydig – sångerna i fråga kan ses som reformerade objekt – från hymnen *Conditor alme siderum* till sekvenserna *Veni Sancte spiritus* och *Victimae paschali laudes* har de omformats till sina danska 1500-talsmotsvarigheter. Men titeln kan också tolkas med ”hymns” som subjekt – sångerna har omformerat dansk kyrka, samhälle och kultur på ett sätt som ingen kunnat föreställa sig före c. 1520, och på ett sätt förutan vilket Danmark idag knappast hade varit vad det nu blivit.

Bog anmeldelse | Jákup Reinert Hansen

Overblik over fornyelsen i Norsk salmebok

Holter, Stig Wernø, Hamnes, David Scott, Kyrkjebø, Rune & Øystese, Vigdis Berland (red.) (2018) *Nytt norsk salmeleksikon, Bind IV. Kommentarer til Norsk salmebok 2013*. Bergen: Fakkbokforlaget.

Med Bind IV er det lykkedes efter bare 7 år at afslutte udgivelsen af projektet *Nytt norsk salmeleksikon*, som begyndte med Bind I i 2011 og fortsatte med Bind II i 2012 og Bind III i 2013. Forberedelserne til de første tre bind begyndte i 2007, og der er mange gode grunde til, at det ligeledes skulle tage fire år at planlægge og skrive det sidste bind. Det er ret usædvanligt, at et kommentarværk som dette udarbejdes hen over en overgangsperiode, hvor man er på vej til at forlade en gammel salmebog (Norsk salmebok 1985) og forfatterne følgelig sidder og skriver kommentarer, mens komitéens arbejde til fordel for den ny salmebog (Norsk salmebok 2013 for kirke og hjem) er i fuld gang.

Salmeleksikonets redaktion har hele tiden holdt fast ved sit oprindelige oplæg: 3 bind skulle behandle fællesstoffet, altså de salmer, der ville blive overført fra Norsk salmebok 1985 til Norsk salmebok 2013. Bindene blev disponeret efter salmernes begyndelseslinje, fra Kingos *Aldri er jeg uten våde* til Johan Nordahl Bruns *Ånd over ånder*. Salmebogskomitéen tog, mens leksikonet var under udarbejdelse, enkelte salmer til nåde, som i første omgang var dømt ude, og måske havde redaktionen også oversat et par stykker. I hver fald blev det nødvendigt at udvide Bind III med et supplement over 17 salmer.

Først da indholdet i Norsk salmebok 2013 lå helt fast, var det muligt for redaktionen at gå i gang med det fjerde og sidste bind. Der skulle findes et nyt forlag, yderligere finansiering og inviteres nye forfattere med, ligesom salmerne selvfølgelig skulle fordeles mellem forfatterne efter kvalifikationer og specialviden. Og så valgte man at disponere stoffet efter salmebogens inddeling og nummerorden. Alle salmer er nævnt, men medmindre der er noget nyt at tilføje – korrektioner, supplerende oplysninger, nye melodier m.m. – nøjes man med en henvisning til salmens behandling i Bind I–III. Bind IV bliver da en meget værdifuld

og komplet oversigt over den fornyelse af salmesangen, der er sket med den nye salmebog 2013 – i alt ca. 350 salmer! Da man følger salmebogens inddeling, bliver det også umiddelbart muligt at se, hvilke afsnit der er væsentligt fornyede eller er en regulær nyskabelse i forhold til 1985-salmebogen.

Hovedsagen er dog artiklerne om de enkelte salmer. De følger den efterhånden afprøvede og velkendte læst: tekst, forfatter og eventuelt oversætter, melodi og komponist. Tekstdelen indledes med en gengivelse af salmens originaltekst og på originalsproget, hvor disse afviger fra salmebogens tekst. Man hører om tekstens oprindelse og vej til norsk kirkelig sammenhæng og ind i salmebogen, ligesom teksten analyseres og i visse tilfælde vurderes. Forfattere og oversættere er belyste i korte biografier, knyttet til en af deres tekster. Biografierne kan findes ved hjælp af et særligt register bagerst i bogen, der i øvrigt omfatter hele leksikonet. På samme måde kan man læse om melodiens tilblivelse og opbygning, og i en række tilfælde vurderes det, i hvilket omfang den klæder salmens indhold og egner sig til menighedens fællessang. Det viser sig tit at være et problem med de nye salmer, som oprindeligt er skabt med en solist for øje. Også komponisterne præsenteres i biografier. Denne fyldige behandling af såvel tekst- som melodiside gør det af og til nødvendigt med to eller tre forfattere.

Nogle stikprøver

Det er ikke helt let at danne sig et indtryk og en mening om dette Bind IV uden samtidig at læse og orientere sig om disse nye – eller nyopdagede – salmer. Både salmebog og leksikon er så store, at man kan blade og læse i en uendelighed og blive stadigt klogere. For nu at give nogle eksempler vælger jeg at koncentrere mig om to afsnit og især lægge vægt på nyoptaget materiale og kommentarerne dertil.

Nyt er afsnittet *Ved sengen/ Ved senga*, hvor to salmer dog er hentet fra 1985-salmebogens *Aftensalmer*, og flere af de øvrige er af ældre oprindelse. En særlig vægtlægning på salmer, der egner sig til familiens aftenbøn, harmonerer fint med salmebogens undertitel *For kirke og hjem*. Men der vil uden tvivl også være andre salmer, der passer for barnesengen, og de kunne med fordel være nævnt i salmebogens tematiske register.

Ved sengen indledes med nr 767, Peder M. Offvids *Barnet legges i vuggen ned*. Det vil sige: Offvids salme fra 1648 havde syv vers med fire linjer og et omkvæd – alle gengives i artiklen – og hed *Gud Fader mig så underlig/ skabte i min moders liv*. Det, der er tilbage af den oprindelige salme, og som nu er salmebogens nr 767, er kun en omskrivning af de to første

linjer i vers 5, der repeteres, efterfulgt af et ligeledes gentaget omkvæd. Offvids tekst er spændende, bl.a. fordi dens 3. og 4. vers demonstrerer den ortodokse lutherske teologis beroligende – nogle vil måske sige søvndyssende – karakter. At få barnet til at sove bliver i vers 6–7 en opgave for hele familien, moderen, ammen, broderen, søsteren – alle siger de: "Sofve nu!" Og til sidst må far op at danse frem og tilbage med barnet. Hvor ville jeg gerne have set en analyse af dette indblik i småbarnefamiliens tros- og hjemliv i kommentaren. Men her lægges al vægt på, hvordan Edvard Grieg i 1891 opdagede den norske folkemelodi, som han tilskrev sæterpigen Gjendine. Det oplyses, at denne vuggesang næppe tidligere har stået i nogen salmebog. Men den står faktisk på side 841 i boghandler Cassubens fuldkomne salmebog. Forordet er dateret 1666; men den blev udgivet flere gange og var også beregnet til brug i Norge.

Nr 769 *Når jeg legger mig til hvile* er en gammel tysk aftenbøn – oprindeligt meget ældre end salmebogen oplyser – i norsk oversættelse ved Henrik Wergeland fra 1840. Også Bernt Støylen er mester for en norsk oversættelse, og således trykkes teksten tre gange i kommentaren. Skal der nu være 14 engle på vagt (tysk), 13 som hos Wergeland eller 12 som hos Støylen? Der henvises også til, at der er 12 engle i den danske udgave hos Pontoppidan i 1736; men da Pontoppidan ikke nævnes i noget register, kunne man i en fodnote have nævnt, hvem den flittige Erik Pontoppidan var – han nåede blandt meget andet at redigere en pietistisk salmebog i 1740 og at være biskop i Bergen 1747-54. Man kunne også have oplyst, at det i 1736 drejer sig om hans *Everriculum* eller *Fejekost til at udfeje den gamle surdej eller de i de danske lande tiloversblevne og her for dagen bragte levninger af såvel hedenskab som papisme*. Pontoppidans bog er skrevet på latin, mens de gamle bønner og besværgelser gengives på dansk. Da det sandsynligvis er den samme, gamle englebøn, Bonhoeffer hentyder til i sin nytårssalme *Av gode makter verna*, kunne man også have henvist til artiklen om denne salme, hvor teksten angives i Bind I s. 298f og ikke i Bind III!

Det skyldes Wergelands tekst og Koppangs melodi, at denne gamle aftenbøn nu har fundet plads i en moderne salmebog og forhåbentlig vil blive anvendt efter sin hensigt. Hvad oversættelsen og fornyelsen kan betyde for en gammel tekst, kan man passende overveje i forbindelse med nr 770 *Sov godt, kjære lille*, som ifølge salmebogen er Vidar Kristensens frie oversættelse fra 1995 af Grundtvigs *Sov sødt, barnlille*. Dette forfølges i kommentaren: "[...] nokså fritt omarbeid til bokmål [...] Omarbeidingane er heller store når det gjeld språk og innhald." Som eksempel vises det med utgangspunkt i vers 2, hvordan originalens dobbelte korstegning for pande og bryst, udført med Guds fingre og Guds røst, er blevet endimensional og reduceret til en handling, udført med præstens hånd. Som en mulig

forklaring henvises der til en reduktion af korstegnelsen i den nye norske dåbsliturgi fra 1981. Men det havde næppe været nødvendigt i en omarbejdning at tage hensyn til ritualet, når Kristin Reitan ubesværet kan digte om korstegnet "På mitt bryst og på min panne" i sin dåbssalme *Kvite klede, himmelglede* (nr 594) fra 2006. Det lykkes også oversætteren at skrive djævelen ud af samme vers, uden at det får kommentator til så meget som at løfte et øjenbryn, selv om Grundtvig netop opfattede korstegnelsen ved dåben og den daglige morgen- og aftenbøn i den gamle mening som en exorsisme. Det diskuteres også – godt – i kommentaren, om denne salme selv i den foreliggende form i det hele taget burde stå under denne kategori: "[...] fleire av formuleringane er langt ifrå skjønnelege for ungar [...] ikkje det beste grunnlaget for eit barn å leggja seg til å sova på, om det skulle gjennomskoda innhaldet." Som Jørgen Kjærgaard skriver i sin Salmehåndbog: "Den er ikke blot en vuggevise, og slet ikke en aftensang for børn, men en salme til beroligelse for den anfægtede og fortvivlede."

Salmehistorisk kunne der være gravet et spadestik dybere.

Sådanne overvejelser står man næppe med i behandlingen af det kraftigt udvidede afsnit *Forvalteransvar og ærefrykt for livet*, hvor anden halvdel består af nye salmer, digtet mellem 1974 og 2009. Hvordan forholder kommentarerne sig til de i disse salmer belyste, dagsaktuelle emner og udfordringer? Her har artiklernes forfattere godt styr på, hvornår en salme er skrevet, i hvilken sammenhæng – f.eks. Kirkernes Verdensråd - den er blevet kendt og udbredt og videreført til norsk brug. Det svirrer i luften med teologiske, religiøse, filosofiske og politiske begreber:

- Nr 718 *Du gav oss perlen*: "frigjoringsteologiske konnotasjoner".
- Nr 720 *Alt som lever, alt som trues*: miljøpolitikk, "jordens gjenfødelse både som en helbredelse her i tiden og som en eskatologisk begivenhet".
- Nr 724 *Stjernerne lyser fremdeles i mørket*: "jorden som vår mor". Begrebet, der er nyt i norsk sammenheng, uden bibelsk grundlag og i poesi og religiøse tekster "trekker en analogi mellom jordens og kvinnens fruktbarhet", forekommer også i nr 725, 726 og 728. Det nævnes da også hver gang i kommentarerne, der henviser til de øvrige forekomster i alle fire tilfælde. Dristigt er det "å snakke om en mulig forsoning med jorden, altså at mennesket står i et skyldforhold til jorden på samme måte som til Gud og andre mennesker."
- Nr 725 *Vern og beskytt meg*: "assosiasjoner til gaiafilosofi".

- Nr 726 *Menneske, du som har kunnskap*: Mahatma Gandhi.
- Nr 727 *Lysenes Gud, kjærlighets kilde*: Her kan der – i modsætning til flere af de ovenfor nævnte – henvises til nytestamentlige tekster, selv om referencen til 1 Mos også her er meget tydelig. Kommentaren gør opmærksom på salmens dirrende råb om ”å finne tilbake til den vei vi innerst inne vet er den eneste riktige, nemlig å ta tilbake paradishagen.”

Efter at have læst artiklerne om disse salmer og salmeteksterne selv står man tilbage med et indtryk af skabelsesteologi, økoteologi, synkretisme og en ny og evangelisk temmelig svag definition af synd og nåde, forsoning og frelse. Nyt var det for mig, at man i en luthersk kirke kan synge om at generobre (originalteksten: ”reclaim”) det tabte paradys som en menneskelig mulighed, om end med Guds hjælp.

Konklusion

Som nævnt i min anmeldelse af Bind I savner jeg nogle egentlige hymnologiske artikler, der går på tværs af de enkelte salmer. Hvad betyder det f.eks. for en norsk salmebog, at man i Norge må tilgodese flere norske såvel som samiske sprog og under indtryk af globaliseringen også åbner op for at synge udenlandsk i menighedssammenhæng? I hvilket omfang har man skullet tage hensyn til traditionen og de gamle danske og norske digtere og kernesalmer? Er det den norske kirkes store udblik til verden og dens teologiske, samfundsmæssige og politiske bevægelser, der er grunden til, at en tredjedel af salmebogen er nyt materiale? Ligger de samme overvejelser bag betænkeligheden ved de minimalistiske nordnorske juletraditioner i nr 24 *Velsigna du dag over fjordan* som ved den romantiske københavnske borgerlighed i nr 52 *Du grønne, glitrende tre, goddag!* og Alf Prøysens populære og dialektale juleaftensviser nr 64 *Nå har vi vaske golvet?* Hvordan synes nordmænd selv, det er gået med knapt 200 års selvstændiggørelse i forhold til dansk salmebogstradition? I Norsk salmebok 2013 er der i gennemsnit 1,9 tekst for hver forfatter/oversætter (991:519), mens det tilsvarende tal i Den danske Salmebog 2002 er 2,5 (791:308), og disse tal er vel også en overvejelse værd. Der er her materiale til flere hymnologiske specialstudier.

Sammenfattende fuldender dette fjerde og sidste bind af *Nytt norsk salmeleksikon* indtrykket af et monumentalt værk. Artikelforfatterne har gjort et grundigt arbejde, der giver et indblik, man som læser ikke selv havde haft mulighed for at tilegne sig, i salmernes tekster og melodier, tilblivelse, spredning, anvendelse, drøftelser i salmebogskomiteé,

dagspresse og kirkeråd. Forfatterne har gjort sig umage med at forklare, hvorfor en salme – eller en oversættelse – er blevet, som den nu er, men har ikke følt sig forpligtet til at forsvare de valg, der er truffet eller til at afstå fra en kritisk stillingtagen.

Man kan kun gisne om, hvordan Norsk salmebok 2013 havde set ud, hvis det var salmeleksikonets dygtige stab af hymnologer, der havde redigeret den.

Bokrecension | Mattias Lundberg

Ny dansk liturghistoria

Kjærgaard, Jørgen & Weincke, Peter (2022) *Liturgi: Grundbog til folkekirkens gudstjenester og kirkehandlinger*, 3 band. Frederiksberg: Eksistensen.

Med detta trebandsverk ämnar författarna åstadkomma en "grundbog" i liturgik på danska, omfattande perioden från fornkyrklig tid intill bokens publikationsdatum. Boken är just grundlig (utförlig, omsorgsfull, noggrann) snarare än grundläggande (elementär) då den i sin framställning behandlar det mesta som ett mer ingående studium i liturgikämnet idag rimligen kan väntas omfatta. Valet att genomföra detta viktiga arbete med endast två författare, snarare än som ett redaktionsstyrt antologiprojekt, betalar sig i form av en stringent och konsekvent framställning. Någon liknande liturgiklärobok har recensenten veterligt inte åstadkommit i något av de andra nordiska länderna de senaste trettio åren. Till stora delar är trebandsverket därmed väl lämpat för användning även i övriga Norden. Den tänkta avnämmarkretsen slås fast i förordet: "den kan bruges både på universiteterne og i de kirkelige uddannelser ved pastoralseminarierne, konservatorierne og kirkemusikskolerne." Till dessa fora kan läggas en nog inte obetydlig potentiell mängd privatintresserade av kristendomens kulturhistoria, om dessa nu bara hittar fram till publikationen.

Det första bandet omfattar en historik över gudstjänstordningars och kyrkliga handlingars (sakraments och förrätningars) historia från senantiken och framåt. De första 138 sidorna i volymen behandlar tiden intill de danska reformationsrörelserna, och har således en mer allmän karaktär. Författarna är väl uppdaterade inom nyare forskning rörande de tidiga perioderna.

Behandlingen av liturgiska ordningar under reformationstid och tidigmodern tid är kronologisk och upphängd på tryckta ordningar, vilket medför ett slags systematiskt jämförande och stundvis tabellariskt framställningssätt. I vissa lägen hade man kunnat önska sig mer av diskussion rörande vilken roll tryckta liturgiska ordningar faktiskt bedöms

ha spelat historiskt. I de områden där ett rikt handskriftsmaterial från i stort sett alla tider är känt (såsom i delar av Nordtyskland och i Sverige) pekar dessa mot att reell historisk praxis ofta i olika grad har avvikit från de officiella ordningarnas ideal och regler. Det finns en del som talar för att även den danska liturgihistorien varit skådeplats för liknande spänningar mellan påbud å ena sidan och reell åtlydnad och lokala egenheter å den andra. *Den danske Kirkeordinans 1537/39*, gudstjänstordning hos Thomissøn (1569), *Danmarks og Norgis Kirke-Ritual* från 1685, *Baggers Alterbog* (1688) m.fl. ordningar går annars igenom så att läsaren får en bild av hur de huvudsakliga gudstjänstformerna gestaltats (eller avsetts gestaltats) under olika tidsepoker.

Som genomgående princip bryts behandlingen av ordningarna upp dels av korta och tydligt utmärkta kyrkomusikaliska anmärkningar, dels av nutidsutvikningar. De senare fungerar nog väl för att inviga en mindre historiskt orienterad läsare till nutida bruks förhistoria och utveckling. Få läsare torde som recensenten läsa alla tre banden i löpande ordning. Avsikten lär snarare vara att det hela ska utgöra en kunskapsbank för den som vill fördjupa sig i specifika delar av det historiska och samtida gudstjänstlivet.

I Band 1 är innehållet mycket generöst tryfferat med originaltexter i citat. Till exempel exemplifieras i stort sett varje genomgången gudstjänstordning även med predikningar, stundom på uppåt tre-fyra boksidor. Detta är ett välfunnet kontextpedagogiskt grepp och erinrar om att även homiletiken är en rituell och konstnärlig (inte bara exegetisk och hermeneutisk) praxis. Samtidigt finns det platser där en hänvisning till på annat håll tillgängliga texter hade kunnat vara ett nog så gott alternativ som de ganska långa fulltextcitaten.

Band 2 behandlar efter en kortare teologisk och teoretisk inledning den nuvarande danska gudstjänstordningen (1992, i dess andra utgåva 2020) och torde utgöra självklar litteratur för präst-, teologi- och kyrkomusikstudenter. Här finns i somliga passager en viss grad av fördubbling från volym 1. Kanske är detta oundvikligt om man vill undvika korshänvisningar inom banden. Ändå slås man av att saker behandlas likartat, eller från endast något annorlunda perspektiv, på flera ställen, ibland även inom ett och samma band.

Genomgående har i band 1 och 2 ett stort antal ord markerats med en blå prick, vilken utgör hänvisning till det tredje bandets lexikondel. Den senare är i sig värdefull som liturgiskt lexikon betraktat. Smärre anmärkningar hade i vissa fall kunnat göras mot de helt korta förklaringarna. Exempelvis kan man under uppslagsordet "antifonal (psalmodi)" läsa att sådan "kendes allerede omkring 300-tallet i Syrien, hvorfra den bredte sig till den øvrige

kirkeverden.” Ställd inför en sådan utsaga vill man i översiktsverk kanske mana till försiktighet, då källmaterialet i så lag grad bevarats att alla former av spridnings- och ursprungsfrågor blir ytterst vanskliga. Band tre avslutas med en fin litteraturöversikt, systematiskt ordnad, för vidare studier. I detta band ryms även ett välgiort person- och sakregister till volymerna 1 och 2. Som randanmärkning kan nämnas att detta dock inte är heltäckande och konsekvent (till Nicolaus Decius hänvisas t.ex. bara med ett uppslagsställe i band 1, trots att hans för dansk liturgihistoria helt centrala psalmer nämns på dussintalet platser i detta band, utan att han anges som författare).

Volymerna vänder sig till en dansk läsekrets inte bara i språkligt utan tydligt även i kyrkligt hänseende. Som exempel på det senare kan nämnas vissa tolkningar av historiska dokument, med särskild protestantisk tendens. En överskrift i 1542 års tryckta ordinans – ”Huorledis Messen skal holdis y almindelighed for folcked” – uttolkas som en emfatisk utsaga att det ”slås dermed fast, at sondagsmessen er en *menighedsgudstjenste*” (I, s. 148). En allmänkyrkligt sinnad nutida läsare (eller en dansk katolik, för den delen) skulle kanske avläsa att något hålls ”for folcked” som en typiskt 1500-talshumanistisk direktöversättning av ”liturgia” eller ”λειτουργία”. En Paulustolkning som kan diskuteras är den av apostelns ord i 1 Kor. 14:7 – ”Ligeså de livløse ting, der frembringer lyd, enten det nu er en fløjte eller en harpe: hvist de ikke gør skel mellem tonerne, hvorledes skal man så kunne forstå, hvad der spilles på fløjten eller harpen.” Detta tolkas av författarna som att Paulus balanserar mellan subjektiv upplevelse och det kollektiva uttrycket i sången (I, s. 359). En mer närliggande tolkning i luthersk tradition vore väl att en ordning eller struktur – hos Luther harmonisk-kosmisk sådan – bör råda i musiken, på samma sätt som Paulus i just samma passage kontrasterar oordnat tungotal mot förståelig undervisning. Det hade legat nära tillhands att anknyta tolkningen till J.S. Bachs både i Mühlhausen (1708) och Leipzig (1730) uttryckta önskemål att få till stånd ”det yttersta målet, nämligen en välordnad kyrkomusik till Guds ära” (”den Endzweck, nemlich eine regulirte kirchen music zu Gottes Ehren”). Här förbigicks en möjlighet att knyta an idéhistoriskt till den specifikt lutherska musikteoretiska och liturgiska traditionen på ett sätt som nog hade varit intressant för många teologiskt intresserade läsare.

Vad gäller de konkret hymnologiska perspektiven finns mycket att hämta i dessa bokvolymerna. Intressant är exempelvis att de danska konfirmationsdebatterna under 1800-talet sätts i samband med Grundtvigs rader i psalmen ”Velkommen morgenrøde” där själen som en friare sträcker ut handen till Gud, och det väsentliga inte är det eftertraktade svaret ”ja!”, utan att frågan ställs. (I, s. 446).

Det finns förstås i ett bokverk av dessa proportioner (1262 ss.) oräkneliga passager som skulle kunna diskuteras, lovordas, nagelfaras och lyftas till vidare diskussion. Av den korta framställning som lämnats här hoppas jag att det tydligt framgår att detta är ett mycket väl utfört och berikande författarskap. Kjærgaard och Weincke är med rätta välrenommerade och aktade inom nordisk hymnologi och liturgik, och deras gemensamma arbete med *Liturgi: Grundbog til folkekirkens gudstjenester og kirkehandlinger* anbefalles varmt som läsning för både experter och lekfolk i hela Norden.

Bokrecension | Samuli Korkalainen

En djupdykning i den finlandssvenska psalmskattens historia och nutid

Björkstrand, Gustav (2022) *Svenska psalmförfattare i Finland*. Åbo: Kyrkohistoriska arkivet vid Åbo Akademi.

Gustav Björkstrand är en unik person med en imponerande karriär. Vid Åbo Akademi arbetade han som professor både i kyrkohistoria och praktisk teologi samt som rektor. På 1980-talet var han kultur- och vetenskapsminister i Kalevi Sorsas "rödmylleregering" och direkt efter det riksdagsledamot för Svenska folkpartiet i Finland. Åren 2006–2009 var han biskop i Borgå stift. Som pensionär har han även blivit hymnolog. *Svenska psalmförfattare i Finland* är en omfattande introduktion till den finlandssvenska psalmtraditionen och dess nutid. Boken är särskilt viktig eftersom den betydande och mångsidiga produktionen av finlandssvenska psalmpoeter inte är välkänd i andra nordiska länder eller bland finskspråkiga finländare.

Björkstrand har skrivit biografiska översikter och hymnologiska introduktioner till totalt 43 psalmförfattare, alltifrån 1600-talet till slutet av 1900-talet. Den finska litteraturens kända karaktärer, som Johan Ludvig Runeberg, Lars Stenbäck och Zacharias Topelius, har naturligtvis förtjänat sin plats i verket. Men också flera för oss finskspråkiga okända psalmförfattare, som Alfons Takolander, Greta Langenskjöld och Catharina Östman, presenteras.

Även om Björkstrand med "svenska psalmförfattare" förstår de psalmpoeter som har skrivit en eller flera originalpsalmer på svenska, har han också beaktat de översättningar och bearbetningar som personen i fråga har gjort. Han har till och med tagit med också de författare som saknar originalpsalmer, men har ett betydande antal översättningar eller bearbetningar. Lösningen är modern och befogad, eftersom även dessa poeter har använt

sin kreativitet och lämnat sina egna handavtryck i psalmerna. De är inte ”bara översättare”, vilket ofta har antytts tidigare.

I och med Björkstrands omfattande verk stärks uppfattningen att den finlandssvenska psalmtraditionen är självständig och originell. För mig var det förvånande hur få av dessa psalmer som har hamnat i Den svenska psalmboken – och å andra sidan hur många av de svenska psalmernas pärlor som saknas i den finlandssvenska psalmboken. Det finns också många psalmer av finlandssvenska poeter som inte är översatta till finska.

Den finlandssvenska psalmtraditionens självständighet har också lett till att man inte haft råd att utesluta en enda potentiell poet, eftersom det handlar om en minoritet. Medan den finskspråkiga psalmtraditionen har belastats av pietism och dogmatik, har möjligheten att bli psalmdiktare öppnats bland finlandssvenskarna även för dem vars övertygelse har avvikit från kyrkans officiella lära. Till exempel slog Jacob Tegengren fast att han inte vågade kalla sig kristen i den betydelse som kyrkan inlade i ordet, utan ansåg sig vara ”en sökare och spörjare i religiösa ting” (s. 165). Lars Huldéns livshållning kännetecknades däremot av en förtröstan ”på något högre och bättre” samtidigt som han visade en stor skepsis inför en överdriven trosvisshet och kristna kärnbegrepp (s. 264–265). Sådana poeters produktion har berört många sådana sökare som upplevt psalmernas traditionella uttryck som främmande. I samband med dessa psalmer log jag åt tanken att de kanske inkluderades i psalmboken, eftersom många av kyrkomötets konservativa ledamöter inte förstod svenska så bra att de skulle ha kunnat sätta sig in i förslagen kritiskt. Å andra sidan väcker detta också frågan om kyrkomötet är rätt plats för auktorisering av psalmböcker för språkminoriteter.

Björkstrand delar rikligt med information om i vilka andra psalmböcker hans presenterade psalmer har publicerats. För de nordiska psalmböckernas del förefaller referenserna noggranna, men i övrigt slumpmässiga. En enskild referens till estländska psalmboken (s. 105) känns märklig då det borde finnas flera psalmer av finlandssvenska poeter där. På samma sätt är det lite synd att Björkstrand inte nämner att den engelska översättningen av Runebergs älskade psalm *Jag lyfter ögat mot himmelen* (s. 73) också används i Nordamerika. Det hade också varit bra att gå igenom psalmböckerna i kyrkorna i till exempel Namibia och Ungern, eftersom båda till följd av finsk mission och finsk-ugriska kontakter innehåller många finska psalmer. Den finlandssvenska psalmdikten har alltså fått en ännu vidare spridning än Björkstrands referenser antyder!

Det finns några mindre fel kvar i boken här och där. Till exempel finns Simo Korpelas psalm *Den höga himlen och den vida jorden* inte i den finska psalmboken, även om den är populär bland finskspråkiga som körsång med musik komponerad av Jean Sibelius (s. 174). Däremot finns den tyska Christian Fürchtegott Gellerts psalm *Jesus lebt, mit ihm auch ich* också i den finska psalmboken. Julius Krohn översatte den till finska redan 1880, alltså tjugo år innan den svenska versionen av Oskar Ahlström utkom, och den har sedan 1886 hört till de populära påskpsalmerna i den finskspråkiga psalmboken (s. 193). Ytterligare en korrekturrunda hade också behövts, särskilt vad gäller finska namn. Till exempel är Anna-Mari Kaskinens namn felstavat på två olika sätt på samma sida (s. 302).

Gustav Björkstrands verk är en betydande kulturgärning och har fått den uppmärksamhet som det förtjänar i Finland. Förra året fick Björkstrand Svenska Litteratursällskapets största pris, det Tollanderska priset, för sin bok. ”Med säker blick för detalj och kontext förenar Björkstrand personporträtt och skildringar av psalmbokskommittéernas arbete med ingående analyser av psalmtexter från äldre och nyare tid”, skrev SLS i sin prismotivering. Det är lätt att ansluta sig till yttrandet och ett nöje att rekommendera Björkstrands bok till alla.

Boganmeldelse | Mette Kathrine Grosbøll

Vidtfavnende (og vildtvoksende) antologi om nye salmer

**Nielsen, Kirsten (red.) (2023) *Hvor jord og himmel mødes – Om teologien i nye salmer.*
Hjortshøj: Syng Nyt.**

Der findes dem, der mener, at bare det er gammelt, er det godt. Der er tyngde og teologi i det gamle, og det er på en eller anden måde rigtigere. Når folk kommer i kirke, vil de synge det, de kender, ellers bliver de bare endnu mere fremmedgjorte og hjemløse. Der er dem, der synes, at alt nyt er godt. Det har en friskhed, en umiddelbarhed og en kontakt med nutiden, som det gamle slet ikke har. Hvis folkekirken vil sikre sig fortsat medlemsopbakning og gudstjenestedeltagelse, må den tale det sprog, som folk nu til dags taler, også i salmerne, ellers bliver de fremmedgjorte over for gudstjenesten og hjemløse i kirken.

Folkekirken, både præster, ansatte og læge, rummer begge slags, og de som er for militante i den ene og den anden retning bliver altid meget kedelige at høre på meget hurtigt og kvæler muligheden for den debat – for ikke at sige dialog om salmevalg og gudstjeneste, som de to nyeste salmebogstillæg, *100 salmer* og *Kirkesangbogen* samt [salmer.dk](https://www.salmer.dk) (<https://www.salmer.dk/>), jo ellers kunne lægge op til.

Således er det glædeligt at kunne byde denne udgivelse om teologien i de nye salmer velkommen. Bogen er, fortælles det indledningsvist, blevet til på baggrund af den kritik, der gentagne gange og fra forskellige sider har været rejst mod de nye salmer: at de var teologisk tyndbenede, poppede måske ligefrem, og for ringe poesi til at man kunne forvente en holdbarhed udover et par årtier. Hvad udgivelsen ellers samlet set vil, er mindre tydeligt. Som man kommer igennem bogen, virker den i stadig højere grad som et projekt, der er knopskudt i en have, som for at undgå grundig redaktion så serveres som vild-med-vilje. Jeg kunne godt have ønsket mig en større systematik i temaer og en mere samlet grundig introduktion til nogle af de mest markante nye salmedigtere.

Det er en stor udgivelse på 512 sider, med 45 artikler, hvor tidligere provst og adj. professor emeritus, Peter Balslev-Clausen, den eneste egentlige salmeforsker, står for to, og professor emeritus i Gammel Testamente på Aarhus Universitet, Kirsten Nielsen og sognepræst Morten Skovsted tegner sig for 4 hver, mens 36 andre står for resten. Hvordan og hvorfor de forskellige bidragsydere er udvalgt, fremgår ikke. De er både teologiske forskere i arbejde og pensionerede, en håndfuld biskopper både i embede og pensionerede, et par provster, en del præster og andre teologer tilknyttet det brede kirkelige landskab, uddannelsesinstitutioner, to organister, en litterat samt et par tidligere kirkeministre. Det er selvfølgelig et imponerende opbud af begavede mennesker, og de fleste skriver også gode og gennemtænkte artikler om deres respektive emner, men det er som om ikke alle artikler er lige nødvendige, og flere af dem kommer også til at overlape i behandlingen af enkelte salmer eller salmedigtere. Der er artikler af mere anekdotisk art, hvilket kan være relevant i en artikel om at få åbnet sit perspektiv, hvis man hørte til i kategorien af nye-salmer-skeptikere, men andre kunne nemt være undværet. Generelt kunne bogen godt være mere stramt redigeret, så både for mange gentagelser og for mange unødvendigheder kunne være undgået. Og så ville det nok have været mere passende, om Morten Skovsted, til trods for sin deklarering af sit ægteskab med en af de mest omtalte (og roste) salmedigtere i bogen, Iben Krogsdal, havde overladt behandling af hendes salmer til de utallige andre bidragsydere.

I Sions kirke, hvor jeg er præst, har vi hver tirsdag morgensang, hvor vi synger tre salmer. Vi indkøbte *100 Salmer og Kirkesangbogen*, som de udkom, og bruger gerne disse tirsdage til at prøve nogle af de nye salmer af. Hvis vi under den efterfølgende kaffe vurderer, at salmerne fungerer, kommer de ofte med i højmassen om søndagen. Hvis de ikke gør, bruger vi en del tid på at tale om, hvorvidt det er teksten eller melodien, der er problemet. Det sidste kan vores organist råde bod på. Hvor jeg måske havde forventet en vis konservatisme, møder jeg primært åbenhed og nysgerrighed og ofte også begejstring, og det bliver fortsat tydeligere, at en ny salme bedømmes på både om der er noget i den af teologisk art, som kommer frem på en ny måde rent sprogligt og derved siger morgensangerne noget, og på om den reelt er ny eller blot gentager noget gammelt, som i virkeligheden er bedre skrevet allerede af en af de gamle. Det sidste møder ingen nåde i min salmeentusiastiske menighed. At der er brug for nye salmer, er de færreste forfattere til denne bogs artikler uenige i, og begrundelserne er mange og gode. At det er det, moderne mennesker vil have, er imidlertid ikke, uagtet at påstanden optræder. Det er til gengæld opmærksomheden på, at f.eks. nye skabelsesteologiske salmer er nødvendige, fordi vores forhold til skaberværket er ændret

fra noget forunderligt, vi er skænket, til noget, vi kan ødelægge og derfor skal passe på, eller på at der faktisk er ret få årstidssalmer i salmebogen og behov for flere, også nogle der tager højde for at langt de fleste i dag bor i byer og derfor også har brug for mere erfaringsnære billeder på det levede liv – hvad de gamle salmedigtere jo også havde dengang de skrev deres.

Flere artikler kredser naturligt nok om det sproglige. De gamle salmers frimodige brug af store ord kunne måske virke indforstået i dag, mens de nye omvendt bliver indforståede i deres diskretion og uvilje mod at bruge store ord. Skyldes de nyes manglede åbenlyse forkyndelse af Jesus Kristi opstandelse fra de døde, eskatologi eller lignende en uvilje mod at risikere at tale ned til folk, fordi de godt ved det eller på den måde får mulighed for at være medtænkere på billederne, eller handler det i højere grad om blufærdighed og/eller en frygt for at komme til at skræmme de måske-troende væk med for bombastiske udsagn? Det er en tanke værd.

Det er en meget stor bog, der er kommet her om de nye salmer, og selv om det er en lidt ujævn udgivelse, er det i høj grad også en, der giver stof til eftertanke, ikke mindst i forbindelse med planlægning af gudstjeneste og salmevalg og vejledning af mennesker, der skal have foretaget en kirkelig handling. Der er mange grundige analyser af både tekster og enkelte salmedigteres arbejder. Der er også en del ”synsninger”, der drives af en dagsorden, f.eks. om behovet for at revidere salmebogen med nogenlunde samme hyppighed som højskolesangbogen, holdninger som kan være legitime nok, men som måske skulle være et debatindlæg i Kristeligt Dagblad mere end en artikel i en bog om teologien i de nye salmer. Ikke mindst fordi det efter at have læst hele bogen fra ende til anden, og til trods for at mange af de samme salmer og salmedigtere behandles flere gange, fremgår, at der er en rasende masse nye salmer, som jeg, til trods for at vi jo altså synger meget nyt i vores kirke og også forsøger at synge dem ind, ikke kender endnu og har brug for tid til at opdage og afprøve. Og så fordi det altså tager lidt tid at finde ud af, om en salme har tyngde nok til at blive sunget i mange år, eller om man bliver færdig med den efter lidt tid. Salmesang er kristen praksis, lovsang, bibelfortælling, trøst og spejling, og derfor er det også væsentligt, som det fremhæves igen og igen bogen igennem, at de findes på et sprog som er til at forstå og genkende sit liv og sine erfaringer i. Men salmesang er også fællesskabets svar på evangeliets tiltale, og jeg kan bedre leve med, at gode salmer forbliver relativt ukendte end at vi bliver så differentierede i salmekendskabet, at vi får færre salmer tilfælles. Hvis man taler med kolleger, der har prøvet at have demenssalmesang på plejehjem, bliver det i hvert

fald ret tydeligt, hvor essentielt det er, at vi har salmer til fælles – uanset om man så er ved at få knopper af ”Du som har tændt millioner af stjerner” eller netop ikke.

Læsningen af denne bog fik mine øjne op for temaer og for salmedigtere, jeg tidligere ikke har lagt mærke til. Jeg har aldrig været den største fan af Hans Anker Jørgensens salmer, om end jeg finder ham uendelig sympatisk, og jeg bruger vist kun én af dem, når sandheden skal frem, men at få godtgjort hvor paulinsk tænkende han faktisk er, og en af de få salmedigtere af nye dåbssalmer, som ifølge en af artiklerne faktisk har en dåbsteologi frem for et (måske for) ensidigt fokus på forældrenes følelser eller tiltale til barnet om dåbens betydning, synes jeg var så tankevækkende, at han kommer med om tirsdagen. Den har også fået mig til at prøve nogle af de nye begravelses- og vielsessalmer af. Det er min erfaring, at dåbsfamilier i høj grad er friske på at prøve nye salmer af, hvis de kan se sig selv i salmerne, så mon ikke også begravelsesfølger og brudepar kunne have det ligesådan? Og så har denne bog understreget for mig, hvor vigtig vekselvirkningen mellem de nye og de gamle salmer er. En gudstjeneste med kun gamle salmer nærmer sig dovenskab, når nu der er så mange gode nye, der kunne byde ind med et andet perspektiv. En gudstjeneste med kun nye vil mangle for mange af netop de store ord, som de nye kvier sig ved at bruge. Noget af det særlige ved en gudstjeneste, som jeg aldrig bliver træt af at tænke på er, hvordan vi sidder der, i hver vores livssituation og alder, lytter til tekster, som folk har lyttet til, er blevet trøstet af og hentet håb i, og synger salmer fra så helt utroligt mange forskellige tidsaldre, hvor menneskelivet fremstår i al dets foranderlighed og samtidig så meget genkendelighed. Hvis ikke vi tager de gamle med, går det perspektiv tabt, og hvis ikke nye kommer til, berøver vi os selv, men også fremtidens salmesangere vores. Og deres skal jo bygge ovenpå.

Hvor himmel og jord mødes er en kærkommen mulighed for at få lidt bedre kendskab til og flere perspektiver på de nye salmer end egne mere eller mindre fagligt funderede synsninger, og kan anbefales enhver, der holder af at beskæftige sig med salmesang.

Bog anmeldelse | Ove Paulsen

De profundis

Krogsdal, Iben (2019) *Fra dybet – Nye salmer over gamle salmer*. Hjortshøj: Syng Nyt.

Et mesterligt kæmpeværk kan man med rette kalde Iben Krogsdals nye gendigtninger af de gammeltestamentlige læsninger fra Salmernes Bog i Den Danske Alterbog 1992. Hun genoptager dermed en gammel kunst fra reformationstiden, nemlig at gendigte Davids Salmer, så de dels kan virke fortolkende i forhold til bibelteksten, dels kan give den syngende lige så stærke indtryk som bibelteksten.

Bogen er indrettet med Iben Krogsdals salmer med melodier af 25 nulevende komponister, efterfulgt af Kirsten Niensens på én gang grundige og intelligente, klare og letfattede Efterskrift og til sidst selve teksterne fra Alterbogen.

Kirsten Nielsen kommenterer ud fra den gammeltestamentlige baggrund, men med fuld forståelse af de gammeltestamentlige salmers placering i en folkekirkelig gudstjenestesammenhæng, hvorfor gendigtningerne må indholde både kristen teologi, der inddrager Det ny Testamente, og imødekomme moderne, søgende, men ikke nødvendigvis meget vidende, mennesker, der læser teksterne og synger salmerne.

Sammensætningen af salmer og Efterskrift er særdeles vellykket.

Om titlen siger Iben Krogsdal i sit forord: "De nye salmer er skrevet fra dybet: Traditionens, sjælelivets og salmernes historiske dyb. Det dyb, vi stadig kan hente inspiration fra og møde os selv i på godt og ondt".

Hvis man, som jeg, har beskæftiget sig indgående med Salme 130 *Fra det dybe råber jeg til dig, Herre*, der på latin kaldes *De profundis*, hører man endnu mere i titlen, og som læser bliver man så heller ikke snydt, når man når frem til den dobbelte gendigtning af Salme 130, der er 2. rækkes gammeltestamentlige tekst til Bededag. De to gendigtninger er så forskellige som ild og vand. Man forstår, hvad forordet siger om, hvordan gendigtningerne blev til: "Jeg har bogstavelig talt gået de gammeltestamentlige salmer igennem på

vandreture ud over markerne ved Hjortshøj [...] Jeg har takket som de gamle israelitter, følt tomhed som dem, klaget, knælet og rejst mig igen”.

Den første gendigtning har fælles førstelinje for alle tre strofer: ”Det er kun dig nu, Gud, det er kun dig.” I første strofe lægger jeg-personen ”alt jeg er i dine hænder” og lader det være op til Gud, hvordan det ender. I anden strofe skærpes det:

Jeg findes ikke længre selv i håbet.
Nu må du løfte mig, nu er jeg kun
et kald fra dybet, Gud, jeg er kun råbet

Gud lægger til gengæld vejen, vi skal gå, frem for os og lyser for os til det sidste.

Hvis vi dermed føler os langt borte fra Martin Luthers *Aus tieffer not schrey ich zu dyr* (DDS 496), skal vi blot løfte hovedet og se os om. Hele Luthers salme står faktisk i de tre strofer, blot med helt andre ord. Jeg’et, som også er den syngendes eget jeg, er i dybet, et intet, et råb. Der er kun Gud, der kan frelse, og det gør han. De profundis går også fint op i de tre strofer.

Den anden gendigtning er mere dynamisk. Det er igen synderen, der taler og kommer til Gud med ordene:

Jeg kommer i min dybe nød
jeg kalder på dig, Herre,
jeg føler jeg er fuld af død
og frygt der bliver værre

Igen er vi side om side med både Salme 130 og Luther. Jeg er i dybet, fuld af synd. Kun Gud kan gøre noget. Gud er den eneste, der har set det hele, al jeg-personens synd og deraf følgende fornemmelse af død og frygt, glædesløshed og angst. Gud kan skrue ned for blusset og lader synderen være sit barn: ”så gør mig mindre verdensklog og mere vild af børnesprog, og hvisk hvor jeg har hjemme”, og videre: ”Ja, vær det stille skæbneskælv der går fra grav til vugge”, hvorefter salmens ”jeg” bliver et ”vi”. På god luthersk vis indføres til sidst virkningen af Kristi opstandelse på syndens dødkød:

Så står vi op igennem dig
befriet fra det døde,
og ser der går en anden vej
end den vi lagde øde,
og vi kan tage næste skridt

og hviske: tak! og ånde frit
til du går os i møde

Også den første del af Salme 22 *Min Gud, min Gud! Hvorfor har du forladt mig?* versene 2-22a, som er 2. rækkes læsning til langfredag, er gendigtet på to forskellige måder. I den første gendigtning indleder "Langfredag i verden" hver halvdel af salmens seks strofer. Langfredag har bredt sig fra Golgata ud til hele den verden, vi kender, og er derved blevet meget vedkommende. En verden hvor grusomhed og uretfærdighed triumferer. De dyr eller arter, der udfører de grufulde handlinger, er næppe dem fra zoologien eller FNs verdensmål, men fæle tusmørkekræfter mellem menneskene, der gør det ondeste, her toppet af korsfæstelsen. Salmen er en bøn til Gud midt i grusomhedens triumf, hvor "dyrene samles om lemlæstet kød. De stærkeste lever og solen er blødende rød". Det sidste kunne være en henvisning til et tidligere brugt motiv med den luskende og luskede ræv, der måske er Djævelen selv, "denne verdens fyrste" (Joh 12,31 o.a.), som man låser sin dør for. Her synes det imidlertid at være omsonst, for i strofe 5 sejrer rovdyret og jorden er kold, så den blødende røde farve er hverken varsel eller trussel, men virkelighedens alvor. Kaos topper i strofeslutningerne 4 og 5 med "Nu kommer den time hvor hundene flænses Guds navn" og "Nu kommer den time hvor arterne brøler af vold". Salmen begynder og slutter med Kristus på korset. Hele det omfattende kaos begynder med "Og himlen er stille. Et menneske hænger på korset forladt." og slutter med "Gud, hjælp os. Det haster. Der hænger et menneske her." Håb ser man ikke meget til. Strofe 6 begynder med bønnen: "Gud, hvor er du henne? Lad dødskampen ende og vis hvem du er".

Den anden gendigtning "Mørkeverden, offertime" har helt forladt Golgata og er en smertelig elegi over verdens uendelige lidelser på grund af grusomheden. Gud har virkelig forladt os. "Ingen svarer nej! når jorden skriger", "Ingen griber ind, når døden kommer," ja "den, der hvisker fadervor, skal tabe, den, der går i blodrus hjem, kan brøle". Det går hårdt ud over børnene:

børnene som ingen sjæl kan trøste,
smertens jag bag byens låste døre

Aftensmeltning, himmelflænge,
alle jordens mindste skal forbløde.

Det sidste er andenlinjen i hver strofe, der er gennemgående, men varieret: "alle jordens elskede skal lide", "skal miste", "skal føle", "skal høre", det var børnene ovenfor, og her er det altså de mindste, der skal forbløde. I strofe 6 skal alle jordens elskede svimle, og i sidste

strofe buldrer mørket frem fra alle huse efter en kort bøn til Gud om at vise sin styrke. Det næste, "dyrene" vil knuse, er håbet.

Langfredag viser Gud ikke sin styrke, men sin svaghed, der dog er stærkere end mennesker. Skildringen af verdens grusomhed og de deraf følgende lidelser er sort, men ikke meget forskellig fra summen af de nyheder, der nu om dage når os i så store mængder.

I gendigtningen af Salme 110 *Herren sagde til min herre: "Sæt dig ved min højre hånd, indtil jeg får lagt dine fjender som en skammel for dine fødder!"* de fire første vers, der er 1. rækkes læsning til Kristi himmelfartsdag, er det helt klart Jesus Kristus, der spiller den store rolle helt fra det indledende Trishagion "Hellig, hellig, hellig" og til han formidler gudstjenesten, hvor den store præsts mange små præster tager hånd om menigheden i livets kampe og stille stunder, med himlen og livets kilde som midler.

Det fælles omkvæd til alle fem strofer

Kristusblikket stråler ind i vore sjæle

vi skal ikke herske

vi skal bare knæle

understreger, at teksten forstås i folkekirkelig liturgisk sammenhæng. Det er lettelsen ved at modtage syndernes forladelse uden modydelse, uden at skulle erobre verden eller skabe fulgyldige erstatningshandlinger, blot ved knælende at modtage hans legeme og blod. Den opstandne kom fra døden "for at løfte fjender ind i morgenrøden" en suveræn fortolkning af bibeltekstens *som dug af morgenrødens moderskød*, hvor morgenrøden bliver syndernes forladelse og det evige liv. Men det sker ikke uden omkostninger.

Verden er hans kirke

solen er hans hjerte,

horisonten gløder

dagligt af hans smerte.

Gendigtningen af Salme 115, *Ikke os, Herre, ikke os, men dit navn skal du give ære*, i dens alterbogsudskæring, versene 1-9 og 12, der er 1. rækkes læsning til 12. s. e. trinitatis, har samme indledning til alle fem strofer, nemlig "Troen er et land". Alt efter hver strofes perspektiv fortsætter de med "hvor himlen stiger", "hvor foden svæver", "hvor stærke hænder bærer os", "hvor tiden strømmer ind i vores mørke" og "hvor engleskarer værner os", idet troen fører os bort fra verdens vilje, den har et moderhjerte midt i rummet, troen ved på forhånd, hvad vi har brug for, den er en evig faderstemme, der svarer, når vi ikke ved, at vi har kaldt. Troen viser os den, vi savner, midt i sorgen, den følger os med håbet ind i

verden "hvor vi fik en lille, vigtig rolle". Det sidste er en elegant henvisning til, at vi ikke skal tro, vi skal udmærke os ved at udføre gigantiske arbejder for Guds Riges fremme, men være klar til kun at få små, hverdagsagtige ting at gøre. Og det er alligevel vigtige ting.

Salme 42 *Som hjorten skriger ved det udtørrede vandløb, sådan skriger min sjæl efter dig, Gud*, versene 2–6, der er 1. rækkes læsning til 2. s. i fasten, er en af dem, der er gendigtet to gange. Den første gendigtning taler om den frygtelige dal, som ikke hører til i geografien, men i strofe 3, den midterste strofe, viser sig at være "en dal i sindets dyb så livsforladt", en depression, hvor vejen tilbage til kærligheden er ekstremt vanskelig. I strofe 4 kommer "en livsvarm ånde fra en anden verden" som en stille vind gennem den mørke dal. Vinden blæser vejen "frem til vi igen kan se" og en morgenhimmel stiger over smerten. Så ligger verden badet i et meningsskær, uendeligt og alt gennemtrængende "og bag ved sjælens skrig og længslen efter dig er vi beholdte børn i dine hænder".

Begge gendigtninger bærer præg af mødet med tidligere tiders populære malerier af en hjort, der brøler ved en skovsø, og som også har mindet mere end én om Grundtvigs gendigtning (DDS 410). Her er det den aftenskrigende frygtelige dal i strofe 2, der forfærder "hjorten ved dens skovsø".

Den anden gendigtning deler metrik med og kan synges som DDS 410.

I strofe 1 har vi allerede det kendte sofastykke i "Som hjorten der tørster ved søen" og strofe 2 ser sådan ud:

Jeg så den i barndommens skove
jeg så den i stuernes grå,
det guldaldermalede ansigt
den måde den stirrede på,
i vandspejlet dådyrets øjne
de voksnes forklarede løgne,
jeg så og jeg så og jeg så

Denne salme handler i øvrigt om som moderne menneske at føle en lignende tørstende gudsforladthed. Er Gud der overhovedet? Håbet vender dog tilbage i sjette og sidste strofe med erklæringen

En dag skal jeg stige tilbage
igennem den yderste klage
og gispe: Så *var* du der, Gud

Har vi her noget der ligner Benedikte Støvrings overvejelser bag et salmevers? ”Jeg tænkte faktisk lidt på en [...] jeg tror bare, det er en kristen historie eller sådan en [...] ja, som siger noget om, at der er en, der går på stranden, der er to fodspor, Gud går ved siden af, den her med, at Gud er altid med. Lige pludselig så er der kun ét fodspor, når man har det svært og den her afmagt: ”Åh Gud! Hvorfor er der kun ét fodspor, så er du overhovedet ikke med, når man faktisk har brug for dig allermost!” – ”Det er fordi jeg bærer dig””.

Salme 2 *Hvorfor er folkeslagene i oprør?*, 1. rækkes læsning til fastelavns søndag. Iben Krogsdals salme begynder ”Babylonisk af vælde er angsten”. De første tre strofer handler om at koncentrere sig om, ja føle sig tiltrukket af, ulykker af dimensioner, der kan udslette ens eget liv. I salmens to sidste strofer kommer trøsten i, at Gud nok skal se ”hvert eneste knæfald for mørket”, når han åbner sin himmel ”som et blændende rensende kar, og du bader os fri for det onde”. I sin Efterskrift gør Kirsten Nielsen opmærksom på, at der er en stærk inspiration fra Tom Kristensens digt *Asiatisk i Vælde er Angsten* fra Hærværk (1930).

Salme 116 *Halleluja. Jeg elsker Herren, for han har hørt min tryglen* er en del af Israels Halleluja (Salme 114-118). Den fungerer som 2. rækkes gammeltestamentlige læsning på skærtorsdag. Halleluja-salmen er i Iben Krogsdals gendigtning ”Det var din sidste aften” blevet en passionssalme, passende til placeringen i kirkeåret. Kirsten Nielsen spørger i sin Efterskrift: ”hvor får Krogsdal tilliden til, at det giver mening at synge et halleluja?” Halleluja-salmerne synges ved det jødiske påskemåltid. I forløbet af deres påskefejring er jøderne allerede befriet fra det egyptiske trællehus. Når man i det kristne forløb fejrer nadver skærtorsdag, forestår endnu langfredag med korsfæstelsen. Kirsten Nielsen mener, at ”Krogsdal tager den gamle salmist på ordet og vover at synge ”et fortvivlet og et nyt halleluja””.

Måske er der et andet perspektiv, hvad der ofte er i Iben Krogsdals digtning. Kirkens tidsdeling fulgte jødernes. Døgnet begynder med solnedgang og slutter næste dag på samme tid. Indtil reformationen var skærtorsdag blot begyndelsen til langfredag, aftengudstjeneste med fodvaskning efter Joh 13. Ved reformationen så man i Danmark-Norge muligheden for også at inddrage selve dagen skærtorsdag til katekismusprædiken om nadveren, hvorpå skærtorsdag blev en dag og uløseligt knyttet til det sidste måltid. Det er der, Iben Krogsdal kommer ind og skriver passionssalme til ære for nadveren og dens sammenhæng med den forestående langfredag. Hallelujaet dukker først op til allersidst

og gennem torsdagsmørket
i os, du holder af,

skal lyde et fortvivlet
og nyt halleluja

Hallelujaet står i kontrast til det sidste måltid og overladelsen af Jesus til at gå den tunge vej "og ingen fader hjalp dig og ingen råbte nej!" Her kunne man gætte på inspiration fra Leonard Cohens formulering "It's a cold and it's a broken Hallelujah" (Various Positions 1984), men hvor troen svigter hos Cohen, får vi her, trods fortvivlelsen, et "nyt halleluja", der ligger og glimter af det håb, som "dyrene" langfredag går på rov efter.

Mit sidste eksempel skal være af Iben Krogsdals gendigtning af Salme 139 *Herre, du ransager mig og kender mig*, de første 12 vers, der er 2. rækkes læsning 16. s. e. trinitatis.

Jeg har i årevis ment, at nu var tiden moden til at give Birgitte Boye (1742–1824) en renæssance. Den sidste af hendes salmer, der var med i en dansk salmebog, endnu i DDS 1953, var netop hendes gendigtning af denne Davidssalme, *Alvidende! dit Øye mig randsager* fra 1778. Den var 1798 blevet omdigtet af Edv. Storm til Evangelisk-kristelig Psalmebog, og det var denne version, der havde holdt sig i de mange år.

Iben Krogsdals gendigtning "Du ser mig, min verden, min ukendte fremtid, mit mørke, mit spor" har overbevist mig om, at det ikke så meget er renæssance, vi trænger til, som det at komme videre. Det er en fin, original og loyal gendigtning af Salme 139. Måske med et for denne salmesamling karakteristisk udtryk i strofe 4 af i alt 6:

Du guider min krop i de lange tunneller af meningsløs nat
og følger mig tæt, når jeg findes i verden som evigt forladt

At læse disse salmer er en god oplevelse, en rejse i universet, både det ydre og det indre, hvor nye konstellationer hele tiden puffer til det overblik, man tror, man har. En serie af nye og berigende oplevelser sat sammen med overrumplende billeder af synd i alle størrelser. En gudstjenestebog, som kan nydes derhjemme og synges i kirken.

Det ville ikke være så ringe, hvis disse salmer blev almindelige i folkekirkens gudstjeneste.

Anmeldelse | Ingrid Gjertsen

Sang som formidler ro

Susanne Rosenberg (2023) *Koraler*. Udda Toner. UTCD2300.

På denne nye CD-utgivelsen synger Susanne Rosenberg tradisjonelle folkelige koraler fra Sverige, Norge, Estland, Færøyane, Island, Danmark og Ukraina. Dette er en utgivelse helt på sangens premisser, uten instrumental ledsagelse og påvirkning og ingen eksperimentelle triks. Grunntemaet er eksistensielt. Sangene handler om menneskenes liv gjennom tid og tider: dagens tider, årstider, år som følger på år, livets forgjengelighet og døden som venter. Med andre ord et høyst relevant innhold for oss alle. CD-en har dermed et innhold med sammenheng, en gjennomgående «rød tråd». Morgen- og kveldssalmer har fått god plass. To bibelske viser handler om fortellinger knyttet til påske/pasjonstid og Maria budskapsdag. Den kjente sommersalmen «Den blomstertid nu kommer» er med, og to sanger om dager og år som sviner og døden som venter. Ord som «ljus, mørker», «dag, natt», «sorg, glädje, fröjd», «himmel, jord», «vinter, sommar, vår, høst», «vakna, somna», «fødsel, liv, död» fra heftet som følger CD-en samsvarer godt med hovedtemaet i utgivelsen.

Rosenberg benytter seg av kilder i noteopptegnelser og lydopptak. De fleste noteopptegnelsene hun bruker er fra *Svenska låtar*, 1922 og *Folkliga svenska koralmelodier från Gammalsvenskby och Estland*, 1945, ny utgave 2003. Lydkilder er opptak og lyd-utgivelser i Sverige, Færøyane, Ukraina, Norge, Estland og Danmark gjort mellom 1927 og 1989. Sangutøverne i noteopptegnelser og opptak er fra 1800- og 1900-tallet. Tekster fra Svenska Psalmboken 1695, 1697, 1819 og 1937 er også brukt.

All tekstbearbeidelse og oversettelse av tekster står Susanne Rosenberg selv for. Hun har også arrangert noen av sangene, arrangementer som består av en andrestemme som hun selv synger. Et hefte med sangtekstene, kildehenvisninger og annet relevant innhold følger CD-en.

Morgensalmen, eller *dage-visen*, «Den signede dag», som er kjent i hele Norden og er viet mye oppmerksomhet i faglitteraturen, synges først på CD-en. Tekstens eldste kjente kilde er et svensk manuskript fra Vadstena ca 1450. Birgittinerklosteret der ble innviet i 1384 og visa var forankret i det birgittinske miljøet der. Den har tradisjonelt levd på folkemunne og er brukt i hjemmene og utendørs som vektersang. Teksten har gjennomgått visse endringer på veien fra katolsk til luthersk tradisjon. Gamle folkelige tradisjoner taler for at den skulle synges søndag morgen. På CD-en synges den i alt tre ganger i ulike versjoner. Første gang er sangkilden Pers Karin Andersdotter også kalt Finn-Karin (1834–1912) fra Mora i Dalarna, noteopptegnelsen i *Svenska Låtar* (1922). Andre gang synges den etter et opptak i 1954 med Finn Jonas Jonsson fra samme sted. Tredje gang er det med en vakker og velpassende improvisasjon Susanne selv har laget.

Det som preger sangutøvelsen fra og med «Den signede dag» og videre på denne CD-en er fremfor alt en grunnleggende ro. Rosenberg har en imponerende kontroll på stemmen i en komplisert melodikk med mye melismatikk. Aldri oppleves fremføringen anspent, sangen flyter uanstrengt fremover i en utpreget lineær retning og et behagelig stemmeleie. Teksten uttales tydelig og brukes aktivt, til tross for langsomheten som preger mange av sangene. Hun tar seg tid mellom hver frase i teksten og mellom hver strofe. Enkelte ord og stavelser dveles ved, til tider ganske lenge, ofte på nøytrale deler i teksten, det er ikke styrt av tekstinnhold. Dette skaper en egen ro. I nr. 8, «Mig dagen flyr», om døden som venter, og nr. 13, «Våra vänner falla ifrån», begge fra Estland, høres dette ganske godt. Innimellom de lange tonene kommer hurtige melismer. Det kan minne litt om orientalsk sang, men det er jo heller ikke så underlig. Lokalt og internasjonalt har forbindelse med hverandre. Den norske folkesangeren Ragnar Vigdal fra indre Sogn i Norge, med en utpreget melismatisk sangstil, fikk en gang høre av en jødisk musikkforsker at han sang slik de gjorde i Midt-Østen. En av sangene på CD-en, «Nu solen går ned», er etter Ragnar Vigdal, og den viser stor likhet med kilden. Det eneste som er litt forskjellig er at sluttonen i frasene og oppholdet mellom frasene holdes lenger ut i tid, det samme gjelder enkelte toner inne i frasen, og noen melismer synges hurtigere. Kan dette være eksempler på spesielle lokale og/eller personlige trekk i Susanne Rosenbergs syngemåte, i og med at det går igjen i så mange av sangene hun synger? Dette får her være et åpent spørsmål.

I noen av sangene synger Susanne tostemt med seg selv. Det er ganske virkningsfullt og forsterker følelsen av ro og ettertenksomhet. Andrestemmen er mindre melismatisk enn førstestemmen, den gjentar brokker fra førstestemmen forskjøvet og variert, eller stemmen blir liggende som en bordun og grunntonefølelsen forsterkes. Den støtter opp om sangens

lineære preg. Noe som forsterker følelsen av ro og ettertenksomhet er også nynning og laling som noen ganger kommer mellom strofer og inne i strofer.

«Var hälsad sköna morgonstund» fra Ukraina synges mer markert rytmisk enn de andre morgen- og kveldssalmene. Dette er en hilsningssang til søndags morgen, og har et mer utadventt og frydefullt preg. Det samme gjelder «Pris vara Gud som låter oss glada vakna opp» etter Marie Tang Kristensen, Danmark. Den har også mindre melismatikk.

De bibelske visene har en mer markant rytme enn de øvrige. I visa om Josef fra Arimatea brukes teksten mer aktivt rytmisk, den synges i et hurtigere tempo, men likevel i en utpreget lineær retning. Bibelviser er fortellinger og Rosenberg får dette godt fram. Josef fra Arimatea fikk tillatelse av Pilatus til å gravlegge Jesus i sin egen grav. Visa om Marias bebudelse åpner med ordene «Ängelen inngår till jungfu Maria». Den visa fra Færøyene synges i en gående rytme samtidig med beskjeden melismatikk. Svake rytmeslag, spinkle og nesten uhørlige, fornemmes i bakgrunnen.

Flere utenomsanglige innslag brukes mellom og i noen av sangene. Jeg opplever ikke at de bryter med den grunnleggende stemningen på CD-en, de forsterker den heller. Det gjelder klokkespillet som høres i tre selvstendige nr. på CD-en. Susanne fremfører det i lys, svak og langsom fri-rytmisk ringing, to klokker i sekunds toneavstand. Og videre, ved sangen «Våra vänner falla ifrån», en påminnelse om døden som venter, høres pustelyder. Et eget nr. på CD-en, «Emellan», mellom to morgensalmer, inneholder kun pust og langsomme slag av fuglevinger.

På et av innleggene i det vedlagte heftet sies noe om syngemåte som også kan gjelde for denne CD-en. Der sier Katarina Utas: «Nu sjunger de ej så vackra och sorgliga melodier som förr [...] då kunde man få gråta ut då man sjöng», og Susanne tilføyer: «men kanskje kan det vara så också i dag». Eller som folkesangeren Sondre Bratland fra Norge sa om den religiøse folkesangen, «at gleden er så stor at tårer er nærere enn latter».

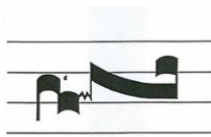
Det er en glede for meg å kunne anbefale denne CD-en. Anskaff den og bruk den. Lytt til sangene og la roen senke seg. Ingen søvnlig ro, men en aktiv ro med konsentrasjon. Lykke til.

Rapport | Ove Paulsen

Hymnologiske Meddelelser og Hymnologi – Nordisk tidsskrift: **Et forsøg på et kort begreb om en begivenhedsrig historie**

Oprindeligt hed tidsskriftet *Hymnologiske Meddelelser*. Det første hæfte er dateret 19. november 1971. Årgangen kaldtes dog 1972. Det var i den allersidste del af Jens Lysters studietid. Han var da formand for det 1969 stiftede Salmehistorisk Selskab. Næstformand var professor Niels Knud Andersen, de øvrige bestyrelsesmedlemmers læremester. Stud. theol. Tove Villarsen bestred både sekretær- og kassererposten. Efter at have aftjent sin værnepligt overtog Peter Balslev-Clausen som en tredje discipel af Niels Knud Andersen kassererposten. Jens Lyster var foregangsmand for det nye tidsskrift og prægede det fra starten så stærkt, at hans ungdomsvenner stadig i høj grad var tidsskriftets støtter, da papirversionen ophørte i 2020.

Hymnologiske Meddelelser udgik fra Salmehistorisk Selskab og lignede til en begyndelse en slags institutavis. Niels Knud Andersen havde drillet Jens Lyster med at foreslå titlen "Syng dig glad". Måske derfor understregede Jens Lyster alvorligt i sit valg af navn ved at sætte hovedtitlen med fraktur, altså: **Hymnologiske meddelelser**. Dertil var første årgang forsynet med undertitlen *Organ for Salmehistorisk Selskab*.

Fra næste årgang bar tidsskriftet det vignet af en neume, der senere blev dets logo, fremstillet af Peter Kannik Christensen, indsat i Susanne Fabritius de Tengnagels design af forsiden. Hvor første årgangs omslag havde været farveløst, fik hver årgang nu sin egen farve. En enkel og praktisk tilføjelse til bedre overskuelighed. Dette design blev brugt fra 1973 til 2005 inkl. Der var nu kun latinske bogstaver på forsiden. Hovedtitlen havde 1973–1979 undertitlen *Værkstedsblad om salmer*. Til yderligere oplysning stod desuden 1973–

1989: *udgivet af Salmehistorisk Selskab*. Fra 1980 til 2005 var undertitlen *Tidsskrift om salmer*. Bemærkningen om udgiver blev fra 1990: *udgivet af Salmehistorisk Selskab og Nordisk Institut for Hymnologi*. Det sidste dækkede over Nordhymn, der var blevet stiftet ved et fællesnordisk symposium om aktuel hymnologisk forskning afholdt på Magleås kursuscenter 20.–22. marts 1988, og altså fra 1990 var medudgiver af Hymnologiske Meddelelser.

Redaktionen bestod i begyndelsen af Jens Lyster, der var ansvarshavende, Tove Villarsen, Susanne Fabritius de Tengnagel og Birgitte Fabritius de Tengnagel. Sidstnævnte var stud. mag., resten var teologer. 1974 indtrådte Niels Knud Andersen. 1975 udtrådte Tove Villarsen og Susanne Fabritius de Tengnagel for at blive præster i folkekirken, og blev erstattet af Peter Balslev-Clausen og Jens Højgård. 1978 gik Birgitte Fabritius de Tengnagel ud af redaktionen og blev ikke erstattet. 1979 udtrådte Niels Knud Andersen og Jens Højgård og blev erstattet af Henrik Fibiger Nørfelt, der tog sig af melodistoffet. 1985 blev Peter Balslev-Clausen ansvarshavende, Niels Knud Andersen genindtrådte og med ham to på én gang litteraturkyndige og redaktionssekretærer, Vibeke Bertelsen og Lena Ahrenst Jørgensen.

I 1986 trådte Jens Lyster ud og året efter de to kombinerede litteraturkyndige og redaktionssekretærer. Vagner Lund trådte ind som redaktionssekretær og blev på denne post til 2005. Kort efter døde Niels Knud Andersen. Peter Balslev-Clausen, Henrik Fibiger Nørfelt og Vagner Lund fortsatte som triumvirat til 1991, hvor Henrik Fibiger Nørfelt gik ud og Steffen Kjeldgaard-Pedersen kom ind, fulgt af to nye til at dække litteratur- og musikvidenskaben, Jørgen I. Jensen og Torben Schousboe. Senere genindtrådte Jens Lyster efter 5–6 års pause. I 1994 kom Steffen Arndal og Nils Holger Petersen ind i stedet for Steffen Kjeldgaard-Pedersen og Jørgen I. Jensen. Senere på året blev Jens Lyster igen ansvarshavende, idet Peter Balslev-Clausen var blevet sekretær for salmebogs-kommissionen. Efter heftig debat omkring det fællesnordiske projekt *Dejlig er jorden* i 1996 nr. 3 og 4 afgik ansvarshavende og resten af redaktionen, med undtagelse af Peter Balslev-Clausen, som atter blev ansvarshavende, og Vagner Lund, der fortsatte utrætteligt som sekretær. Redaktionen blev suppleret med Birgitte Ebert som musikkyndig, Lone Vesterdal som litteraturkyndig, Laura Lundager Jensen og mig som teologer. Samarbejdet gik godt i de første år, men blev efterhånden noget anstrengt og fra 2003 til 2005 afgik fem medlemmer af redaktionen uden at blive erstattet, og jeg stod alene tilbage.

Jens Lysters første periode som ansvarshavende var præget af en mængde forfattere, der ikke alle var folk, man uden videre ville forbinde med hymnologi. Folk fra redaktionen, der

leverede vægtige videnskabelige bidrag, som Tove Villarsen og Susanne Fabritius de Tengnagel forsøgte sig som salmedigtere. Især i den første årgang var der mange forsøg i en mere munter retning, for eksempel havde Susanne Fabritius de Tengnagel en humoristisk klumme, der hed *Psalmisten. Redaktionens radise*.

I begyndelsen var der en nyhedstjeneste, der annoncerede kommende arrangementer af hymnologisk art. Senere blev de anmeldt, både de nationale, nordiske og europæiske (Internationale Arbeitsgemeinschaft für Hymnologie, IAH). Nye bøger blev præsenteret eller anmeldt i et forrygende omfang. I den brogede skare af skribenter fandt man også tidens store navne indenfor salmeforskningen, udover Niels Knud Andersen også Anders Malling, Urban Schrøder, Erik A. Nielsen, Christian Thodberg og Leif Ludwig Albertsen. De store etablerede salmedigtere Harald Vilstrup og K.L. Aastrup blandede sig glade i koret.

Næsten helt fra begyndelsen og så længe tidsskriftet hed Hymnologiske Meddelelser søgte man at begynde hvert hæfte med et udvalg af nye salmer og salmemelodier. Jens Lyster præsenterede allerede i 1972 Anders Frostensons salme *Guds kärlek är som stranden och som gräset*, som han oversatte samme år, og allerede fra tidsskriftets begyndelse var der enkelte svenske artikler med i hæfterne. Jens Lysters interesse for oversete, forsvundne, fundne og genfundne salmebøger findes der vægtige artikler, der beretter om, i hele tidsskriftets længde, således hans fund af det eneste eksemplar af Göteborg-salmebogen 1650 i Oxford (1983, nr. 3, s. 129–150).

Peter Balslev-Clausen begyndte som meget flittig anmelder i 1975. Markant for denne tidlige produktion er anmeldelser af artikler i andre tidsskrifter, en original og effektiv måde at holde læserne ajour med hele den relevante debat. Artikler indenfor hans senere specialer, som sang- og salmebøger, N.F.S. Grundtvig og andre markante salmedigtere, begyndte i 1978.

Dansk Salmeregistrant indtil 1700 var blevet præsenteret af Tove Villarsen i 1973 og bragt som et trykt indlæg af Jens Lyster ved *Nordisk symposium om aktuel hymnologisk forskning* på Magleås 20.-22. marts 1988 (1988, nr. 3 s. 94–104) jfr. ovf. I 1977, nr. 2–3, s. 101–151, bragte tidsskriftet Peter Balslev-Clausen, Jens Lyster og Tove Villarsens meget centrale og vigtige oversigt *Davids salmer på dansk. Trykte gendigtninger indtil år 1700*.

I løbet af 1970'erne påbegyndtes store salmebogsrevisioner i Finland, Norge og Sverige. Denne udvikling blev fulgt tæt af Hymnologiske Meddelelser, både mens Jens Lyster og Peter Balslev-Clausen var ansvarshavende. Det betød en betragtelig forøgelse af artikler skrevet af forskere fra de øvrige nordiske lande. Det flere gange nævnte nordiske

symposium på Magleås, hvor Nordhymn blev stiftet, var en naturlig følge af den øgede kontakt, centreret om den korte afstand mellem Københavns og Lunds universiteter. Navne som Folke Bohlin, Elisabet Wentz-Janacek, Reijo Pajamo, Inger Selander, Karl-Johan Hansson, Trond H. F. Kverno, Åge Haavik, Harald Göransson og Hans Bernskiöld dukkede op med en fornyende mængde artikler. Udvekslingen holdtes i gang af årlige nordiske hymnologiske symposier, hvis vigtigste indlæg blev optaget i tidsskriftet.

Selv fik jeg min debut i 1990. Også jeg skrev i de første år anmeldelser, men fik allerede 1991 (nr. 1, s. 3–28) med *De profundis, Ps 130-parafraaser som faste led i dansk reformatorisk gudstjenesteorden 1529–1798* en egentlig artikel optaget. Det var første gang, jeg kom til orde med mit livslange og temmelig ensomme projekt: salmer som liturgi efter reformationen. I øvrigt inspireret af Peter Balslev-Clausen, der havde gjort mig opmærksom på fænomenet. Jeg er sikkert en af ganske få, der har fået en artikel i tidsskriftet, hvor der manglede en side. Den manglende side blev trykt i det følgende hæfte.

Det var min tanke i sommeren 2005 simpelthen at samle en ny redaktion, men Eberhard Harbsmeier, der var rektor for Teologisk Pædagogisk Center (TPC) i Løgumkloster, foreslog en anden struktur med én redaktør og en eller flere referencegrupper. Han gjorde også opmærksom på, at Hymnologiske Meddelelser var et for langt og besværligt navn og foreslog *Hymnologi*. Det var imidlertid en anden idé, nemlig at opkalde tidsskriftet efter Nordhymn, der var til diskussion samtidig med et af de sidste møder om det af Sven-Åke Selander og Karl-Johan Hansson ledede forskningsprojektet *Martin Luthers psalmer i de nordiska folkens liv* i Åbo december 2005. Her mødte jeg for første gang peer review / fagfællebedømmelse og kom for skade at forsvare mig overfor professor Oloph Bexells kritik af mit kapitel. Dagen sluttede lystigt med *Annie Mästerskytten (Annie Get Your Gun)* på Åbo Svenska Teater. Den næste dag var det Finlands uafhængighedsdag, og jeg havde været tidligt ude og set kvinder sætte lys på soldatergravene fra 2. verdenskrig. Jeg var også en tidlig gæst i matsalen. Der var faktisk kun Oloph Bexell og mig. Vi satte os ved samme bord og småsnakkede om aftenens teaterstykke, som jeg mente var en god og festlig idé. Han replicerede ironisk, at han da troede, at det stykke altid blev opført ved Nordhymns arrangementer, for her blev der jo skudt med skarpt!

Ved samme lejlighed afviste Folke Bohlin at kalde tidsskriftet Nordhymn. Samme afvisning blev senere vedtaget af Nordhymns styringsgruppe. Der blev eksperimenteret med flere nye navne, for eksempel *Hymnord*. Men Salmehistorisk Selskabs møde 10. januar 2006 afgjorde sagen. Selskabets bestyrelse var blevet ændret i 2005. Nordhymn blev repræsenteret af sin formand Sven-Åke Selander. Tidsskriftet administreredes nu af Teologisk Pædagogisk

Center, som blev repræsenteret af Eberhard Harbsmeier, og jeg var med som ansvarshavende redaktør. Stemningen var mest for en tilbagevenden til det oprindelige navn, men Sven-Åke Selander understregede, at ”meddelelser” for et svensk øre lyder som en masse små sedler på en opslagstavle. Han foreslog derfor navnet *Hymnologi – Nordisk tidsskrift*. Det blev vedtaget, og sådan har tidsskriftet heddet lige siden.

Det har samtidig betydet en langvarig kamp for nordisk ligestilling i spalterne. Jeg fulgte Eberhards råd og oprettede to referencegrupper, en faglig med kvalificerede rådgivere i musik, Birgitte Ebert og Ole Brinth, litteratur, Inger Selander og Steffen Arndal, og teologi, Jens Lyster og Jørgen Kjærgaard. Den blev suppleret med en nordisk referencegruppe udvalgt i samråd med Sven-Åke Selander. Den fik to repræsentanter for Finland (én for hvert sprog), og en for hvert af de andre nordiske lande. For Finland blev det Anna Maria Böckerman og Erkki Tuppurainen, for Island Einar Sigurbjörnsson, for Norge David Scott Hamnes og for Sverige Anna Jönsson Evertsson. Disse ordninger bestod begge indtil strukturændringerne i 2017.

I mellemtiden indrettede jeg mig med Teologisk Pædagogisk Center som administrator, ekspedition og kassefunktion, min søn Christian Hebell Paulsen som grafiker og kontakt til trykkeriet, og mig selv med selve redaktionsopgaven. Det var Teologisk Pædagogisk Centers dygtige kassemester Rosemarie Aarhus, der sammen med det første trykkeri, PrinfoVejle (nu Jelling Bogtrykkeri), fandt frem til det specielle format 215*245 mm, som er den bedste udnyttelse af en papirrulle.

Peer review mødte mig igen i 2007 i norske venners og kollegers ønske om at få det indført, for at tidsskriftet kunne anerkendes som videnskabeligt tidsskrift i Norge. Jeg havde lært noget af Oloph Bexell, men manglede stadig fundamental viden, så der gik nogle år med konsultationer, diskussion med referencegrupper og andet, før en meget liberal ordning, men tilstrækkelig til anerkendelse i Norge, hovedsagelig bygget på input fra Steffen Arndal, kunne vedtages af Salmehistorisk Selskab 2011 og gælde fra 2012.

Redaktionen blev udvidet med Uffe Holmsgaard Eriksen i 2012, Mads Djernes og Lea Wierød Borčák i 2014. Teologisk Pædagogisk Center blev til Folkekirkens Uddannelses og Videnscenter og meddelte os, at man ikke længere kunne yde den hidtidige service med kasse og ekspedition. I 2016 krævede banken i forbindelse med fuldmagt til Christian og mig, at tidsskriftet fik en bestyrelse. Salmehistorisk Selskab havde ikke holdt møder siden 2013 og kunne ikke tage stilling. I forbindelse hermed og med den omfattende udskiftning i Salmehistorisk Selskabs bestyrelse, som er beskrevet i 2017, 1–2, s. 7, kom de tre nye

medlemmer af redaktionen ind i begge bestyrelser på centrale poster med henblik på at overtage hele virksomheden.

Ekspeditionen, herunder modtagelse af oplaget (cirka 80 kg, som skulle bæres op på 3. sal) og distribution (kuverter, labels, frimærker og kørsel til postekspedition), faldt tilbage på Christian og mig. Christian blev kasserer og sekretær. De tre nye medlemmer af redaktionen forlod alle deres poster i sommeren 2018. Christian og jeg, der havde tænkt os at trække os tilbage med udgangen af 2018, måtte så holde den gående, til jeg havde så klare aftaler med Nordhymn om overtagelse, at jeg kunne være sikker på, at det fungerede. Sidste trykte hæfte var 2019, 3–4, som udkom i foråret 2020. Jeg forlod som sidste mand redaktionen med udgangen af 2020.

Det, der betød enden for det trykte tidsskrift, var omkostningerne. Heldige skift af trykkeri, først til Specialtrykkeriet i Viborg, siden til Laser-Tryk i Skejby, gjorde produktionen billigere, men Post Danmarks, senere Post Nords, brevporto steg til højder, ingen havde anet. Derfor var vi enige om at føre tidsskriftet videre som internettidsskrift.

Nordhymn ændrede karakter i 2012, hvor Stig Wernø Holter som formand skiftede "institut" ud med "netværk". Han tog mig med til styringsgruppens møder for første gang i min redaktørtid. Anna Maria Böckerman havde som formand 2016–2021 visioner om en paraply-organisation som foreningen Norden. På Skálholt fandt vi 24. oktober 2019 frem til en støtteforening Nordhymn, som kan finansiere netværkets aktiviteter. Den nye struktur blev vedtaget i Lund 10. oktober 2022.

Salmehistorisk Selskab blev nedlagt af sin bestyrelse 28. marts 2019. Salmehistorisk netværk (salmehistorisk.dk) blev oprettet i Hjortshøj præstegård 22. september 2019. Mattias Lundberg blev formand for Nordhymn 2021. Helen Rossil, Samuli Korkalainen og Sofija Lazić Pedersen overtog redaktionen af tidsskriftet.

Mine detaljerede oversigter over tidsskriftets historie, og de mange, der har været med i tidsskriftets mere end halve århundrede, kan ses sammen med det nu digitaliserede tidsskrift på <https://salmehistorisk.dk/salmehistoriske-ressourcer.html>.

Rapport | Mattias Lundberg

Rapport från Nordhymns aktuella verksamhet

Nordhymn bildades 1988 i Magleås på Nordsjälland som ett samarbete för hymnologiskt arbete i de nordiska länderna. I Lund hade då sedan ett par år Öppet Nordiskt koralseminarium hållit musikaliskt inriktade hymnologiska konferensdagar i Lund. De två sedan länge överlappande nordiska konferensverksamheterna har numera helt samordnat sin verksamhet under Nordhymns egid. Konferenserna har fortlöpande hållits två gånger per år – i mars och oktober – under senare år under vårarna i Lund, och under höstarna ambulerande inom de nordiska länderna (2016 i Helsingfors, 2017 i Uppsala, 2018 i Trondheim och 2019 i Skálholt). Under pandemin 2020–2021 hölls digitala seminarier. Därefter har praxis utkristalliserats att hålla digitala seminarier på vårarna och fysiska träffar på höstarna, vilket även ratificerats med styrelse- och årsmötesbeslut under 2022. I oktober 2022 hölls Nordhymnseminarium med årsmöte i Lund och 2023 skedde detsamma Köpenhamn.

Köpenhamnsmötet ägde rum 30–31 oktober i Kulturhuset Vartov (Grundtvigsk Forum) med närvaro från samtliga nordiska länder och presentationer från svenska, norska, finska och danska delegater, inklusive deltagare med samisk bakgrund och verksamhetsfält. Som arrangörer agerade Helen Rossil och Sofija Lazić Pedersen. Temat var ”Psalmen i Norden under 2000-talet” och presentationerna sträckte sig över vida fält av pågående psalm- och psalmboksarbete, bland annat rörande frågor om urval, insamling, omarbetning och systematiskt stimulerande till nyskapande. Programmet innefattade vid sidan av presentationer även exkursioner och workshops förlagda till Sankt Jakobs Kirke i Østerbro och Vor Frue Kirke. Vid årsmötet beslutades att 2024 års höstmöte ska äga rum i Helsingfors i oktober. Dessförinnan hålls den 20 mars 2024 ett digitalt seminarium.

Nordhymns nuvarande styrelse består av undertecknad (ordförande), David Scott Hamnes (sekreterare), Helen Rossil, Samuli Korkalainen och Sigríður Guðmarsdóttir. Därmed har styrelsen bred representation av disputerade forskare från de fem nordiska länderna. Att dessa därtill är i en ålder då de har decennier kvar i nuvarande tjänsteförhållanden bådär

för en stabil överskådlig framtid, där nya krafter på sikt kan ta över. Glädjande nog deltar ett flertal av de ursprungliga grundarna till Nordhymn alltjämt i seminarierna, så exempelvis vid seminariet i Lund i oktober 2022. Utöver kadern av deltagare från många ämnesdiscipliner från Reykjavik i väster till Joensuu i öster är det styrelsens avsikt att söka stimulera ökad anslutning och samarbete med forskare, hymnografer och andra intresserade parter även från Färöarna och från de baltiska länderna, där kontakter och samarbeten redan finns.

Hymnologi: Nordisk tidsskrift (tidigare *Hymnologiske meddelelser*) har under längre tid utgivits i Danmark av Nordhymn och Dansk Salmehistorisk Selskab, med Ove Paulsen som skicklig och flitig redaktör. I och med det nummer av tidskriften där denna redogörelse ingår utges organet i ny digital skepnad – på plattformen <https://journal.fi/> med benäget tillstånd från finska Sällskapet för hymnologi och liturgik. Fokus för tidskriften är som tidigare forskning och utvecklingsarbete rörande psalm och psalmsång i dess fulla bredd. Tidigare utgåvor av tidskriften (1971–2021) har digitaliserats och finns nu tillgängliga på danska Salmehistoriskt selskabs webbplats, jämte en hel del andra värdefulla hymnologiska resurser: <https://salmehistorisk.dk/salmehistoriske-ressourcer.html>.

Nordhymn håller genom sina medlemmar aktiv kontakt med berörda ämnesdiscipliner vid de nordiska universiteten. Föreningens religiösa oberoende tillåter därtill nära kontakt och studium inom kyrkliga samfund oavsett teologisk bakgrund, organisation och inriktning, men av historiska skäl finns fortsatt en betydande tyngdpunkt på sången inom de stora lutherska folkkyrkorna i Skandinavien. Under många år hade Nordhymn en lösare organisationsform, där stora delar av verksamheten delvis var beroende av enskilda medlemmars universitetsaffiliationer, med därtill förknippade löner och lokaler. Detta fungerade väl under dåvarande förhållanden och möjliggjorde bland annat de stora utgivningsprojekten *Dejlig er jorden: Psalmens roll i nutida nordiskt kultur- och samhällsliv* (red. Karl-Johan Hansson, Folke Bohlin och Jørgen Straarup, 2001) samt *Martin Luthers psalmer i de nordiska folkens liv* (red. Sven-Åke Selander och Karl-Johan Hansson, 2008). Under nuvarande forskningsfinansieringsförhållanden har det inte visat sig möjligt att arbeta under denna friare organisationsform, av vilket skäl nuvarande styrelse och årsmöte har valt att formalisera föreningsformen, med konto i Norge. Detta möjliggör att Nordhymn kan stå som sökande och förvaltande instans av projektmedel, samt täcka avgörande utgifter, såsom vid seminarierna i Skálholt 2019 och Köpenhamn 2023.

Det är styrelsens förhoppning att Nordhymn efter 35 år av hög aktivitet fortsatt kan agera i enlighet med Grundtvigs ord: "et gammelt hus" som "står, om end tårnene falde".

Nordhymns vedtekter

Forberedt av interimsstyret 1. desember 2021, revidert 22. august 2022, og vedtatt 10. oktober 2022 i Lund.

§1 Navnet

Foreningens navn er Nordhymn, Nordisk hymnologisk nettverk, ideell forening. Nordhymn (tidligere Nordisk institutt for hymnologi) ble opprettet i 1988 som et uformelt nettverk. Forening ble initiert formelt ved interimsstyrevedtak 1. desember 2021.

§2 Formål

Nordhymns formål er å fremme interesse for salmer ved å initiere og befordre tverrfaglig forskning og formidling om salmen i de nordiske folks liv. Det er et arbeidsfellesskap for hymnologiske forskere i de nordiske land. Nordhymn er åpent for alle med tilknytning til de hymnologiske forsknings- og undervisningsmiljøer ved universiteter og høyskoler i de enkelte land, og for de som arbeider med hymnologiske emner, for eksempel master- og doktorgradsstudenter, kirkelig ansatte og skapende kunstnere på salmefeltet. Foruten å fremskaffe ny kunnskap om salmen, vil Nordhymn levere faglige premisser og underlagsmateriale for nasjonale salmebokkomiteer, samt samvirke med beslektede nasjonale organisasjoner. Nordhymn gir ut tidsskriftet Hymnologi. Foreningen er konfesjonelt ubunden og uavhengig.

§3 Styringsform

Nettverket ledes av et styre bestående av minst et medlem fra hvert av de fem nordiske land. Styrets fremste oppgave er å ta initiativ til og koordinere forskningssamarbeidet, evt. i samarbeid med nasjonale arbeidsgrupper.

§4 Medlemskap

Medlemmer er de som deltar i et av Nordhymns seminarer og har betalt medlemskontingent.

§5 Medlemskontingent

Medlemskontingent fastsettes av årsmøtet.

§6 Besluttende organ

Nordhymns besluttende organ er årsmøtet. Innkalling til årsmøtet sendes en måned før, sammen med invitasjonen til høstseminaret. De til enhver tid fremmøtte (fysisk eller digitalt) medlemmer i Nordhymn er stemmeberettiget.

§7 Styret

På ordinære årsmøte i høsthalvåret velges styremedlemmer, bestående av minst fem personer. Mandatperioden for styrets medlemmer er to år med muligheter for gjenvalg. Styrets hovedoppdrag er å planlegge og gjennomføre fellesseminarer og årsmøtet.

§8 Årsmøtet

Følgende saker skal behandles av ordinære årsmøter:

- Beretning om styrets virksomhet
- Revidert årsregnskap
- Valg av styre; valgkomité på tre medlemmer som nomineres av forrige valgkomité; valg av revisor
- Planer for kommende periode
- Fastsettelse av medlemskontingent
- Andre innkomne saker

§9 Ekstraordinære årsmøter

Ekstraordinære årsmøter kan arrangeres dersom styret eller minst halvparten av foreningens medlemmer krever det.

§10 Endringer av vedtekter

Endringer til disse vedtekter skjer gjennom beslutninger som foretas ved et ordinært årsmøte med minst 2/3 flertall.

§11 Nedlegging av foreningen

Foreningen kan nedlegges dersom dette vedtas med minst 2/3 flertall på to ordinære årsmøter som følger etter hverandre. Ved siste gangs behandling skal årsmøtet vedta

disponeringen av foreningens verdier etter innstilling fra styret. Nordhymn er selveiende, og ingen kan i kraft av eierposisjon disponere over dens formue, ha krav på utdeling av overskudd eller hefte for dens gjeld.

§12 Ikrafttredelse

Vedtektene ble godkjent av årsmøtet 10. oktober 2022 og gjelder med umiddelbar virkning.

Minnesruna | Sven-Åke Selander

Till minnet av Vagner Lund

Vagner Lund saknas bland oss som en engagerad medarbetare inom den internordiska forskningen kring psalm och sång under många år. Som sekreterare inom forskarnätverket *Nordhymn* hade han länge ansvar för det administrativa och verkställande arbetet kring seminarier och forskardagar. Som tidigare ordförande i *Nordhymn* hade jag förmånen att vid min sida ha en genuint kunnig sekreterare som inte var rädd för att ta på sig en sekreterares olika uppgifter med ansvars känsla och plikttrohet. Han uppmuntrade men var samtidigt inte rädd för att säga sin mening om han inte kunde hålla med.

En stor insats för att hålla samman intresserade och främja hymnologisk forskning och utveckling gjorde han som redaktör för tidskriften *Hymnologiske Meddelelser*. Han förmedlade manus till tryck och program för seminarier och konferenser. Han höll kontakt med forskningsinstitutioner och deltog i arbetet med forskningsansökningar och redovisningar. Vagner var emellertid inte enbart organisatör och redaktör. Han var mån om att det yttre omgivande sammanhanget kring psalm och sång fick uppmärksamhet. Psalm och sång skulle inte enbart framstå i forskningen som något för sig självt utan som något som var en del av ett större sammanhang där forskningsresultaten bidrog till helheten, till det kontextuella sammanhanget.

Jag och min hustru lärde känna Vagner och Bodil Lund som engagerade och aktiva personer så länge deras hälsa tillät, Vagner med sitt stora bibliotek och sitt intresse för sin jylländska barndomskultur och Bodil med sina rika erfarenheter som sjuksköterska från medicinskt och socialt arbete nationellt och internationellt. Vi besök i deras hem kunde vi finna många exempel på kontakter med bred musikalisk och litterär kultur. Till jul bidrog Vagner så länge han orkade med egna väl utarbetade julbrev, gärna försedda med egna teckningar och dikter.

Den internordiska hymnologiska forskningen är Vagner Lund stort tack skyldig.

Artikelforfattere

Stig Wernø Holter

Stig Wernø Holter (*1953) is a professor emeritus in church music at the Grieg Academy, University of Bergen, Norway. He earned a doctoral degree in 2000 on a study of the Norwegian chorale book of 1926. As chair of the Norwegian Hymnological Society, he was the main editor of a four-volume hymnal companion, *Nytt norsk salmeleksikon* (2011–2018) and the author of a textbook, *Kom, tilbe med fryd: Innføring i liturgikk og hymnologi* (3rd edition 2022). He is also an organist and a composer.

Håvard Skaadel

Håvard Skaadel, født 1971 på Lillehammer. Cand. philol. fra Universitetet i Oslo med musikk hovedfag og fransk mellomfag. Dr. art. fra Universitetet i Oslo 2006 med avhandling om musikalsk-retoriske figurer i de små motetter Henry Du Mont (ca. 1610–1684). Kantor flere steder, i Vik i Sogn (2006–2009), på Karmøy (2009–2018), på Skjervøy i Nord-Troms (2018–2022), og i Fåberg (Lillehammer) siden 2022. Har skrevet diverse artikler om eldre og nyere salmesang, bl.a. har han drevet grunnforskning på de kristelige sangbøker i Vik i Sogn 1573–1933 og på læstadiansk forsamlingsang og Landstad-tradisjon i Nord-Troms. Bidragsyter til Vestens musikkhistorie, og komitémedlem i boka om folketonen i Etne, i det kvenske salmehefte og i den nordsamiske spillebok.

Ea Dal

Cand.mag. i musikvidenskab og kristendomsstudier. 1996–2020 var hun sognepræst for Sct. Hans og Adelby danske menighed i Flensborg. Nuværende præst ved Glostrup Kirke. Ea Dal har særligt beskæftiget sig med dansk-tyske salmehistoriske forhold og sad i redaktionen for *Salmer på dansk og tysk*, udgivet på Vajsenhusets Forlag.

Peter Weincke

Organisteksamen fra Det Kgl. Danske Musikkonservatorium og mag.art. i musikvidenskab fra Københavns Universitet, doktordisputats i kirkemusik fra Pontificio Istituto di Musica Sacra, Rom. Organist i Den Danske Folkekirke 1975–2016. Medlem af den internationale dommerkomite ved Concorso Polifonico Internazionale "Guido d'Arezzo", Arezzo 2004–2011. Medredaktør af Orglet 1984–1991. Bestyrelsesmedlem fra 1996 i Samfundet Dansk Kirkesang; medredaktør af *Dansk Kirkesangs Årsskrift* fra 2005.

Lærer i de kirkemusikalske fag ved Folkekirkens Uddannelses- og Videnscenter i København 1994–2021, i en periode desuden som projektleder. Lærer i hymnologi og liturgik ved DKDM 1996–2018. Lektor i musik ved Gentofte HF 2004–2020. Besøgsorganist ved Den danske Kirke i Rom siden 2017.

Forfatter til monografier og artikler om kirkemusik, musikhistorie, salmer og liturgi bl.a. sammen med Jørgen Kjærgaard i bøgerne *Danske salme- og koralbøger, En introduktion*, Anis 2013 og *Liturgi – Grundbog til folkekirkens gudstjenester og kirkehandling*, Bd. I–III, Forlaget Eksistensen 2022.